

УНИВ. БИБЛИОТЕКА
В. И. Бр. 839

ИСТОРИЈА

Ц Р Н Е Г О Р Е.

НАПИСАО

Д. МИЛАКОВИЋ.

ПАНЧЕВО.

НАКЛАДОМ КЊИЖАРЕ БРАЋЕ ЈОВАНОВИЋА.

Штампарија Браће Јовановића у Панчеву

Димитрије Милаковић.

Животопис.

Димитрије Милаковић родио се у Мостару у Херцеговини 25. октобра (6. новембра) 1805. године. Још као малено дете изгубио је оца. Кад му је било десет година, појави се куга у Херцеговини, те његова мати са Јованом, старијим му братом, и са њиме склони се у Дубровник, где се и настане. Јован се лати трговачке струке, а Димитрије, како је био на једну ногу хром, није могао поћи за примером свога брата, но одабере науку. Основне школе сврши у Дубровнику. Одатле оде у Нови Сад, где под руковођењем славнога професора Ђорђа Магарашевића за три године дана сврши ђимназијску науку; у Пешти сврши философијски течај и оде у Беч, да на тамошњем свеучилишту учи права. Обдарен проницавим умом, неуморан у послу, а штедро потпомаган својим племенитим братом Јованом, дружећи се са људима, који су тада радили на препорођају српске књиге, Димитрије науми да овој посвети сав свој живот и све своје силе.

Прилика га у томе дивно послужи. Године 1831. враћајући се кнез Јован Вуковић из Русије у Црну Гору, дође у Беч. Ту се позна са младим Димитријем, који се у Бечу бавио од подруте године дана, и предложи му, да пође с њиме у Црну Гору. Одушевљен родољубљем Димитрије прими позив, не осврћући се на своје слабо здравље и не питајући, шта га чека у крсној Црној Гори. Пун жеље да буде од користи своме народу, стиже он на Цетиње, где се прими звања државнога секретара.

После две године дана пратио је архиман-

дрита Петра II. Петровића Његоша, господара црногорскога, кад је овај ишао у Русију да се завладичи. Милаковићево друштво било је неоцењено за владика Рада, коме је он, тако рећи, био једини друг, који га је разумевао и могао му у многим чему бити пријатељски руковођа. А службени посао Димитријев често је бивао дипломатске природе. Тако је наскоро по свом доласку на Цетиње учествовао у одређивању граница између Австрије и Црне Горе, а после је саделовао при утврђивању мира у Дубровнику између владике и Али паше Сточевића. Године 1836. владика га наново посла у Русију државним послом, који кад је срећно свршио, цар Никола подари му крст св. Владимира, а владика га постави за свога личнога секретара.

По смрти владике Петра II, Данило Петровић поведе га 1851. године у Петроград, где је тражио, да га Русија призна за световнога кнеза црногорскога. Као што је познато, кнез Данило у томе је потпуно успео. При поласку обдари цар Никола Милаковића драгоценим бриљантским прстеном. Дошавши при повратку из Русије у Трст, осећаху Милаковић потребу, да се неко време одмори. Кнез оде на Цетиње, а Милаковић оде у Млетке, куда је већ раније био одлазио, тражећи нарочито податке за црногорску историју. Из Млетака оде у Београд, где остаде две и по године. Али жељан да се види са својим братом, остави Београд, где је био предмет општа поштовања и уважања, па оде у Дубровник и ту остаде око три године дана, бавећи се искључно књижевним пословима. Али австријска полиција, вазда подозревајући, предузе преметачину и по његовим хартијама. Пун негодовања због овога неоправданог поступка, Димитрије остави и топли породични круг свога брата, и благо поднебље дубровачко, и тамошње своје пријатеље, па се у фебруарију 1858. г. диг-

не у Петроград. Али његово и онако слабо здравље, још већма уздрмано душевном узбуђеношћу, није могло издржати тегобе путовања по зими и он се разболи у Варшави. Кад се мало предиге, оде у Дражђане, да тамо доврши започето лечење а одатле је намеравао отићи на неко време у Париз. Али 15 (27) августа 1858. покоси га смрт. Брат његов даде га из Дражђана однети у Линско, где га погребоме на православном гробљу.

Димитрије Милаковић вредан је био радник и на просветном и књижевном пољу српском. Ово му је признато било 1842. године, кад је основано у Београду Друштво Српске Словесности, које га изабра за свога члана дописника.

Од његових списа изишли су штампом ови: *Грлице*, годишњи часопис, који је Милаковић издавао од 1835. до 1839. године у цетињској печатњи; — *Српска граматика* за првогорску младеж, чест I; такође печатана на Цетињу 1838. године; — *Увод у општу историју за децу*, чест I, печатан на Цетињу 1839. године. Овај *Увод* прештампан је у *Магазину српско-далматинском* за 1860. годину, у коме има и опширни животопис Милаковићев од проте Ђорђа Николајевића, садашњег митрополита сарајевскога. Одатле су узети и ови податци за животопис његов.

Али је главно дело Милаковићево његова *Историја Црне Горе*, која је изашла 1856 г. у Задру. Њом је он себи дигао споменик, који ће трајати, докле буде Срба и српске књиге. Сваки ће разумети оне многе обзире, који су га могли руководити при писању своје историје; ипак је он умео да очува историјској истини потпуно достојанство, и ко зна читати међу ретцима, тај ће знати оценити ону скоро недостижну вештину, коју је он показао у састављању свога класичнога дела.

ПРЕДГОВОР.

Јошт пре двадесет година почео сам био издавати у Црној гори *Грлице*, које су у пет чести (од год. 1835-1839) изишле, и у којима сам, поред другог којешта, печатао *Кратку историју Црне Горе*, доведену до 1830 године. Да ова историја није потпуна и колико би требало изврсна, то стоји; али каква је, да је, опет је из ње по гдјешто превођено на њемачки, француски, италијански и руски, а може бити јошт и на који други језик. Ти преводи свједочба су јасна, да је и другима народима мило упознати се с дјелима храбри Црногораца, па то јошт милије и драже мора бити нашем уопште народу, коме су управо и биле намијењене *Грлице*; но почем су ове постале врло ријетке и већој чести Србаља непознате, зато ево сад наново и у једној књизи издајем поменути историју.

Ово садашње издање није од ријечи до ријечи препечатано из *Грлица*, него су ове најпре помњиво савњиване с изворима и другима достовјернима историјским дјелима, па је по овима на неким мјестима поправљено, на некима распрострањено, а на многима попуњено, особито је попуњено из архива многима, нашем народу до сад непознатима документима. О овима материјалима биће ријеч мало ниже.

Од премноги ратова и бојева, који су се збивали између Турака и Црногораца у течају 400 година и више, ја сам споменуо и описао само оне, који су знатнији и од какве историјске важности и међу којима нејма готово ни једнога, који се не би оснивао на какву вјерну свједочбу. А и од други догађаја, који су споменути у овој књизи,

једва ће се који наћи, а да није поткријељен
доставјерном свједочбom.

Да није без недостатака и ово садашње из-
дање, већ да би могло бити у неколико потпу-
није, а на неким мјестима и краће, о томе не
сумњам; но и оваково какво је, опет сам увјерен,
да ће српска читајућа публика благонаклоњено
примити га, а за то имам потпуну свједочбу у
сљедујућима српскога Хорација ријечима: „Кто
из Сербов не читал би с утјехоју, удовољствијем
и радостију, на возвишеније духа народнаго, ле-
тописи дјеланиј Черногорских Сербов?“

У Бечу 10 Маја 1855.

Д. М.

Кратки преглед за ову књигу употребљени ма- теријала.

Извори и спомоћна дјела, којима сам се слу-
жно у овој књизи, а од чести и у *Грлицама* и у
овима о томе казао, ево ово су:

I. Il Regno degli Slavi di Don Mauro Orbini. Pe-
saro 1601 год. у највећој осмини, 473 стране. —
За српску историју уопште доста је важно ово
дјело, из којег сам сад позајмио готово цијелу
о Балшином племену повјест, коју сам и пре по
украће издао 1850. год. у *Српским Новинама*, у
броју 101.

II. *Српски Споменици*, издани у Биограду 1840
год. — Из њи и сад и у претпоменутом броју
Српски Новина навео сам по идјешто, да се тим
боље утврди доставјерност поменуте Мавро Ор-
бинијеве историје о племену Балшину.

III. Рукопис црногорског владике Петра I,
у два екземплара, од који један је само први на-

цртај, по којему је извођен други. — Овај рукопис, који се храни у изабраној архиви на Цетињу и садржава кратку историју Црне Горе од почетка до 1711 године, печатан је од ријечи до ријечи у *Грлицы* за 1835 годину (стр. 55-75 и 85-86); но сад у овој књизи одступљено је од њега у онима случајима, у којима су, пошто је сравњен с другима вјере достојнима дјелима, показала се јавна противорјечија.

IV. *Il Campidoglio Veneto* --- Капитол Млетачки. Рукопис у 4 чести на листу и храни се у библиотеки св. Марка у Млецима. У њему се садржавају грбови, порекла, ред славни људи и родословна стабла најзнатнији породица, које су уживале достојнство патриција млетачки. — Овим је сад поправљено и попуњено гдјешто о племену Црнојевића.

V. Летопис Црногорски, који допире до 1749 године закључно. — Он је врло оскудан; нејма у њему више него 25 догађаја побиљежени, од којих готово сви наведени су у овом садашњем издању на дну страница, да се тим посвједочи достовјерност текста.

VI. *Историја о Черној Гори*, Митрополитом Черногорским Василијем Петровићем. Москва 1754 год. — Ова историја служила ми је у толико само, што сам по њој у *Грлицы* за 1836 годину (стр. 42-46 и 50-53) споменуо бојеве од 1712 до 1750 године, но неке и од тих бојева описао сам опширније по пјеснама.

VII. *Storia della repubblica di Venezia dell' Abbate Laugier*. Venezia 1767-69 год. у 12 чести. — И овим дјелом служио сам се сад и помогао — слабо.

VIII. *Историја Црне Горе од исхана до новијег времена* (т. ј. до 1788 год.) Симеоном Милутиновићем Сарајлијом, печатана у Биограду 1835 године.

IX. *Казивање стари Требјевшана* и архива сер-

дара Малише и капетана Бошка Буџића-Никшића, у Биограду 1842 год.

X. *Записки морског официера*, Владимиром Броневским. С. Петербург 1818 год. 4 чести, и *Писма морског официера* С. Пбург 1825 год. 2 чести, од истог Броневског. — Све војене догађаје збивше се у Боки и око Дубровника од почетка 1806 па до конца Јулија 1807 године, а у *Грлицама* за године 1837 (стр. 41-52) и 1838 (стр. 41-56) печатане, превео сам из поменути књига Броневског, који је својима очима гледао бојеве. Сад сам те догађаје јошт опширније, али опет из књига истог ауктора и у његово име, као што ји он приповиједа, описао; па зато на више мјеста стоји наша (мјесто руска) војска, или наша (мјесто руско-црногорска) здружена војска.

XI. Протокол од свију званични акта и кореспонденција владике црногорског о завојевању Боке Которске и у њој всјени догађаја од Септ. 1813 па до конца Маја 1814 године. Из овога на италијанском језику у Боки тад вођеног протокола, који ми је случајно 1837 године у руке дошао, превео сам гдјешто и печатао у *Грлици* за 1838 годину (стр. 56-61), а сад је из њега јошт више додано.

XII. Царске грамате. — Неке од ови грамата печатане су у оригиналном језику јошт у *Грлицама*, и то у *Грлици* за 1835 годину два прогласа руског цара Петра Великог, од 3 Марта 1711 год. (стр. 76-85), а у *Грлици* за 1836 годину: једна повеља истог цара Петра од 9 Јулија 1715 год. (стр. 47-50), један проглас Ђесара Јосифа II од 17 Апр. 1788 год. (стр. 61-63) и један проглас Екатерине Велике од 4 Марта 1788 год. (стр. 64-67). Ове, а уз њи и друге у овој књизи наведене грамате, излазе сад у преводу на српском језику.

XIII. Разна писма и акта из изабране архиве, која је код мене до конца 1851 године била.

(*) — Из ове архиве има печатани документа у *Грлици* за 1836 годину, и то: два писма аустријског мајора Ф. Вукасовића, писана 1788 године, једно Бјелопавлићима а друго Пиперима (стр. 67-69); писмо владике Петра од 10 Јунија 1796 год. Махмут-паши, везиру скадарском (стр. 70-71); писмо главара црногорски Брђанима од 20 Јунија 1796 год. (стр. 72-73) и диплома града Будве владики Петру од 14 Јулија 1797 год. (стр. 77-78).

XIV. Акта из архиве млетачке, у препису, која су такођер код мене била. — Нека од њи био је донео са собом владика Петар II из Млетака 1847 године, а нека од туда те исте године достављао му је један његов пријатељ.

Међу материјале, за ово садашње издање узете, спадају такођер.

XV. *Грлице*, у којима, осим гори већ казанога, од куда је што у њи прешло, има јошт по гдјешто од историје црногорске, што сам, које по казивању стари људи, које по пјеснама описао. Тако на пр. има у *Грлици* за 1836 годину: бој у коме су Црногорци 25 Нов. 1756 (пре погрјешно стављено 1750) године разбили Турке, које је предводио Ђаја Босанског везира (стр.

(*) Кад је покојни владика Петар II заповједио, те је 1834 год. претресена и разгледана цетињска архива, тад је он изабрао из ње што је год по његовом мњењу важније било, па је од тога нешто, као царске грамате и гдјекоја од врло велике важности писма, узео к себи, а мени остало предао, да се храни у канцеларији; што је пак преко тога у архиви било, то је сложено у двије котарице, које су стајале, а у њима и пре тога држане копије од разни писама, у манастиру цетињском до 1839 год., а тада су пренесене у нови двор, што је исти владика на Цетињу начинио.

53-54); бој који се у време Шћепана Малога 1768 год. између беглербега румелијског и везира босанског и скадарског с једне, и између Црногораца с друге стране догодио (стр. 58-59); похара Црне Горе Махмут-пашом Бушатлијом у Јунију мјесецу 1785 године (стр. 60); опсада града Спужа од стране Црногораца и аустријски војника под мајором Вукасовићем 1788 год. (стр. 69); бојеви против поменутога Махмут-паше, први 11 Јулија 1796 године, а други 22 Септ. те исте године (стр. 73-76); а у *Грлици* за 1838 годину: ударање руске војске заједно с Црногорцима 1807 год. на град Клобук (стр. 55) и нападање турске војске под Делибашом на Морачу 17 Септ. 1820 год. (стр. 61-62).

Узимао сам сад по гдјешто и из други дјела, но о овима ће бити споменуто на свом мјесту.

Којима сам се изворима и спомоћним дјелима сад, а не пре, служио, њи ћу у овом садашњем издању на дну страница назначити, а уз њи и *Грлице*, те тако ће читатељ одма моћи видјети, шта је сад задржано из *Грлица*, шта ли је промијењено и наново додано.

УВОД.

По свједочби грчкога цара-писатеља, Константина Порфирогенита (који је владао од 945 до 959 г.), Србљи су, с договором цара Ираклија, доселили се иза Карпатски гора у Македонију око 636-те године, а одатле послѣ двије године, преселили су се у негдашњи Илирик и у њему између Бугара и Хрвата, истјеравши Аваре, намјестили се. Они су у самом почетку ту нову своју домовину, назвавши је Србијом, раздијелили између себе на неколико области, које су се назвале овако: властита тако речена Србија, Босна, Неретва, Захлумје (Хум), Травунија (Требиње), Конавле и Дукља или Диоклеја. Границе ове првобитне Србије биле су, на сјеверу: ријеке Сава и Дунав; на истоку: ријеке Морава и Ибар и град Раса (данашњи Нови Пазар); на југу: ријека Бојана с градом Скадром, а на западу: брда која се протежу међу ријекама Босном и Врбасом, и од извора Врбаса к ушћу Цетиње до Адријатичког мора.

Свака од горн побројени српски области имала је свога жупана као старјешину, а главни старјешина или господар над свима жупанима и над цијелим народом био је у почетку врховни кнез или велики жупан српски, који је сједио у властитој тако реченој Србији, у граду Десници, негдје на Дрини, и налазио се под руком грчкога цара, као највишег земљи господара; но кад је Ираклије умро (641.), народ српски ослободио се од власти Грка.

По свој прилици, Срби су у Илирику за прва два вијека живили у слогѣ међу собом и покоравали се своме главном старјешини у Десници, али доцније види се, да су обласни жупани

непрестано извлачили се испод власти свог великог жупана, а често су и крваве ратове водили између себе, отимајући се за главну власт, те тако догађало се више пута, да је било толико независни области и господара, колико је било жупана, и другда је један од тих жупана владао над више њи или над свима осталима жупанима. Ове честе домаће распре и размирице слабиле су српску државу тако, да су на њу ударали час Бугари а час Грци, те је харали, робили и под своју власт покоравали.

Најпрви су Неретвљани отели се испод власти великог жупана српског и постали за себе независни, а у првој половини деветог вијека (око 836-843) и требињски жупан, Крајан, постао је независан кнез, па тако су била и његова два потомка, Хвалимир и Цуцимир.*) И у Захлумљу у првој половини десетог вијека (912-926) владао је независан, силан и славан кнез, именом Михаил Вишеславић, а у другој половини једанаестог вијека (1050-1080) најјачи и најсилнији од свију други био је велики жупан диоклејски Михаил Војиславов, који се назвао и краљем српским и добио је на то достојанство пужне знаке од самог папе римског, Григорија VII. Краљ Михаил владао је славно и мирно пуни 30 година, а главна му је столица била у граду Дукама. Он је послје себе на престолу краљевства српског оставио свог сина Бодина, који је сједио у Скадру и покорио себи жупане босанског и рашког. Ово српско краљевство у Диоклеји није дуго трајало. Домаће распре и ратови, који су се наскоро за тим породили, довели су цео српски народ под власт Грка. Најпослије, Стефан Немања, потомак дијоклејскога жупанског рода и праотац ново владајућег дома, оснује јако и независно велико жупанство у граду Раци. Немања, син

*) Тјешимир.

рашког жупана Теше, родио се 1114. године у Зети на Рибници и добио је за наслеђство очину земљу, али морао је ратовати са старпјом својом браћом, Мирославом и Константином, који су хтјели лишити га наслеђства. Он је њи срећно надвладао, па је 1159. г. постао рашким великим жупаном и ослободио је од Грка српске земље, а међу њима и своје отачаство Диоклеју, којом су, као саставном чести српске државе, срећно владали и његови прејемници све до посљедњег цара Уроша Младог.

Дукља (код иностранаца Диоклеја), доцније названа Зета, била је најјужнија чест српски земаља у Илирику. Име Дукље узето је од знаменитог у њој града, названог Дуке (код Грка такођер Диоклеја), у којему се родио цар Дукљан (Диоклетијан, који је владао од 284. до 305. г.). Поменути град Дуке, од којег се зидине и данас познају, лежао је на утоку Зете у Морачу, у самом куту гдје се те двије ријеке састају. Диоклејска област врло рано почела се звати Зета или Зента; већ св. Сава (око 1208 г.), у житију свог оца, св. Симеона, спомиње земљу Зету; на пр. „Рођаству јего бившу ва Зетје на Рибници.“

Још пре него што су се Србљи у Илирику намјестили, она област, која се по времену звала Зета, била је чест оне покрајине, која се по свједочби стари инострани списатеља звала Превалис или Превалитанија, а као што је наши (на пр. архим. Рајић и владика црногорски Петар I.) именују, Превала.

Област Дукља или Зета граничила је са старом Травунијом и Захумљем (т. ј. с данашњом Херцеговином): которским заливом од више Рисна, па онда косама, које растављају Грахово од Цуда, а Оногшт (Никшиће) од Жупе, а потом планином Јаворјем; са Србијом: рашким горама над језером Плавом; с Арбанијом: ријеком Дримцем (Drinassi) и Скадром, а одатле ријеком Боја-

ном до мора, па овим до Котора. На тај начин у њој закључавала се сва садашња Црна Гора*). Зета, у старо доба, раздјеливала се на горњу и доњу Зету, и рекао би да се дољом Зетом звао њен поморски предјел, т. ј. оно парче земље, које се од Скадра до Котора протеже између мора, десне обале скадарског језера и планина, које растављају Боку Которску од Црне Горе; а све остало, што се закључује у вишеописанима границама, то се звало горњом Зетом. Од те све области сад се зове Зета само она равница, која лежи између скадарског језера, хотских планина, ријеке Рибнице и Црне Горе, па и од те равнице оно парче поља између Црне Горе и ријеке Зете и Мораче зове се Љешкопоље.

Земља Зета добила је то своје име од ријеке Зете. Ова ријека саставља се из двије воде, које се зову Перућница и Обошница, и обије извиру у Цјешивцима, прва испод села Повије, а друга испод села Церова, па кад се, након једног сата свог течаја, саставе према селу Дреновштици, онда добију име Зете, која одатле тече низ Бјелопавлиће, потом пролази кроз сред града Спужа, па онда тече границом пинерском и ниже Дука, више Подгорице и Везирова моста, излива се у ријеку Морачу (**).

Премда се не може знати управо, кад је Црна Гора ово своје име добила, али опет може се слободно рећи, да је то морало бити у новија времена, почем учени људи потврђују, да јој се садашње име не налази ни код једног списатеља старог или средњег вијека. Шта више, ми видимо из акта публични, да се Црна Гора и у време, кад су у њој владали Црнојевићи (1427-1499), није

(*) Све ово доведе узето је из књиге зване „Славенске древности“, оригинал чешки, П. Ј. Шафарика а превод руски, О. М. Бођанскога.

(**) Грлица 1835 год. стр. 55.

писала, а може бити није ни звала тим именом, него Зетом, па ваљда је по Црнојевићима и прозвала се Црна Гора, а не по овој они. Позивати се на Маријана Болицу, властелина которског, који је путовао кроз Црну Гору и о њој у свом 25. Маја 1614. године датираном рукопису дао своје извјестије млетачкој републики, и у његово име, као што то неки раде, саопштавати свијету, да су Црној Гори то име дали најпре Турци из узрока тога, што су им Црногорци јаде задавали, значи подметати Болици, да је казао оно што није; јер ко је год читао и разумио Болицу, тај сваки са мношћем заједно мора признати, да о том Болица не говори ни ријечи. И приповијетка у свијет пуштена о Стефану Црнојевићу првом, да он није имао свог правога презимена, већ да се, по мјесту свог рођења, називао Црногорац, па да је називање прешло у презиме Црнојевић на његова старијег сина Ивана — права је гатка. Ми ћемо у овој историји видјети на свом мјесту, да је у горњој Зети била породица Црнојевића, која се још 1385. г. затезала признати над собом власт Ђурђа Страшимирова Балшића, а видјећемо такођер, гдје се и вишепоменути Стефан у свом уговору с Млечићима, назива управо Црнојевић, а не Црногорац.

Стара историја спомиње многе градове у Ду-кљи и у Зети, међу којима, осим већ споменутога Дуке, ово су главнији: Росе, негда град, који су око 867. г. Сарацини разорили, а сад само неколико кућа леже на уласку у залив которски, који се у старо доба звао залив рисански (*sinus Rhizonicus*). — Котор, на свршетку поменутог залива, удаљен око 6 сати к југоистоку од Роса. — Будва, коју су уједно с Росама и с Котором опсадили Сарацини око 867. г., лежи на мору, далеко око 6 сати хода сухим путем к југу од Котора. — Бар на мору, око 5 сати хода југо-источно од Будве. — Удин, такођер на мору, око

5 сати к југу од Бара. — Скадар, у време Римљана Скодра, око 10 сати хода сухим путем к југоистоку од Бара, лежи на глави ријеке Бојане, која излази из Скадарског језера, негда званог Лабеатско језеро (lacus Labeatis). — Жабљак, столица Црнојевића (од 1427. до 1482. г.), на Црногорској граници,*) на утоку Мораче у Скадарско језеро, око 8 сати хода водом к сјеверу од Скадра. — Подгорица, на граници Црне Горе,*) с лијеве стране ријеке Мораче, сад варош, а у старо доба град, који је као и Жабљак на свршетку десетог вијека саградио Тугомир, краљ Далматински. — Будимља, у предјелу Хасу. — Дан, на ријеци Дрину, око 8 сати југоисточно од Скадра. — Дривост, такођер на ријеци Дрину. — У другој половини четрнаестог вијека припадали су зетским господарима и ови градови: Љеш на ушћу Дрина, око 6 сати хода к југу од Скадра. У Љешу био је укопан Ђурађ Скендер бег, но Турци су му, кад су тај град узели, извадили из гроба кости, па их раздијелили између себе и носили уза се као хамајлију — Драч на мору, око 20 сати хода сухим путем југозападно од Скадра. У Драчу је Цицерон провео време свог заточења. — Берат или Арнаутски Биоград, главно мјесто од Мусакије. — Канина, у дољњој Арбанији. — Авлон на мору, око 26 сати хода југоисточно од Драча, познат по томе, што су Цезар и Помпеј извели се ту, први да угњети, а други да одбрани своје отачаство (**). — Костур, у Македонији. — Вредно је споменути овдје још два у старој Зети града: Спуж и Медун, за које

*) Ваља имати на уму, да су 1856. године, кад је Милаковић ову своју историју Црне Горе издао, Жабљак и Подгорица били на црногорској граници, а сад су у Црној Гори, којој је граница одмакнута до близу Скадра. Изав.

(**) Записки морског Официра, ч. II. 82.

само новије историје знаду. Први, т. ј. Спуж, лежи на граници Црне Горе, у садашњој Зети близу Бјелопавлића, а Медун је у Кучима, па и ако је још у време Иванбега Црнојевића разорен, али су му околине, које су и данас насељене, примиле његово име, те се зову горњи и долњи Медун.

Почем је Зета непрестано налазила се под Неманићима, па зато ћемо и о њима овдје у кратко проговорити. Од свију српски владаоца најзнатнији био је Стефан Немања Он је постао Рашким великим жупаном 1159. г. и саставио је у једну државу све области првобитне Србије, ослободивши од Грка српске земље, што су били себи присвојили. Осим тога отео је Немања од Грка и њихове многе земље и градове (*), и тим

(*) Првовјенчани краљ, описујући житије оца свог Немање, каже за овога, како је ударао на Грке и отео им градове: Срѣдѣцъ (Софију), Стобъ (Штип), Земљѣ, Вельблуждѣ, Житомитѣскѣ, Скѣпѣль (Скопље), Лѣшѣскѣ у дољѣмѣ Пологу, Градѣцъ, Призрѣѣ и градѣ славни Нѣшѣ. Даље наставља, како је Немања узео: Диоклитију же и Дальмацију, отѣчѣство и рождѣние свое, истовую дѣдину своју, насилѣну бывѣшу отѣ рода Грѣчѣскаго, у којој су били Грци сазидали градове тако, да се назвала Грѣчка област. Ти пак градови били су ово: Данѣ, Сардонікии, Дривостѣ, Росафѣ рекомѣй Скѣдѣрѣ, Сваѣѣ, Лѣциѣ, Барѣ и Которѣ. Све ове градове, осим посљедњѣга, Немања је разорио, а своје људе, који су у њима били, сачувао је и себи потчинио. Он је Котор утврдио и у њему начинио свој двор, а што је год било грѣчко у тој области, то је он све истребио, да се Грцима ту више ни име не спомиње. — А св. Сава за свог оца Немању вели: „И въздвиже погыбшую своју дѣдину, и приобрѣте отѣ Поморскѣ землѣ Зету и съ градовы, а отѣ Рабна Пи-

је доста распрострањено своју државу, у којој су се садржавале ове области: данашња Србија, Срем и чест Славоније, Босна, источна Далмација, Херцеговина, Црна Гора, Зета, Арбанија и једна чест Македоније. Немања најпре крстио се по латинском начину у Зети, гдје је у то време било доста западног свештенства, а потом по други пут крштен је од нашег православног архијереја у граду Раси, и тад је добио име Стефана. Он је све полувјерце (јеретике) из своје земље прогнао, подјеливши њихова добра сиромасима, и подигао је неколико цркви, између који најславнија је Студеница, доцније названа српска лавра. Пошто је 36 год. срећно као велики жупан владао у граду Раси, преда владу свом најстаријем сину, а он отиде у Студеницу, те се ту (25 Марта 1195) закалуђери под именом Симеона. На двије године после тога пресели се у манастир Ватопед у Светој Гори и у њој сазида манастир Хиландар, гдје се и престао 13 Фебр. 1200 г., а доцније (1208) пренесене су му мошти у његов манастир Студеницу. Он је ожењен био Аном, кћери босанског бана Бориса, и имао је три сина: Стефана, Вукана и Растка. Најстарији син његов Стефан, назван Првовјенчани (Неманић I), васлиједио је престол и примио од оца владу 1195 г. као велики жупан, но брат његов Вукан (Волкан, Неманић II), помоћу Мадара, отме му престол 1204 год. и с допуштењем Инокентија III, папе римског, и Емерика, краља унгарског, назове се краљ српски, те тако он први примио је наслов краља српског. Завађена браћа, по савјету најмлађег брата Растка, који се под именом Саве у Светој Гори закалуђерио, помире се 1205 год., и Вукан врати престол опет Стефану.

лота оба, а отъ Грьчьскыѣ землѣ Патьково, Хвостно вѣсе и Подриміе, Кострьць, Дрьжьковину, Ситницу, Лабѣ, Липлянь, Гльбочицу, Рѣке, Ушьку и Поморавіе, Загрьлату, Лѣвѣче, Бѣлицю.“

Послије тога живио је Вукан у Зети и сазидао је у Морачи дољњој манастир, који и данас постоји и у ком се налази његова гробница и штака, а ово посљедње свједочи да се и он био закалуђерио у старости. Од Вукана су, по женској крви, произашли Балшићи (*). — Стефана је његов брат Сава, који је (1221) у Никеји рукоположен био за архијепископа српскога, вјенчао на краљевско достојанство 1222 год. круном добијеном из Рима (**). На Стефана насртали су и Бугари и Грци и Мадари, али он је тако срећан био, да је знао одржати стечевину свог оца. Од велике помоћи био му је и брат Сава, који га је с најжешћим његовим непријатељем, краљем унгарским Андријом II, помирио. Стефан је ратовао и с кнезом Петром, господаром Хумским, на одржавши над њим побједу, протјера га из те области и преда је свом сину Радославу, а Андрију, свог брата од стрица Мирослава, постави жупаном над Поповом, Приморјем (између Дубровника и Пељешца) и Стоном. По смрти Радосављевој и кнештво хумско добио је под своју власт Андрија, па како он, који себе назива „кнезь вели Хльмьски“, тако и његови синови, жупани Богдан и Радослав, владали су у Захумљу готово независни од српскога краља и закључивали су по свом благорасуђењу уговоре с Дубровчанима (***). Првовјенчани краљ сазидао је ма

(*) И српски летописац (види Гласник Друштва Српске Словесности, Свез. V. стр. 48) вели, да од Вукана „по женској крви произидоша владѣтели обонхъ Зентѣ, которіи звалися Байоши: а отъ нихъ по танкој крви изашли Черно-свићи.“

(**) Треба примијетити, да је у то време Цариград био у рукама Латина, који су њим 57 година, т. ј. од 1204 па до 1261 год. владали.

(***) Српски Споменици, число 4. 15 и 20.

настир Жичу и умро је 1228 г., а тијело му је сахрањено у Студеници, у гробници његова оца Немање. Са женом својом Евдоксијом, кћери цара грчкога, Алексија III Комнена, имао је четири сина: Радослава, Предислава (доцније Сава II архиепископ српски), Владислава и Уроша. После смрти Првовјенчаног краља ступио је на владу његов најстарији син Радослав, или Стефан Храпави (Неманић III). И њега је архиеп. Сава вјенчао на престол српски у Приштини, а после га је и папа Хонорије преко свога посланика дао вјенчати на краљевство. Он је, владајући само шест година (1228-1234), освојио велику чест Бугарске и много области од Грка отео, а најпослије и Срем, што су му Маџари узели били, од њи преузео је. После ови славни дјела, Радослав је почео живити на миру и у тишини, но ту срећу за мало је уживао; његова жена, кћи Теодора Ласкара, грчког цара у Малој Азији, до тога је довела га, да је мало с ума сишао. Не имајући порода, он је на молбу свога брата Владислава уступио овоме владу и пошао у Дубровник, а Дубровчанима је дао остров Ластово. Архиепископ Сава вјенчао је на престол и Владислава (Неманића IV). Владислав био је богат и славан владатељ и ако није на престолу сједио више од шест година (1234-1240), и имао је за жену кћер Асена, цара бугарскога, али није имао порода с њом. Он је први од српски краљева почео руде копати добавивши за тај посао у своју земљу Нијемце, Сасе, на тим начином обогативши се јако, уведе у двору своме господски начин живовања, као што је и код остали краљева. У његово време кушали су под њим бивши Грци и Арбанаси да се ослободе, но их је он утишао и опет покорио. Он је сазидао у Херцеговини манастир, назван Милешева, куда је из Трнова пренео тијело свог стрица, светог Саве, а и он је тамо, кад се 1240 године преста-

впо, погребен. Послије Владислава сједне на престола брат његов Урош I. назван Велики (Неманић V), који је пуно 32 године владао (1240-1272). Имао је за жену неку Францускињу, именом Јелену, кћер Балдуина II, који је био последњи латински цар у Цариграду. Одма друге године његове владе ударе Татари из Унгарије на Србију. Урош није могао њеној сили одољети, те они опалијене Србију, па опет врате се. Остало време проводио је у честом саобраштају с Грцима и Маџарима. Урош је имао два сина, Драгутина и Милутина. Драгутин оженио је Катарином, кћер сина Беле IV, краља унгарског, обављајући му том приликом своју владу уступити, но кад послје не хтједне то учинити, а Другутин дигне на њега Маџаре, помоћу који, одржавајући над њим побједу у Гацку, збаци га с престола 1272 год. и отјера у Драч, гдје те исте године, нешто од старости, а нешто од јада, и умре. Тијело му је послје пренесено у манастир Сопотане, који је он исти сазидао. Драгутин (Неманић VI) био је слаб и болешљив владатељ. Он је на престолу српском, који је помоћу свога таста, краља унгарског, Стефана V, од оца свога спомо отео, само три године сједио (1272-1275), па онда уступи владу млађем много способнијем брату своме Милутину, а за себе задржи Срем, Браничево, Кучево и Мачву. Послје тога премјести се у Мачву, коју је од таста свог уз Катарину добио, а потом пређе у Срем, и ту, проводећи побожан живот и називајући се краљем сремским, тек године 1317 умре, оставивши послје себе једног сина, именом Владислава, који је неколике године владао очиним земљама и називао се краљем. Милутин, или Стефан Урош II (Неманић VII), назван Бањски свети краљ, управљао је дуго Србијом, пуно 46 година (1275-1321), и за то време тукао се срећно с Грцима, с Бугарима и с Дубровчанима, и отео је од Грка, нај-

пре: оба Полога, Овчје Поље, Скопје, Злетову и Пијанак, а потом, на Дунаву и Тимоку, у данашњој Србији. више предјела, и саставио их са својом државом. Већа чест од ови земаља припадале су и пре српској држави, па ваљда су их Грци или од истог Милутина, или од којег његовог претка отели били Имао је рат и с Татарима, али је морао молити их за мир. Милутин женио се дванут. Први пут имао је за жену Јелисавету, Андрије III. краља унгарскога, кћер, која му је родила насљедника Стефана, доцније названог Дечански; но кад му умре Јелисавета, а он узме Симониду, Андроника старијег, грчког цара, кћер. Ова, родивши сина Константина, и желећи да би он, по смрти очиној, дошао на престол, правила је сплетке против свог пасторка, Стефана, који је са својом женом, кћери Смиљца, цара бугарскога, живио у Зети, коју му је област са свима у њој градовима отац предао био под његову власт. Кад Милутин омрзне на Стефана и искључи га из насљедија, онда Стефан подигне се с народом на њега, но кад сретне оца свог, који је пошао с војском против њега, покаје се, положи оружје и замоли оца да му опрости. Милутин не хтједне смиловати се на молбу свог сина, већ заповједи, да му успјаним гвожђем очи заслијепе. Којима је нaложено да ту одсуду изврше на насљеднику престола, били су милостивији од Милутина, па поштеде Стефана од те грозне казните, а завежу му очи за знак да је ослијепљен. После тога отпрати Милутин Стефана у заточеније у Цариград. Ту је Стефан, држећи непрестано очи везане, провео седам година заједно са својом женом и с два сина, Душаном и Душицом, а потом с њима, осим Душице, који је умро у Цариграду, вратио се у своје отачаство. Милутин је, по ријечима Мавро-Орбина, сазидао 40 цркви и манастира, а међу њима и манастир звани Бањска. Кад је Милутин 29 Окт. 1321 год.

преставио се у престолном свом граду Неродимљи, сахрањено му је у истом манастиру Бањској тијело, које су послѣје нашли калуђери цјелокупно и свето. Кад умре Милутин, на престол српски ступи његов син Стефан, под именом Урош III (Неманић VIII), доцније од народа прозван Дечански, који је, по повратку свом из заточења, сједио у граду Будимљи, у предјелу Хасу. Он је нешто мало више од 15 година владао (1321-1336), али је морао како Константина, млађег свог брата од Симониде, који се већ за краља био прогласио, тако и Владислава, сина Драгутинова, побиједити, да се на престолу утврди. И Стефан се двапут женио; први пут имао је кћер бугарскога краља Смљца, и с њом је родио Душана и Душицу, а други пут, пошто удов остане, узео је кћер Влајка Бесарабе, влашкога војводе, с којом је добио Банат Сјеверински, земљу између Дунава и ријеке Олте, у југозападном углу Угровлашке. Од овог другог брака имао је сина Синишу. Стефан војевао је срећно против Бугара (1330) и Грка (1331), и од ови посљедњи отео је многе земље и у њима градове: Велес (турски Кјуприли), Просјек, Штин, Чрјешче и Добрун. У овим ратовима послужио му је славно син Душан, којему је за награду храбрости његове дао под власт обије Зете са свима у њима градовима. Стефан је сазидао најславнији српски манастир Високе Дечане, по чему и прозвао се Дечански. Са сином Душаном, који је у Скадру сједио и побунио се, имао је рат, но у овом рату буде Стефан ухваћен и у граду Звечану и живота лишен 1336 год. 11 Нов. Тијело му је пренесено у његов манастир Дечане, гдје се и сад налази и за свето од народа почитује. Краљ Дечански уступно је Дубровчанима Стоп и Рат и придодао им је земљу од Превлаке украј мора до дубровачке међе, а да му од тога плаћају дохотка сваке године по 500 перпера млетачки, а то им је по-

тврдно и другом својом повељом, но под заклетвом дубровачке властеле, „да пребива поп српски и да поје у црквама које су у Стону и у Рату“ *). — По смрти краља Дечанскога вјенча се на престол син његов, Стефан, иначе Душан, назван Силни (Неманић IX), и узме за жену Јелену, кћер Јована Кантакузена, у то време бившег министра, а послѣје цара грчкога. Владајући 20 година (1336-1356), Душан је водио с Грцима тринаест понајвише срећни ратова, у којима за три прве године (1337-1340) отео је од њи сву Македонију, Тесалију и Акарнанију, само се један Солун одржао. Учинивши 1340 год. 26 Авг. мир с грчким царем, Андроником млађим, овоме даде повећу чест изгубљени земаља као на дар, а задржи за себе и својој држави присаједини градове: Охрид, Прилип, Костур, Струмицу, Хлери, Жељезнац, Воден, Чермен, Аверију, Серез, Трикалу, Јанину и Канину. Имао је ратова и с краљем унгарским, Лудвиком I, па и с баном босанским, Стефаном Котромановићем, сином од кћери српскога краља Драгутина, но је и једног и другог побједио. Он је Биоград, који је у пређашњим ратовима разваљен, обновио 1343 год. Поставивши првог српског патријарха, и тим ослободивши српску цркву од власти цариградске патријаршије, Душан је 1347 године (**) прогла-

(*) Српски Споменици, число 37 и 39. — Дубровачка република плаћала је и пре тога српским краљевима по 2000 перпера на годину за винограде и друге земље што је имала у границама српским, и то се звало *Српски доходак*, који је послѣје и босанским краљевима плаћан. (Срб. Спом. число 3, 24, 31, 66, 81.)

(**) Са свим је неосновано, што неки пишу, да је Душан прогласио себе царем још 1340 г. Тко жели увјерити се о тој неоснованости, тај нека завири у „Српске Споменике“, у којима ће

сно себе царем српским, грчким и бугарским, а свог сина Уроша краљем српским, за тим уставно је орден св. Стефана и уредио, по римско-византијском обичају, придворне чинове, који овако један за другим сљедују: прво деспот, друго севастократор, треће ћесар (Caesar), четврто панхиперсевастос, цето протовестијар (*) и т. д. Лица, која су та достојанства имала, била су између други сљедујућа: Вукашин Мрђавчевић био је деспот, Жарко Дејановић севастократор, Војихна Ћесар, Никола Бућа протовестијар. Душан је поставио и своје министре и тајне савјетнике, а ти су између остали били: већ поменути Вукашин деспот и његов брат Угљеша, Војихна Ћесар, Брајко, Радослав и Бранко Расисалић, Тома и његов брат Војислав Војиновић и пр. Државу своју раздијелио је Душан на више намјестништва и у њима поставио 8 пуновласни управитеља. Он је издао и законик, у коме се налази свега 205 закона, за које кажу правознаници, да су прави и особити споменици средњег вијека и да дишу најблагороднијим и најблажијим духом (**). Овдје ћемо и то напоменути, да су Грци против њега у помоћ позивали Турке и тиме повод дали томе, што су се ови у Европи утврдили. Године 1356 удари Душан на Грке, у намјери да добије и Цариград и да пренесе сву грчку државу на Србе; но у Романији ухвати га грозница и ту поменуте 1356 год. 18 Дек. на пречац умре. Тијело му је донесено у Србију и сахрањено у цркви св. архангела Михајила, коју је он исти сазидао на ријеки Бистрици, близу свог престол-

на стр. 50 под чис. 40 наћи гдје се Душан и 1346 год. 26 Окт. потписује: Стефан Краљ.

(*) Гласник Друштва Српске Словесности, свез. V. стр. 299-300.

(**) Давидовића Историја народа српскога, 1848, стр. 73.

ног града Призрена. Душан био је највећи и нај-
 силнији владатељ српски. Он је осим српски зе-
 маља у силнима својима рукама држао читаву
 Македонију, Арбанију, Епир, Тесалију и Грчку.
 — Јошт за живота Душанова његов син Урош,
 назван Млади (Неманић X), оженио се Јеленом,
 кћери влашкога господара, и владао је с насло-
 вом краља српског у Старој Србији, а по смрти
 очиној вјенча се за цара 1356 године. Намјестни
 управитељи, а по примјеру њиовом и други ве-
 ликаши, почну се одметати и не слушати га, и
 по кратком времену пограбе му све његове зем-
 ље и себе за самовласне господаре прогласе. Та-
 кови самовласни господара, који су српско цар-
 ство раскомадали, било је много, али су међу њи-
 ма најглавнија три: Вукашин Мрњавчевић, Лазар
 Гребљановић и Војислав Војиновић. Вукашин је
 сједио у Приштини и свима околнима мјестима
 владао, а брата свога Угљешу, наименовавши га
 деспотом, поставио је да заповиједа у Драци,
 Серезу и околним предјелима све до Солуна; Ла-
 зар заповиједао је у Мачви и у Срему, а Воји-
 слав Војиновић господарно је у Херцеговини.
 Међу тим су и Грци присвојили себи Тесалију,
 а опет у Босни владао је независан господар,
 бан Твртко, синовац Стефана Котромановића.
 Кад се тако српско царство раскомада и Урош
 остане без ништа, а он пође Вукашину, који му
 неку чест земаља удијели да се прехранити мо-
 же. Потом отиде Лазару Гребљановићу, но кад
 га и овај не прими, као што би требало, а он се
 врати опет Вукашину. Најпослије досади се У-
 рошу, гдје мора поданицима својим бити поко-
 ран и од једног до другог потуцати се, па на-
 ум да побјегне у Дубровник; но то дочује Вука-
 шин, па изведе га у лов и на пољу Косову убије
 га 1367 године 2 Дек., и тако се у својој 29-ој
 години сконча цар Урош, посљедњи од славног
 племена Неманића, које је у Србији два читава

вијека снажно владало. Тијело Урошево најпре је сахрањено било у цркви успенској више Неродимље, близу града Петрића, а послје дугог времена пренесене су му мошти у Срем, у Фрушку Гору, и положене у манастир Јазак, гдје и данас почивају и народ их држи за свете. — И цар Урош уступио је нешто земаља Дубровчанима, т. ј. поклонио им је земљу, како се камивали доли к виноградима њиовима и к мору, од Љуте до Курила, и записао им је остров Мљет (*). Јошт Немањин отац, Теша, даровао је Мљет калуђерима ондешњима (1151), да уживају приход с тога острова, а препоручио је остров покровитељству дубровачке републике; но цар Душан (1350) био је присајединио Мљет опет српској држави (**).

Прим. Кратка ова повјест о Неманићима извађена је из разни књига, а понајвише из Гласника Друштва Српске Словесности.

ПЛЕМЕ БАЛШИНО.

У време Стефана Силнога Душана живио је неки српски властелин (племић), по имену Балша или Баоша, који је родом био из Зете, па по томе у народу нашем и познат је по презимену Зећанин. Он је изнајпре имао само једно своје село; но кад се Душан у вјечност пресели, а по неком времену почну намјестни управитељи, као Вукашин Мрњавчевић, Лазар Гребљановић и други, окрњивати српско царство и сваки себе проглашивати за самовласна господара од они области, којима је управљао који, и кад поред тога стану један другом отимати земље, па и то све јошт за жива цара Уроша: онда и Балша, угле-

(*) Српски Споменици, число 46 и 49.

(**) Српски Споменици, число 43.

давши се на њи, притисне под своју власт најпре град Скадар, а потом, са своја три сина, и осталу дољну Зету поред мора управо до Котора, те тако постане и он самовластан господар. Пошто Балша I (око 1360) умре, његови синови, Страшимир (Срацимир), Ђурађ и Балша, прозвавши се презименом по отцу свом Балшићи, рашире границе својој земљи, освојивши горњу Зету, у коју спада и Црна Гора (*).

Которани — који су од старине имали своју унутрашњу самосталност и били под покровитељством Неманића дома — почну у време цара Уроша, слабо ваљда у њега уздајући се, зазирати од Балшића и даду им разумјети, да су ради сви изгинути, него ли их признати за своје господаре. То је јако увредило Балшиће, који су чекали само да улуче удесну прилику, па да искале срце на Которанима, а та прилика појавила се брзо. Већ године 1360 објави рат Дубровчанима кнез Војислав Војиновић (**). Његов отац, Војин, још од Стефана краља Дечанскога добио је за своје заслуге под своју руку и за насљедно добро већу чест данашње Херцеговине. У кнеза Војислава била су још два брата, од њега старији Тома (који је, као и он, био код Душана министар) и млађи Алтоман, с којима је он по смрти оца свога подијелио на једнаке чести очевину, од које је њему на граници дубровачкој припала она чест земље, гдје су Требиње, Конавли и Драчевица (***). Претпоменути од кнеза Војислава објављени рат задавао је велику бригу дубровачкој републики, па то је њу и побудило, те 1361 год. позове Которане за сајузнике против њеног непријатеља, и замоли их да забране износити со у његову државу; по кад јој се Кото-

(*) Mavro Orbini, стр. 286-287.

(**) Исти, на стр. 301.

(***) Исти, на стр. 201-202.

рани изговоре, да то без велике своје штете нису кадри учинити, онда дубровачки сенат отпрати своје лађе, да им развале солила (мјеста, гдје се со морска направља). Ово разјари Которане јако, те подигну војску, коју саставе с оном кнеза Војислава, па навале заједнички на земље дубровачке. У тој тјескоби зашиту Дубровчанин помоћи од Балшића, који на то радо и весело пристану и упадну с војском у околине Котора, те их похарају, и тим Дубровчанима знатну помоћ укажу (*). Премда је сам цар Урош у Оногшту (1362) учинио мир између Дубровчана с једне и између кнеза Војислава и Которана с друге стране (**), али од тога доба Балшићи живили су непрестано у завади с Которанима, а у слог с дубровачком републиком, која по смрти цара Уроша отпрати им свога посланика с молбом, да се царина, коју су они поставили на Дању, опрости њеним трговцима. Балшићи на то пристану и поменутој републици своју повељу (17 Јануара 1368) даду. Та повеља почиње се овако: Одъ Срацимира и одъ Гюргя и одъ Балше нашои и любовнои брати и приятелемъ Кнезу и судиямъ и властеломъ Дубровъчкимъ, а свршује се овима ријечима: И сие записасмо ниже Широкога брода у Лѣшу, кѣди се диже Срацимиръ и Гюргъ и паде на Мати (***), кѣди идѣху на Карла (****).

Међу тим су Турци из Азије прешли у Европу и покорили Једрену (1361), коју је Мурат I изабрао за своју европску столицу, Филибу, Димотику и пр. Мало послѣје овог догађаја и Вукашин Мрђавчевић, убивши цара Уроша, ступио је на престол српски 1367), али није држао

(*) Mauro Orbini, стр. 301-302.

(**) Српски Споменици, стр. 69-71.

(***) Мат или Матија, ријека у Арбанији, а тако се зове и земља око те ријеке.

(****) Српски Споменици, стр. 78.

под својом владом све области царства Душановог; самовласни господари, који нису Уроша слушали, наравно нису се покоравали ни убици царском. За мало времена, не пуне четири године, владао је Србијом краљ Вукашин; на њега ударе Турци под султаном Муратом, но он их разбије и протјера преко ријеке Марице. Нова турска војска дочека Србље с оне стране ријеке Марице те их страшно разбије и у бјегство обрати: многе исијече а многи у ријеки Марици с Угљешом и с Гојком, браћом Вукашиновом, и с храбрим Хрељом утопе се. Из овог боја (26 Септ. 1371) измакне Вукашин и преплива на коњу ријеку Марицу, но убије га његов слуга, Никола Арсојевић.

Док је владао Вукашин, с њим су Балшићи живили у љубави, као са својим пријатељем, почем Ђурађ Балшић имао је за жену његову кћер Милицу, с којом се по смрти тастовој раставио, а узео је Теодору (сестру Драгаша и Константина, синова Жарка Дејановића, бившег под Душаном севастократора и намјестног управитеља у једној чести Македоније), женску, украшену врлинама душевнима и тјелеснима (*).

Како Вукашина нестане, Турци одма притисну неку чест његови и Угљешини земаља, а у осталима остане за владатеља његов најстарији син, у нашим пјеснама славно познати Марко Краљевић, који је у Прилипу сједио и себе прогласио био за краља (**). За мало је и он владао, јер Лазар Гребљановић, бивши под Душаном намјестник сремски и мачвански, који је по смрти Вукашиновој од многи великаша за цара српског наменован, отме готово све земље од Марка Краљевића. Нашавши се у таквом биједном стању, Марко прибјегне султану Мурату, код ко-

(*) Mavro Orbini, стр. 287.

(**) Гласник Друштва Српске Словесности, св. V. стр. 188.

јега је, заједно са својом браћом, морао у војсци служити, само да штогод од своји земаља задржи (*).

И Лазар Гребљановић морао је оставити самовласнима господарима њиве области, па шта више, није задржао за себе ни оне све земље, што је од државе Вукашинове присвојио, него их је подијелио с Николом Алтомановићем и с Балшићима (**). Алтомановић и пре тога имао је под својом руком пространу област. Он је не само наслиједио добра од свог оца Алтомана и од стрица Томе, умршег без порода, него је притискао и земље свог стрица Војислава, кад је овај умро (1366), па му је и дјецу поубијао.

Премда су и Балшићи с талом од днобе земаља Вукашинови неколико распространили своје границе, али се њима чинило да су још доста уске, па по неком времену присвоје себи и оне готово све земље у Арбанији, које се пружају до иза Авлона, те им тад припадне и Канина (***) и Берат, па за тим отму и од Марка Краљевића Костур, а брата му Иваниша, који је желио уклонити се од турскога зла, приме к себи и даду му неку чест земље за ужитак. Они би покорили били и ону област к Драчу, којом је владао Карл Топија, да им није жао било своје сестре, удане за истог Топију, с којим су из најпре биле у завади и у рату, а послје у ве-

(*) Мавго Orbini, стр. 287.

(**) Давидовића Историја народа српскога, 1848, стр. 79.

(***) Године 1368 био је господар од Канине и Авлона некакав Александар, а кефалија канински те исте године био је некакав Кастриот (види Српске споменике, стр. 75). Може бити, да је овај Кастриот био дјед Ђурђа Кастриота Скендер-бега (?).

ликој слоги и љубави (*). Године 1373 умро је Страшимир; он је био господар добар и човјек од ријечи, и оставио је последије себе млада сина, именом Ђурђа (**).

Како Дубровчани чују за смрт Страшимирову, а они позову к себи у Дубровник његова брата Ђурђа I, који им и дође, те с њима (30 Нов. 1373) понови пређашње пријатељство и утврди добри сношај трговачки, обећавши се, „да ће им бити пријатељ, како он, тако и његов брат Балша и синовац му, млади Ђурађ; да ће њима и њиховом граду помагати свуда, куд узвлада и куд могне досећи; да ће им за оно, што у његовој земљи њихови трговци изгубе, или кривца издати, или ако то не може, платити штету, и да им царина неће бити, које нису биле у цара Стефана“ (***).

Никола Алтомановић узнемиривао је и Твртка, бана босанског, и Лазара Гребљановића и много им зла чинио, због чега они 1374 год. дигну војску на њега, те га потуку и ухвате, и избоде му очи Лазар, па онда подијеле између себе његову област. Ползујући се том приликом, Балшићи такођер притисну на својој граници од Алтомановића земаља Требиње, Конавле и Драчевицу, и приме к себи несрећног Алтомановића, који је код њи и умро (1376). Због та три мјеста роди се распра између бана босанског и господара зетски. Први говорио је, да је он родом по женској страни од краљева српски, и по томе да њему припадају не само три поменута мјеста, него и круна српска; други напротив доказивали су, да те земље, као чест српскога царства, по праву припадају њима, једно као бољарима српског царства, а друго као сродницима Неманића дома, почем њихов отац произлази по женској

(*) Мауро Orbini, стр. 289-290.

(**) Мауро Orbini, стр. 288.

(***) Српски Споменици, стр. 78-79. —

крви од краља Вукава (Неманића II). Не могавши се никако поравнати међу собом, Бурађ Балшић и бан Твртко пођу у Дубровник, не би ли их какогод погодили Дубровчани; но и ту не сврше ништа, већ се врате сваки својој кући, оставивши у забуни и у страху Дубровчане (*), који ма је Бурађ доцније из Конавала писао, „да је слободно њимима људима путовати у Босну и из ње враћати се у Дубровник, којим путем хоће; ако ли би пак дошло до рата између њега и бана, а он ће им то на знање дати, па да се могу вратити слободно кући за недјељу дана послјије тога“ (**).

Вишепоменута три мјеста одстуне од Балшића 1378 год. и придруже се Твртку, који је себе, на двије године пре тога (1376), и краљем босанским прогласио био. То Балшићима тешко на срце падне, па брже-боље скупе 10,000 војника, те с њима у друштву Карла Топије пређу преко Оногоштске горе и палећи и сијекући дођу до Невесиња, од куда се с великом пљачком врате у Зету (***).

Которани (који су оне исте године, кад је цар Урош умро, признали за свог покровитеља Лудвика I, краља унгарског) опет зарате се (1371) с Дубровачком републиком. Тај рат, који је на велику штету једној и другој страни више година трајао, принуди најпослије Которане, те 1379 год. пошљу своје посланике краљу Твртку, молећи га да им помогне против Дубровчана, а обећају му за то Котор у његову државу предати. Твртко, не пазећи на услуге, које су му Дубровчани у више прилика указали, радо пристане на предложење Которана и изда строгу запсвијед, да нико из Босне за главу не усуди се продати

(*) Мавро Orbini, стр. 291.

(**) Српски Споменици, стр. 90.

(***) Мавро Orbini, стр. 291-292.

Дубровчанима никакве хране. Тим увређени на-
шавши се, Дубровчани намоле Ђурђа Балшића,
те он са својом војском уђе у околине которске,
које све преда огњу и мачу (*), и тако натјера
Которане на мир с Дубровчанима. Те исте 1379
год. представио се у Скадру Ђурађ I Балшић (**),
човјек mudar и у војничким дјелима врло искусан.

По смрти Ђурђа I. остане за господара зет-
скога сам Балша II. Он је Дубровчанима, сјећа-
јући се старог пријатељства и љубави, у којој су
они с његовом браћом и с њим живили, дао по-
вељу, писану (20 Нов. 1380) у Ратцу (***). По гла-
су те повеље „допушта се Дубровчанима свуд по
његовој земљи трговати слободно, плаћајући ца-
рину по пређашњем обичају по 2 динара, а на
Дању и на Криву Ријеку да плаћају, као што су
плаћали за живота његова брата Ђурђа“ (†).

Буна, која се подигла била у краљевству на-
политанском због доласка у Нануљу војводе Ан-
жујско-Француског, дала је прилику Балши II,
те је завладао Драчем (††), а било је то годи-
не 1383. Те исте године он је отпратио против
Которана у помоћ Дубровчанима 3000 своји храб-
ри војника, с којима је Михајил Бобаљевић (†††),

(*) Исти, на стр. 302.

(**) Исти, на стр. 292.

(***) Ратац је манастир с црквом, храм пресв.
Богородице, у нахији барској, и сазидали су га
краљица Јелена и њен син цар (?) Урош Нема-
њић. Овај манастир имао је много своје земље,
а понајвише у Паштровићима, па му је даван с
ње доходак; али од како је манастир пао у руке
римском свештенству, од тада Паштровићи не
дају му ништа. — Тако пише М. Болица у свом
саставку.

(†) Српски Споменици, стр. 85.

(††) Mauro Orbini, стр. 292.

(†††) Многе старе дубровачке породице писа-

генерал од дубровачки војени лађа, опсадио Котор и принудио Которане да моле дубровачку републику за мир (*).

До мало послје тога навали турска војска на Балшине земље, на граници Берата, те му неку чест од њи похара. Како то чује Балша, а он одма пође из Драча и не чекајући да скупи доста војске, поведе са собом 1000 коњаника, да с њима удари на Турке. Почем је Турака много било сироћу војске Балшине, зато су га молили његови доглавници, да се не упушта у бој пре него што се прикупи више војске; но он уздајући се у своје јунаштво, не хтједне послушати њи овог мудрог савјета, ни размислити, каквој се опасности излаже, већ закључи ударити на непријатеља. Бој се заметне код ријеке Војуше, но Балша буде разбијен и погине у боју, у коме је заједно са својима храбро борио се и за неколико времена снажно опирао се насртању непријатеља, који било је до 5000 и од који многи попадали су мртви. Од стране Балшине такођер многи су погинули, и међу њима његов војвода, Ђурађ Хрвавчић, и Иваниш, син краља Вукашина. Балши одсијеку главу Турци и понесу је Хаджир-Едину, везиру, који је заповиједао у Романији и у једној чести Македоније (**), што је султан пре тога покорио. — Мавро-Орбини вели, да се то догодило године 1383, али у рачуну година погрјешује: јер Балша II. био је у животу и 1385 год. 24 Апр., кад је Дубровчанима преко њиови посланика у Тузима, надалеко од Подго-

ле су се српски на један, а италијански на други начин. Тако на пр. у „Српским Споменицима“ налазе се споменуте породице Бобаљевић, Растић, Гундулић и Лукаревић, а писале су се италијански Bobali, Resti, Gondola и Luccari.

(*) Mavro Orbini, стр. 305.

(**) Исти, на стр. 292-293.

рице, повеље свог брата Ђурђа и своје, њима да-
не, потврдио новом својом повељом, која се ова-
ко почиње: Я Балша милости Божијомъ дука (т.
ј. војвода или херцег) Драчки ноше (*). Овога
Балшу и његова брата Страшимира била је ду-
бровачка република, из признатељности за многа
од њи получена добра, примила у број своји па-
триција. т. ј. за властелу и чланове свог врхов-
ног савјета (**).

Смрт поменутога Балше II, која се при концу
године 1385 догодила, дала је прилику, те је за
господара зетског проглашен Страшимиров син,
Ђурађ II, који је дотле затворен сједио у кули
драчкој, а томе затвору његовом узрок је, што
је непослушан свом стрицу био и што су се бо-
јали да овом не отме владу, јер био је одвећ
бистре памети, али и несташан јако. Истина, не-
ки из горње Зете и од Црнојевића породице нису
хтјели спочетка слушати га, претварајући се да
они познају за свог старјешину Твртка, краља
босанског; но Ђурађ је њима лако доскочио, дав-
ши казнити неке од њихови коловођа. Он је по
неком времену, да би себе од своји лични непри-
јатеља обезбиједио, узео за супругу кћер кнеза
Лазара, именом Деспу, удовицу Шишмана, краља
бугарскога (**).

По примјеру своји стари, и Ђурађ је дао
Дубровчанима своју под Скадром (27 Јан. 1386)
потписану повељу, у којој „потврђује им повеље
како госпoде српске, тако и свог родитеља Сра-
цимира и своји стричева, Ђурђа и Балше, допу-
штајући им да свуд по његовој земљи тргују сло-
бодно, а да плаћају царину, као што су плаћали
у време цара Стефана, и обричући им се, ако се
догоди, те се лађа њихова разбије или у мору или

(*) Српски Споменици, стр. 87.

(**) Mauro Orbini, стр. 293.

(***) Mauro Orbini, стр. 293.

у ријеки, у његовој земљи, па се нађе когод, те узме што од спасени ствари, да ће он платити то од своје ризнице.“ У тој повељи он себе овако назива: Азъ въ Христа Бога бльговѣрни и самодржавни господинъ Гюргъ всои Зетскои и Поморскои земљи (*).

Те исте 1386 године ударали су Турци на државу Ђурђеву и доста су му квара учинили, како у Арбанији до Драча и даље по дољњој Зети, у околинама Скадра, Бара и Будве, тако и у горњој Зети до Острога на граници Оногшта; но их је он, премда са својом великом штетом, ублажио и с њима мир склопио (**), уступивши им Костур и Берат (***)).

Осим Дубровчана трговали су по Зети и Млечци, чему за свједочбу служи једно писмо, које је Ђурађ дао млетачкој републици преко њеног у Уцину консула. То писмо написано је италијански млетачким нарјечијем, и у преводу овако гласи: „У име Бога, 1388 год. 28 Фебр. у Уцину. Ми Ђурађ Страцимиров, господин Зети, обећавамо свима Млечићима, који се баве у Уцину, да су слободни и да тргују, као што је обичај био у моји стари; и ако би се коме од њи или њихови трговаца каква штета учинила у нашој земљи до Дања, или макар гдје било у нашој земљи, ми Ђурађ обећавамо се накнадити сваку штету, која би се њима учинила. По заповиједи реченога господина Ђурђа, ја Илија Маринов писах својом руком, а за веће вјеровање господин Ђурађ удара свој печат и потврђује ово писмо својом руком.“ На том писму овај је српски потпис: Я господинъ Гюргъ рекохъ написати овиу книгу (†).

(*) Српски Споменици, стр. 88-89.

(**) *Mavro Orbini*, стр. 293.

(***) *Ami Boué, Turquie d'Europe. Paris 1840, T.IV. p. 416.*

(†) Акт у архиви млетачкој, а препис у архиви цетињској.

У оно исто време, кад су Турци, покоривши Романију, једну чест Македоније, Тесалију и западну Гренију, ухарачили Бугарску (1375), обећа се и Лазар Гребљановић плаћати данак султану Мурату I. и давати му помоћ у војсци, а следећу године (1376) премјести столицу своју у Призрен, те се вјенча на престол српски и прогласи себе царем српским; но из смјерности није се називао царем, већ кнезом, премда га на новцима његовима налазимо и краљем именована. Маџари су још у време цара Уроша притисли били Срем, Биоград и овога града околине, но то је све Лазар по смрти (1382) Лудвика, краља унгарскога, опет повратио себи и са својом државом сајединио, давши разорити Биоград, да се у њему не би могли унапред гњездити Маџари. За дуго времена живио је кнез Лазар на миру с Турцима, но кад им откаже данак и помоћ у војсци, султан Мурат крене војску на Србију. Ову турску војску, по свједочби наши домаћи извора, разбио је кнез Лазар (1387) код Топлице и Плочаника, на ријеки Ситници, близу Новог Пазара. Леунклавиј, по турским историјама, приписује ову српску побједу бившем у то време над Скадром и над свом оном страном господару, Ђурђу Кастриоту, прозваном Скендер-бег, дједу посљедњег Ђурђа Кастриота, и вели, да је у то време Кастриот потчињен био султану. Ове ријечи из Леунклавија наводи наш историк Рајић (*), али им и он сам не вјерује, као што и нису за вјеровање. Та ако је тада ико из оних на југу српски земаља био у помоћи кнезу Лазару, без сумње морао је то бити Ђурађ Страшимиров Балшић. Он је у то време владао Скадром и страном оном, а не посљедњег Ђурђа Кастриота дјед, за којег историци, којима би се могло вјеровати, и не споми-

(*) Ј. Рајић, Историја славенских народа, ч. III. стр. 41-45.

њу да је господарио у каквој области, већ кажу и доказују за сина његова, Ивана Кастриота, да је у једној врло малој чести Арбаније владао, и да је, али не у XIV, већ у XV вијеку постао зависан од Турака, па није никад био господаром од Скадра ни он, ни његов син, посљедњи Бурађ Кастриот, а ово је онај, који се звао Скендер-бег, а тим именом није се називао његов дјед.

Султан Мурат, јако огорчен, што је код Новог Пазара изгубио битку, крене онет силну војску на Србију и дође на поље Косово. Овдје се (15 Јунија 1389) догодила она одсудна битка, у којој је, због издаје Вука Бранковића, српска војска са свим потучена и кнез Лазар погинуо. Погинуо је тада и султан Мурат I, а на његово мјесто сјео је син му Бајазит I. — Кнез Лазар имао је за супругу Милицу од рода Неманића, с којом је изродио три сина: Стефана, Вука и Лазара, и пет кћери: Мару, Јелену, Деспу, Вукосаву и Милеву. Прва је удана (1363) за Вука Бранковића; друга за Николу де Гара, палатина унгарскога, а кад овај (1386) умре, уда се за Сандала Хранића, великог војводу босанскога (*); трећа, као што је преказано, пошла је за Шиш-

(*) Да Јелена, друга кћи кнеза Лазара, а удовица Николе де Гара, није удана ни за једнога Балшу, или буди кога Балшића, а јошт мање за некаква Страхињића бана, већ за војводу Сандала Хранића, о том јасно свједоче три у „Српским Споменицима“ печатане повеље, прва од 1403-ће на стр. 117, друга од 1429-те на стр. 177, а трећа од 1436-те год. на стр. 208. У прве двије повеље стоји: „Јелена господина войводе Сандала а кћи кнеза Лазара“, а у трећој повељи читају се ове ријечи: „како приде кь намь у Дубровникь много славна и почтена племенита господа Јелена много почтенога и славнога господина Сандаля великога воеводе русага Босанскога, а

мана, краља бугарскога, а по његовој смрти за Ђурђа Страшимирова Балшића; четврта за војводу Милоша Обилића, а пета удаће се за турскога султана Бајазита I. (*). Сазидео је Лазар манастир Раваницу, гдје је и погребен био, а послије му је тијело пренесено у Раваницу у Фрушкој Гори, и тамо и сад цјелокупно и свето почива.

Није присио у бој на Косово Ђураћ Балшић; он је са својом војском на путу чуо жалосни глас о пропасти косовској, па принуђен буде вратити се натраг, проклињући Вука Бранковића, што је издао свога господара и своје отачаство (**).

Послије косовскога боја поставио је султан Бајазит господаром Српским и царицу Милицу и њеног сина Стефана Лазаревића, но под тим уговором: да га за свог врховног господара признају, да му дају помоћ у војсци и данак и да му даду принцезу Милеву за жену, коју је мало доцније (1393) и узео. Ни Вука Бранковића није са свим заборавио Бајазит, већ је и њему неке земље дао под управу; но кад Вук почне пакостити својој пуници Милицы, а Бајазит ухвати га, затвори и отрује (6 Окт. 1398). Бавећи се у Цариграду, Стефан Лазаревић, или као што се у народу зове, Високи Стефан, добио је од грчкога цара титулу и круну деспотску, потом (1403) ожени се и узме Јелену Кантакузену, но није имао с њом дјете. Он је Биоград, од кнеза Лазара разорени, оправно. По неком времену (11 Нов. 1406) умре царица Милица као калуђерица, а Стефан Лазаревић вјенча се на престол деспотски.

кки много славнога свето почившаго кнеза Лазара господара Србљемъ.“

(*) Мауро Orbini, стр. 312-313. — Ј. Рајића Историја славенски народа, ч. III. стр. 9-10.

(**) Грлица, год. 1835. стр. 56-57.

Он је сазидао манастир Манасију у Ресави. Много је војевао не само дома против одметника, него и с Турцима и помогао је (1414) султану Мехмеду I, сину Бајазитову, побиједити његовог брата Мусу.

Несрећна битка косовска није могла бити без зли последица и за земље Бурђа Балшића. Одма послје ње, и то исте 1389 године, градови Драч и Љеш, бојећи се Турака, предаду се Млечићима (*), но не зна се, да ли је то са знањем Бурђа Балшића, или без његова знања и сагласија учињено. Па и сам Бурађ Балшић — надајући се, да ће лакше одбранили своју државу од зијајући на њу турски чељуст и да ће ступити у веће пријатељство с млетачком републиком, која је у то време била једна једина држава, могућа дати отпор Турцима — уступи године 1394 Млечићима свој слични град Скадар с уговором, да му они, за накнаду тога, даду мали градић Дривост и да му сваке године плаћају по хиљаду златни дуката (**).

Од овога Бурђа налази се један новац сребрн с натписом: M. BALSE. S. GORGI. то јест: Новац Бурђа Страшимирова Балшића (***).

За Бурђем II, који се године 1405 преселио у вјечност, ступио је на владу његов син Балша III, коме су браћа, Гојко и Иваниш, још за живота очина помрла (†). Скадрани, мрзећи на своје нове господаре Млечиће, предаду варош Скадар Балши. Овај одма за тим завлада и осталима, готово свима, мјестима у Зети, што су била под млетачком републиком. Како то чују Мле-

(*) Laugier, T. V. p. 94—95.

(**) Mavro Orbini, стр. 204. — Laugier, T. V. p. 95. — Verdizzoti, Fatti Veneti.

(***) Гласник Друштва Српске Словености, св. V. стр. 220.

(†) Mavro Orbini, стр. 294.

чићи, а они пошљу неколико своји убојни галија и војске под управом Маријана Каравела, који више новцем, него ли оружјем, сврши посао Млечићима тако, да је Балша са својом матером једва могао спасти се из Зете. И тако Млечићи постану власници од све дољне Зете и градова Уцина, Будве, Бара, Скадра и Дривоста, а то се догодило 1405 године (*)

Није прошло много времена, а у дољој Зети појави се опет Балша III, коме околине Скадра и Уцина одма приступе. На тај глас отпрати у Зету млетачки сенат неколико војске, коју Балша аметице потуче, и у сљедству те побједе освоји већу чест Зете, што су били Млечићи притисли. Нове војске попиљане су из Млетака, али је рат тако дуго протезао се и за републику млетачку тежак био (**), да је њен дужд Михаил Стено, год. 1412 у мјесецу Нов., на посредовање Сандала Хранића, великог војводе босанскога, драговољно учинио мирни уговор с Балшом III, а тај уговор у ствари ово је: „Великоможном господину Балши Страцимировићу, сину покојнога господина Ђурђа Страцимирова од Балшића, господару Зетскоме и проч. Млетачка влада даје њему и његовима прејемницима градове Уцин и Будву, с правима, међама и котарима, и сувише обриче се плаћати њему и његовима прејемницима по хиљаду златни дуката сваке године, као што је негда плаћала великоможном господину Ђурђу, његовом оцу, а да њој сва остала мјеста, што јој је поменути његов отац Ђурађ продао или дао, остану с правима, међама и котарима“(***)).

(*) Laugier, T. V p. 201—203. — Mavro Orbini, стр. 294.

(**) Mavro Orbini, стр. 294. — Laugier, T. V. p. 262—263.

(***) Акт у архиви млетачкој, а копија на Цетињу.

Поред свега реченог мирног уговора, опет лукави Млечићи, не држећи ништа за свето, само да се, ма било којим начином, дочепају туђи земаља и тим своју државу увеличају, наговоре слабу женску главу, удовицу Ђурђа II. Балшића, те им она 1416 године прода град Авлон (*).

Уз Балшу III. налазио се и његов по женској крви сродник, Стефан Црнојевић (Maramonte), који је доцније постао господар од Црне Горе, те у њој почиње с њим владати племе Црнојевића. По наговору овога свога сродника, Балша подигне војску, с којом 1419 године пође на Скадар и узме га (**). Чувши то капетан од млетачкога залива (т. ј. командант од млетачке флоте на адријатичком мору), Франц Бембо, остави Трогир и Сплет, мађарске градове у Далмацији, које је из топова грухао, и долети са својом флотом под Скадар. За њим одма друге превозне лађе доведу војску, над којом је заповиједао Јаков Дандоло; али Србљи су тако јуначки бранили Скадар, да непријатељ није могао отети га. По наредби млетачке републике, њен посланик при отоманској порти, Бертучио Диедо, пође искати помоћи од турскога султана, који се тада бавио у Траквији с војском. Султан даде му у помоћ 8000 момака против Балше, али овај одбијајући храбро здружене Турке и Млечиће, не пусти града, већ га одржи у својим рукама (**).

Сљедујуће 1420 године Петар Лоредан, капетан од млетачког залива, крене се 12-га Марта с флотом од 15 убојни галија и с многим великим лађама, на којима је возио силну војску. У мјесецу Априлу отео је испод мађарске власти у Далмацији најпре град Омиш и острове Брач, Хвар (Лезину) и Корчулу, па онда Трогир

(*) Verdizzotti, Fatti Veneti.

(**) Mavro Orbini, стр. 294.

(***) Laugier, T. 5. 413—414.

и Сиљет, а за тим предаду му се својевољно и Которани и даду му помоћ против Балше. Одатле крене се Лоредан и дође под Скадар, гдје је био Балша скупио сву своју војску. Бој се замјетне, но буду надбијени Млечићи, од који силесија попадало је мртви на бојном пољу. Осим тога пале су побједитељима у руке многе непријатељске компаније пјешака и 200 коња. Како чује млетачки сенат за тај покор своје војске, а он брже боље отпрати јако поткрјепљење стрјелача и коњаника, да би помоћу њиновом Лоредан у стању био не само мејдан дијелити с Балшом, већ и са свим побједити га. Та помоћ баш тако је доцне приспјела, да Лоредан није кадар био с њом ништа предузети (*), па зато Млечићи године 1421 учине примирје с Балшом. Овај одма за тим пође из Зете у Србију к свом ујаку деспоту Стефану Лазаревићу а остави на своје мјесто гори споменутога Стефана Црнојевића. Будући да је Балша пошао из Зете грозничав, па како дође у Србију, одма те исте године у мјесецу Апри. умре, а Стефан Црнојевић, чувши за његову смрт, отиде у Пуљу (**). С овим Балшом, који је имао једну кћер, Јелену, удану за Херцега Стефана, изумрло је племе Балшића.

Милије ништа на свијету није могло бити Млечићима, као глас, да је Балша III, посљедњи Балшић, умро, па брже боље заузму Дривост, Бар, Уцин, Љеш, Будву, а за тим и Скадар (***) и сву дољну Зету. На то српски деспот, Стефан Лазаревић, имајући претензију на земље посљедњег Балшића, свога сестрића, дигне одма војску и с њом уђе у Зету, те у њој преотме све

(*) Laugier, T. V. p. 426—427.

(**) Mavro Orbini, стр. 294. — О племену Балшином онако исто, само поукраће, печатано је јошт год. 1850 у Српским Новинама, у броју 101.

(***) Laugier, T. V. p. 431—432.

градове и остала мјеста од Млечића, но им остану у рукама Скадар без околина, Уцин и Будва. На годину дана послје тога опет подигне деспот војску на Скадар, који би без сумње и пао, да нису Млечићи подмртили неке Зећане и Србијанце и да нису Паштровићи одметнули се од свог српског господара и придружили се Млечићима, те због тога буде деспотова војска разбијена у мјесецу Дек. Сљедујуће 1423 године у мјесецу Мају наново пошаље деспот своју војску и пред њом свог сестрића, Ђурђа Бранковића, средњег сина Вука Бранковића, не би ли како год освојио негдашњу столицу Балшића. Ђурађ опколи Скадар и у такovu невољу доведе га, да су Млечићи, и поред нове своје војске, коју су на лађама отиравали били у помоћ Скадру, морали закључити мир с деспотом српским, премда су Паштровићи, држећи страну Млечићима, својски трудили се да се тај мир не склопи (*).

Потом, године 1425, уступио је деспот Стефан сву Зету, што је била под његовом власти, свом претпоменутом нећаку, Ђурђу Бранковићу, с којим су Млечићи сљедујуће године утврдили мир, обећавши се давати му сваке године по хиљаду дуката за град Скадар. Те исте године у Августу мјесецу дође из Србије Ђурађ Бранковић са својом женом и дјецом у Зету, гдје застане Стефана Црнојевића, ког су неки Зећани позвали били из Пуле, да га учине господаром од Зете. Будући да је Црнојевић дошао из Пуле на једној лађи дубровачкој и извезао се у Паштровићима, због тога су многи подстицали Бранковића на Дубровчане. Ови желећи живити у миру с Бранковићем, као с господаром од Зете и будућим прејемником деспотовим, гледали су на сваки начин да се удворе код њега, па отправе му своје посланике, Мароја Растича и Марина Гун-

(*) Mavro Orbini, стр. 294-295.

дулића, молећи га да изволи посјетити их. Бранковић прими посланике дубровачке милостиво и не пазећи на то, што је узнемирен био доласком реченога Стефана Црнојевића, обећа им испунити молбу. Послије кратког времена Бранковић са својом женом и дјецом навезе се на лађу, коју је Дубровачка република под управом Ђорђија Палмотића нарочито за њега послала, и пође у дубровник, давши најпре Стефану Црнојевићу заштитно писмо (*salvocondotto*). Вративши се из Дубровника, Бранковић изведе се више Уцина, па из Зете пође у Србију, куда поведе из Дривоста епископа и неке друге, који су се усудили били дићи против њега (*).

ПЛЕМЕ ЦРНОЈЕВИЋА.

Стефан Лазаревић, деспот српски — не имајући од свог племена насљедника, будући да су му браћу још давно погубили Турци, а дјеце своје свакако није ни имао — наименује на својој смрти (1427) деспотом српским свог сестрића Ђурђа Бранковића, који је у то време владао Зетом. Зећани, одавна навикнути бивши имати свог рођеног владоца, од туђе власти независна, не хтједну више остати под Бранковићем, који је, као деспот српски, морао зависити од турског султана, па признаду и потврде за свог господара Стефана Црнојевића с насловом војводе, којег су за тај посао, као што је пре споменуто, и дозвали из Пуле. Деспот Бранковић за све време своје владе налазио се у тако незгоднима околностима, да није имао кад ни свађати се са Стефаном Црнојевићем, а овај свакако и имао је више од њега право на Зету, једно зато, што је

(*) Mavro Orbini, стр. 295-296.

сродник био Балшићима, а друго, што га је и сам Балша III, посљедњи Балшић, оставио на своје мјесто у Зети.

Пре него што почнемо описивати дјела Црнојевића, бацимо један поглед у историју народа нашег у Србији и у Босни.

По жељи Стефана Лазаревића, поглавари народни у Србији јединодушно и договорно признали су и потврдили (1428 год.) себи за деспота Ђурђа Бранковића, иначе у народу названог Ђурђа Смедеревца, коме је тад било 60 година. Он је још 48. своје године узео за жену Јерину, сестру Јована и Константина Палеолога, посљедњи грчки царева, с којом је изродио три сина: Гргура, Стефана и Лазара, и двије кћери: Катарину (удану 1430 г. за графа Цељског) и Мару. Бурађ, налазећи се међу двије ватре, с једне стране Турци, а с друге Маџари, два јака међу собом непријатеља, који су се отимали о његову земљу, био је принуђен, бранећи своју државу, час једне, час друге стране држати се, па зато кад се налазио у тјескоби, морао је из нужде замјеравати се или једној или другој страни. Да с Маџарима остане у пријатељству, уступио им је Биоград и овога околине, а од њи добио је за то у Унгарији нека добра, а да опет и с Турцима одржи мир, не само што је овима плаћао данак, него је и своју кћер Мару султану Мурату II за жену дао (1435 год.); али све то ништа му није ваљало код Турака, већ је од њи принуђен био двапут (1440 и 1455) остављати своју земљу и скитати се по свијету, тражећи помоћи. У време првог свог бјегања, био је у граду Бару, који му је један једини од свију његови градова остао вјеран, али и од туда, гоњен злобом Муратовом, морао је побјећи у Будву, па је и њу, бојећи се опет Црнојевића из Зете, оставио и пошао у Дубровник, гдје је (26 Јулија 1441) поставио у заклад своје благо, које што у злату и у сребру,

што у новцу и у судовима златнима и сребрнима, износи у све у вредности око 200,000 дуката (*). Турци су за живота Ђурђа Бранковића више пута харали Србију, у њој градове разоравали и из ње народ гомилама у ропство вукли. Ђурађ је у својој 89-ој години умро (1456) у престолном свом граду Смедереву. Послије њега, али за мало времена, владала је његова жена Јерина. Њу отрује (1457) њен најмлађи син Лазар. Он науми да у исти дан смакне и старију браћу своју, Гргура и Стефана (којима је султан Мурат јошт за живота њеновог оца избо очи), по они дознају намјеру свог брата, па побјегну. Гргур отиде к Турцима, а Стефан прђе к Маџарима, одведе много Србаља и њима насели Срем, гдје се доцније прогласи за деспота српског. И Лазар наскоро за својом матером пође на онај свијет (1458), а његова жена Јелена, родом Гркиња, постане деспотицом српском, но кад Турци (1459) навале на Србију, а Јелена пребјегне у Унгарију. Од тога времена остане Србија без свог владатеља и падне са свим под Турке, те овни одведу 200,000 душа у ропство.

Пошто је пала Србија под Турке, пала је под њи и по кратком времену и Босна, која је имала седам краљева. Први, и од свију њи најзнатнији, био је Твртко, који је (1357) по смрти свог стрица, Стефана Котромановића, постао баном босанским. Он је тако вјешто и мудро знао владати се, да је, са сагласијем унгарскога краља Лудвика I, и круну добио и њом се, као краљ босански, у манастиру Милешеви вјенчао (1376). Држао је под својом власти не само Босну, већ и Херцеговину, а отео је од Маџара и приморје далматинско, као Клис, Островицу, Сплет, Трогир, Шибеник, Лезину, Брач и пр., а очет као ђоја насљедник и тобожни потомак Неманића,

(*) Српски Споменици, стр. 227-231.

примао је од Дубровчана „српски доходак“, по 2000 перпера сваке године, и доходак од Стона, по 500 перпера на годину, које су примали и његови прејемници. С кнезом Лазаром живио је у највећој слози и с њим заједно против непријатеља ратовао. По смрти Твртка (1391), који није имао порођа, ступи на владу његов синовац Дабиша. Овај, бојећи се Турака, потчинио је себе и свој народ Сигизмунду, краљу унгарском, и под овога закриљем владао је, обећавајући се, да ће по његовој смрти краљеви унгарски добити опет приморје далматинско, као што су га готово свега и добили. За Дабишом, који такођер није имао порођа, постане (1396) краљем Остоја Христић, који је (1399) поклатио Дубровчанима оно приморје, што је ниже Пељешког земљоуза, од Курила до Стона (*). Доцније против Остоје подигне буну Хрвоје, син Вукца Хрватинића, родом из Котора (али не из онога у Боки Котора, већ из онога што је у Босни), и позове Турке, те помоћу њи освоји једну чест Босне, у којој буде Твртко Твртковић, наравни син оног првог Твртка, постављен за краља под уговором, да плаћа Турцима данак. Тада су (око 1413) први пут Турци дошли у Босну, те је султан Мехмед I у горњој страни Босне поставио свог санџака, именом Исака, за којег пишу, да је последије погинуо у боју против краља Сигизмунда и да је горња страна Босне опет припала краљевству босанском. Узрок, због којег су Турци били ухарачили Босну и у њој два краља настала, приписује се сплеткама гори поменутог Хрвоја Хрватинића. Он је у време краља Твртка првог био поглавар од града Јајца у Босни, а доцније (1402) постао је херцегом спљетским и добио је на дар од краља Владислава Наполитанца острове: Брач, Лезину и Корчулу, по по неком времену зло је обршио.

(*) Српски Споменици, число 84.

Остављен од Турака, којима је на руку ишао, а лишен сваке власти и чина од христијана, нађе се принуђен Хрвоје поћи у Котор, онај свог рођења мјесто, гдје од туге и жалости умре (1415), а краљ Остоја, да му се и мртвом освети, пусти своју жену Грубу, а узме Хрвојеву удовицу Јелицу. Имао је Хрвоје не само брата, кнеза Војислава, него и једног сина, именом Балшу, и кћер, коју је мати удала за Стефана Шимраковића. За Хрвојева сина Балшу овако Лукари пишу: Дубровчани (1416), не имајући довољно вјере у Балшу, Хрвојева сина, који им је обрицао да ће се својски старати за њову републику, подмите Евренос-пашу (румелијског беглербѣга) и тим овога одврате, да на њи не удара с војском. — Даље ни Лукари ни други историци, бар колико је мени познато, не спомињу ништа, шта је било с предреченим Балшом, шта ли с његовим стрицем, кнезом Војисавом; само толико је извјесно, да овога кнеза Војисава син, а Хрвојев синовац, по имену Јурај, доцније (1434) сједио је у Крешеву и називао се војвода од дољни крајева — у Турској Хрватској — (*).

Кад Остоја умре (1418), народ избере на његово мјесто за краља сина му Стефана (**), по и

(*) Српски Споменици, число 118.

(**) Многи пишу, да су у Босни у једно и исто време владала три краља: Твртко Твртковић, Остоја Христић и овога син Стефан Остојић, и да су се 1422 год. погодили да крајине босанске између себе подијеле и да сваки од њи носи наслов краља; али то не може бити, почем Стефан Остојић јошт 1419 год. 5 Марта пише: „да је сподобљен краљевати у земљама родитеља свога, светопочившега краља Остоје“ (види Српске Споменике под числом 95 стр. 135), а то је јасан знак да 1419 год. 5 Марта није био у животу краљ Остоја, за којег многи, наравно неосновано, пишу да је тек 1435 год. умро.

он по кратком времену (1424) пође на истину, те тако Твртковић остане сам за господара над Босном. Пошто и Твртковић премине (1443), на престол босански ступи Томаш, други син Остојин. Томаш је имао за жену Катарину, кћер херцега Стефана, но будући да је Турцима, противницима вјере Христове, показивао се пријатељ, зато његов наравни син, Стефан Томашевић, по наговору унгарскога краља Матије Корвина, задави га (1460) и себе прогласи за краља. Удова краљица Катарина позове Турке да јој освеже мужа, но кад Турци дођу у Босну и ову похарају, а Стефана Томашевића оставе на миру, с уговором, да им плаћа годишњи данак, онда Катарина, омрзнувши на Турке све једно као и на пасторка, остави Босну и пође у Рим, гдје је и умрла. Док је Томашевић плаћао данак султану Мехмеду II, дотле је на миру био, но кад не хтједне више знати за султана, тад Турци навале на Босну, те је за себе освоје (1463) и погубе Томашевића, а жена његова Мара, кћи деспота Лазара Бранковића, побјегне у Хрватску (*). Од тога доба рачуна се роштво народа босанскога, премда је до мало иза тога (1463) краљ Матија отео од Турака у Босни град Јајце и нека друга мјеста, која су под круном унгарском стајала преко по вијека (до 1528 год.). — Кажавши ово о Србији и о Босни мимогред, сад ћемо се вратити к нашем предмету, к повјести о Црнојевића племену.

Под власти војводе Стефана, првог зетског господара од племена Црнојевића, биле су ове земље: а) садашња Црна Гора, у којој су осам окружија, т. ј. 4 нахије и 4 Брда; б) оно парче земље, што се сад зове Зета, у којој су разна села, варош Подгорица и два мала града: Спуж и Жабљак; в) острови у Скадарском језеру: Бра-

(*) Mavro Orbini, стр. 356-377.

њина, Ком и пр.; г) околине Бара, и у приморју пре млетачке, а сад аустријске Арбаније, кнежине: Паштровићи, Брајићи, Маине, Побори и земља Грбаљ. — Границе, у којима се побројена мјеста закључују, ако нису пространије, уже доиста нису биле у време војводе Стефана Црнојевића. Он је 6 Септ. 1456) у манастиру св. Николе на острову Врањини, заједно с главарима општина горњозетски, учинио уговор писмено с млетачким провектором (окожним начелником), Иваном Боланом. У том уговору обећавају се горњозетске општине, да ће влади млетачкој у време рата помагати до Задриме и Љеша, или докле буду њене границе допирале, а да им она даје плате, као што им се давала у време Балшино. Између 50 општина горњозетски, које су у томе уговору уписане, стоје ове: Цјешивци, Бјелопавлићи, Пипери, Кучи, (а у данашњој Зети) Подгорица, Груде, Бериславци, Голубовци, Грље, Дајбабе. Има ту записани општине, за које ми нико, ваљда зато што су латинским писменима погрјешно написане, није знао казати гдје су, а такове су, на пр. Марагужи, Хотени (ваљда Хоти што су до Куча?), Радотјеси, Никуци (може бити Никче у Климентима?), Стансићи, а уписани су ту и Бушати (*) и т. д. — У преднаведеном уговору спомиње се и Крајина. Ако је то данашња Шестанска Крајина (предјел који се од Црнице к Скадру поред десне обале Скадарског језера протеже), то је она под Млечиће потпасти морала у време истог војводе Стефана Црнојевића, којег Болани у том уговору назива великим војводом.

И ако је млетачка република отчужавала земље од области зетске испод власти Црнојевића и себи их присвајала, али опет морала је о-

(*) Акт у архиви млетачкој, а копија на Цетињу.

ставити да у њима, баш и под њеном владом, управља православним црквама зетски митрополит. Морала је такођер допустити, да и у тима под њену владу потпавшима земљама уживају Зетљани своје баштине, и да своју власт извршују над онима људма, који су на њеној земљи сједили. Ово се дознаје из претименутога уговора, у коме се читају ове ријечи: „Ни један свештеник, или бискуп, или архиепискуп латински да не може бити над нашим црквама, него да буду од наше вјере старјешине над нашим црквама, и хоћемо да над њима не може бити архиепискуп латински у Крајини, него митрополит српске вјере; јер од Крајине митрополит зове се митрополит зетски, и он поставља наше калуђере и попове, јер без њега не можемо бити. Такођер нико, ко је под пронијаром (*), не може прети се са својим пронијаром ни пред каквим господаром, већ ако би тко тражио с разлогом човјека пронијарова, онда свака да га може позвати пред господара или војводу Араксона.“

У доба војводе Стефана Црнојевића живили су у његовом сусједству, између други, два достојна спомена господара, који су истина над малима, али храбрима народима владали. Један од њи звао се херцег Стефан. Јошт његов прадјед, по имену Вук Храпа, син кнеза од Рудина, служио је у двору цара Душана, који му је, за награду његове вјерности и примјерног у боју јунаштва, придодао његовој кнежини Рудинској многе земље и поклонно му их за насљедно добро. Пошто Вук Храпа умре (1359) његов син Влатко Храпић (иначе Вуковић), следујући у свима вр-

(*) Пронијаром звао се господар земље, на којој су сједили његови кметићи (coloni), који су му радили и свагдашња његова имањина били, јер нису могли оставити господарево земљу и поћи куд на другу страну.

линама своме оцу, толико је милост и благовољење заслужио и добио код Твртка, првог краља босанског, да је овај поставио га за војводу над оном војском, коју је (1389) српском кнезу Лазару отпратио у помоћ против Турака. После је битке косовске, у којој је српска војска пострадала, Влатко се врати кући с нешто мало заоставши под њим људи, па наскоро за тим покупи нову војску и удари на Маџаре, који су узнемиривали Тврткову државу, те их разбије. Потом ударао је с успјехом на Балшиће, непријатеље Тврткове. Кад Турци упадну у Босну и почну је харати и палити, Влатко са 7000 људи пође против њи, а било их је око 18.000, те их у два боја, најпре у Рудинама, па онда у Билећи, тако потуче, да их је већа чест на бојном пољу попадала мртви, многи су допали ропства, а само их је нешто мало живи утекло. За ове своје вјерне услуге добио је Влатко од босанског краља већу чест оне области, што се доцније прозвала Херцеговина, у којој је и умро, оставивши након себе три сина: Сандала, Вукца и Вука. И његов најстарији син Сандал чинио је многе услуге босанским краљевима Остоји Христићу и Твртку Твртковићу, и био им је десна рука, због чега је и добио од њи не само наслов великог војводе босанског, него и градове, жупе (кнежевине) и земље под своју власт и управу, које је по својој вољи могао поклонити и продати буди коме. Двапут је предводио војску против Сигизмунда, краља унгарског, па ако је првом (1410) и изгубио бој, а он је другом (1411) не само надбио Маџаре, него их је и истјерао из Босне. Он је, као што је већ казано, склопио мир (1412) између Млечића и посљедњег Балшића, а потом (1414) ишао је с војском и у помоћ свом шураку, српском деспоту Стефану Лазаревићу, против Мусе, сина султана Бајазита (*). — Сан-

(*) Mavro Orbini, стр. 380-382.

дал је у тако великом пријатељству живио с Дубровчанима, да им је (1419), заједно с војводом Петром Павловићем, господаром од Требиња и Попова, уступио „жупу Конавле и град Соко и Виталину и Цавтат и Обод и све што Конавлима припада, што су њи двојица наполице држали“ (*). Он је и с Млечићима живио у љубави и продао им је варош Островицу у Далмацији (**). У његово време (око 1413) намјестио је султан Мехмед I у горњој страни Босне свог санџака, који се звао војвода Исак. Овај је с турском војском (1420) побједио и убио поменутога војводу Петра Павловића, који се био од султана одметнуо (***). Кад Сандал Хранић умре (1435), војводство прими његов синовац, Вукчев син Стефан Косарић, који од Радосава, брата реченога војводе Петра Павловића, отме (1439) град Требиње (†), а по свој прилици тад је освојио и Попово. Стефану је Њесар Фридрих III (1441) подарио достојанство херцега, па од тада и прозвала се та земља Херцеговина, или војводство св. Саве, а Стефан Косарић назвао се херцег Стефан. Он је, због соли, на коју је хтио повисити царину, ратовао више пута с Дубровчанима, те им је околине града харао и палио и Конавле под своју власт притискао, а они су њему отимали остров Крк, рушили куле у граду Озињу на ушћу ријеке Неретве и око ове воде харали његове земље, али му ни су могли доскочити, ни освојити му града Омиша. Они су подстицали против њега и сина му Владислава, те је на свог оца буну подизао и одметао му Мостар, Благај, Почитељ, Вргорац и Љубушки. Најпослије (1452), на претњу султана Мехмеда II и краља унгарског Владислава IV, по-

(*) Српски споменици, числа 96, 97 и 98.

(**) Oglédalo Ilirje, 1842, Ч. IV стр. 175.

(***) Српски споменици, стр. 145-146.

(†) Српски споменици, стр. 221.

мири се Стефан с Дубровчанима, који за знак пријатељства приме га у број своји патриција. Умро је (1466) у Драчевици, близу града Новогашто је у Боки Которској, и оставио је након себе три сина: Владислава, Влатка и Стефана, и једну кћер, Катарину, коју је јошт за живота свога удао за краља босанског, Томаша Остојића (*).

Други господар, који је живио у сусједству војводе Стефана Црнојевића, био је познати на гласу јунак Скендер-бег. За његова дједа Ђорђа Кастриота нејма се никакви достојерни доказатељства, да је господар био од какве покрајине, већ историци спомињу за Скендер-бегова оца, Ивана Кастриота, да је владао у једној чести Арбаније, а сједио је у граду названом Кроја (арбан. Круја). Иван је за дуго времена јуначки давао отпор турској сили, која је на њега наваљивала, али најпослије нашао се принуђен не само плаћати данак, већ и предати им у таоство сва четири своја сина, од који најмлађему било је име Ђорђије или Ђурађ (рођен 1404). Овога Мурат II одгоји у свом двору и потурчи га, а доцније, због велике његове храбрости и јунаштва, које је показао на мејданима и у бојевима, употређујући га с Александром Великим, прозове га Скендер-бегом (кнезом Александром). Кад Иван Кастриот умре (1432), његове земље мало по мало притисне Мурат, па ако је Скендер-бег и невјешт чинио се томе, али опет није заборављао, којег је рода, већ чим Сибињанин Јанко (Иван Хуњад) разбије Турке (1443) у Бугарској, тај час измакне из Турака Скендер-бег, те се појави у Арбанији и своје отачаство ослободи. Све силе Мурата II и Мехмеда II нису cadre биле покорити га, па није клонуо духом ни мишицом ни онда, кад су Турци освојили Цариград (1453),

(*) Mavro Orbini, стр. 382-388.

него је јуначки бранио своје отачаство све до оног часа, кад је (1467) преселио се у вјечност.

Докле год је владао Стефан Црнојевић, на овога земље није нападала турска војска, а томе је узрок био, што су Турци у то време имали посла час с Грцима око Цариграда и Трапезунта, час с деспотом Ђурђем Бранковићем, час опет с Маџарима, а час с непобједним јунаком, Ђурђем Скендер-бегом. Са Скендер-бегом био је са јузник у рату и Стефан Црнојевић (*), а по рјечима владике Василија, ратовали су њи двојица заједно против Турака 24 године, до саме смрти Скендер бегове. С Млечићима пак и с херцегом Стефаном није у најбољој слози живио Црнојевић. Он је с херцегом Стефаном имао некакав рат, који је зло испао по Црнојевића: његовом непријатељу пао је у руке син му, за ослобођење којег морао је пустити се не баш у најбоље по себе преговоре о миру с млетачком републиком.

Условија тога мира изложио је млетачки дужд Франц Фоскари у свом званичном и висећим печатом утврђеном писму од 17 Јулија 1451 године, и ово су у изводу: „Великоможни војвода Стефан Црнојевић (*magnificus Stephanus Cernovitch Vajvoda*) нека буде и нека се назива нашим качетаном у горњој Зети; ми му потврђујемо његово очинство, које је пре имао и које сада има, али да не дира у земље которске и у друге околни градова или наши поданика, потврђујемо му обичне његове царине и његова солила, и да по обичају сабира из њи со; при стајемо да истог војводу и његову браћу ставимо и иментујемо у сваком миру, који бисмо учинили с јасним господином деспотом од Рације (Србије) и с другима господарима од Босне и Арбаније; тако опет обећава исти војвода, да ће, ако

(*) Грлица, 1835 год. стр. 57.

би нам кад затребало, те би наша влада од њега заискала у помоћ људи, доћи он са својима људма у помоћ; писаћемо и заповједити свима управитељима у Котору и у Арбанији нашој, да у сваком случају рата, који би поменути војвода имао, не дају никакве помоћи нити утецишта његовима непријатељима, него јошт њему да буду у помоћи; за ослобођење сина истог војводе настојаћемо својски код сјајнога господина херцега од св. Саве, како год што бисмо настојали за нашег властелина и грађанина; одобравамо, да његова браћа Ђурашин и Којчин (*Jurasinus et Coicinus*), и друга два властелина његова примају од нас плате на годину по онолико, колико је сваки од њи најпослије имао, и да исти војвода прима из наше касе у Котору по шест стотина дуката плате на годину; тако опет исти војвода треба да настоји и својски ради, да се Грбаљ и друга мјеста од околине которске поврате у послушност и покорност нашу, као што он обриче учинити, па чим буде то учињено, одма да се почне издавати плата њему, његовој браћи и другој двојници његове властеле; треба исти војвода да настоји и својски ради, да Грбаљ и друга мјеста околине Котора, и пошто се врате у нашу послушност, заостану у покорности нашој, и ако које од речени мјеста одступи од наше послушности, треба да он с људима и с војском својом иде против њи, да се врате у нашу послушност; јер докле та мјеста буду нама потчињена, дотле ће се, као што је наш обичај, и предречене плате издавати; такођер треба да исти војвода Стефан одобри и потврди сва преднаписана условија и да се о извршењу тога закуне и обећа својим званичним писмом утврђеним својим печатом, у ком писму треба да буду назначена сва вишенаписана условија“ (*).

(*) Акт у архиви млетачкој, а копија на Цетињу.

Овдје се опет јасно показује несито лакомство млетачке републике на туђе земље. Њој није доста било, што је присвојила себи понајљепше европске предјеле византијског царства, што је притисла Далмацију и Котор и што је, по већој чести лукавством и преваром, одузела од зетски господара приморске градове у дољној Зети и Арбанији, већ је своје лукаво око бацила и на мајушњи, али родан комадић земље Црнојевића, на допирући до мора Грбаљ, да и њега притисне, а тим и да сүзи Зећанима приступ к мору; но овога пута није јој посао са свим изишао за руком. Мало послѣје видјећемо да је Грбаљ био под власти и Ивана Црнојевића, сина поменутог војводе Стефана, а то је очевидно, да је овај примно горња условија мира с неком у њима измјеном. Штета, што у тим условијама не стоје поименце назначена и друга мјеста, која је тада република у околини которској закинула од Црнојевића државе.

Што се тиче женидбе војводе Стефана Црнојевића, у томе не слажу се међу собом историци. По ријечима Мавро-Орбинија (*), Стефан био је ожењен Војисавом, кћери Ђурђа Скендер-бега; а као што вели Барлет, које је много ближе истини, имао је за жену Марију, кћер Ивана Кастриота, дакле сестру Скендер-бегову. Оба поменута списатеља, а уз њи и преосвештени Василије, једногласно веле, да је војвода Стефан имао два сина, Ивана и Ђурђа, а столица му је била у граду Жабљаку, на утоку ријеке Мораче у Скадарско језеро. Кажу, да је на свршетку X вијека Тугомир, краљ далматински, саградио Жабљак, па да га је оправдио и утврдио у првој половини XV вијека Стефан Црнојевић (**) војвода, за ко-

(*) Mavro Orbini, стр. 388.

(**) Luceari, Copioso ristretto degli Annali di Ragusa, 1790. стр. 12 и 145.

јега извјестно зна се, да се престабио у истом граду Жаблаку и да је укопан на острву Кому у успенској цркви, коју је он исти и сазидао (*). По свој прилици, по овом Црнојевићу прозвала се и Црна Гора.

Шта је било с браћом војводе Стефана Црнојевића, о томе историје не спомињу, већ летопис црногорски каже за његова старијег сина Ивана, називајући га по народном обичају Иван-бегом, да је постао господаром зетским 1471 године (**).

Султан Мехмед II, опојен славом, што је покорио себи Цариград, Смедерево с посљедњим остатком Србије, Трапезунт (1461) и Босну, и што је по смрти Скендер-беговој отео од Млечића Негропонт (1470), науми очистити и Арбанију од Млечића, који су били и нека мјеста Скендер-бегова притисли, па ако му то изиђе за руком, онда истребити и оно мало јошт на југу заоставше српске слободе. У тој дакле намјери године 1474 отпрати султан војску, на броју 70.000 момака, и пред њима румелијског беглербега, Сулиман-пашу. Овај појави се у почетку Маја мјесеца пред Скадром, на који стане ударати, и премда је трипут и јуришао на њега, по освојити га није могао, јер су Скадар бранили јуначки млетачки капетан Антоније Лоредан и зетски војвода Иван Црнојевић (***). Пошто види Сулиман-паша, да је узалуд изгубио преко 7000 своји војника, не бројећи у то рањенике, а он у половини Августа мјесеца одступи с војском и Скадар остави на миру (†).

(*) Грлица, 1835 год. стр. 58.

(**) „Ва лѣто 1471 огосподи се надѣ Зетомъ Иванъ бегъ Черноевичъ.“

(***) Campidoglio Veneto. — Verdizzotti, Fatti Veneti.

(†) Laugier, T. VII. p. 249-252.

И пре тога помагао је војвода Иван Млечићима и својом усрдности и храбрости засвједочио је на дјелу, да је прави пријатељ републики крилатога лава, па за награду тога примио га је млетачки сенат за свог патриција и његово име уписао у тако названу „Златну књигу“ поред имена осталих млетачких патриција, а дужд Никола Марчело, који му је 1473 год. 24 Фебр. по млетачком стилу (*) дао на тај чин диплому, овако га назива: „Великодични и моћни господин Иван Црнојевић, господар у странама горње Зете и наш војвода (*Magnificus et potens dominus Juanus Cernoevich, dominus in partibus Xentae superioris ac Vajvoda noster*)“ (**).

Кад је године 1478 опет турска војска, пред којом је султан Мехмед главом био, држала Скадар у опсади, војвода Иван и тада је велику услугу учинио млетачкој републици, нападајући храбро на Турке и храну им отимајући, али тим истим и себи је много квара учинио; јер султан Мехмед, раснаљен гњевом на Ивана, отме му тврди и стoлични град Жабљак заједно с другима млетачким градовима Кројом, Љешем и Дривостом. Па и кад су Млечићи сљедујуће 1479 године закључили мир са султаном турским и без сваке невоље предали му Скадар (***), они се нису ни сјетили за Ивана Црнојевића, свога патриција и сајузника, већ у турским рукама остане Жабљак, и Иван га је преотео од Турака истом 1481 године, па и то пошто је те године у мјесецу Мају султана Мехмеда II с овог свијета нестало (†).

(*) Млечићи почињали су годину 1-га Марта: дакле као што ми почињемо годину, писана је горња диплома 24 Фебр. 1474 године.

(**) Копија од дипломе наводи се на Цетињу.

(***) Laugier, T. VII. p. 292-286 и 309

(†) Campidoglio Veneto.

Прим. Павао Витезовић (по ријечима нашега историка Раића) пише у својој хроници да је овај Мехмед (Мухамед) II за време свог 30-годишњег владања освојио 2 царства: цариградско и трапезундско, 4 краљевства, 20 земаља (провинција) и преко 200 градова и вароши, па да је зато и назван Велики (Бурук).

Поставши господари од Скадра, Турци нису хтјели оканити се ни Жабљака, већ године 1482 опет навале силно на њ. У тој тјескоби и невољи Иван-бег заиште помоћи од своји сајузника Млечића, но они без свакога околишења одговоре му, да се у њи ни мало не узда, јер поради њега, кад су већ изгубили Скадар, нису ради кварити мирни и трговачки уговор, који су претпоменуте 1482 год. 16 Јан. закључили с Бајазитом II, Мехмедовим прејемником. Кад Иван види, да су га Млечићи оставили, а да сам није кадар одбранити од турске силе Жабљак, а он остави га (*) — но пошто га је запалио — и повуче се у тврде црногорске горе, а потом те исте године омеђаши своје границе од Бара до Херцеговине и закључи о томе уговор са старјешинама града Котора (**).

Изгубивши већ узданицу у млетачку републику, Иван пође тражити помоћи код други држава у Италији, а остави мјесто себе свог брата Ђурђа, названог Арванит (***), који је све до повратка Иванова јуначки бранио црногорске границе и од њи Турке узијао. У овог Арванита биле су двије кћери, Марија и Ангелина; прва је удана за влашкога војводу Радула (који је од 1462 до 1477 год. владао), а с другом, с

(*) Н. Stieglitz. Ein Besuch auf Montenegro. 1841 год. стр. I.

(**) С Милутиновић, стр. 10-12.

(***) Грлица, 1835 год. стр. 58.

Ангелином, ступио је у брак деспот Стефан Бранковић Слијепи, средњи син деспота Ђурђа Бранковића (*). Поменути деспот Стефан Слијепи био је пре тога прешао из Срема у Србију, да свој народ ослободи од Турака, но народ не само што га не прими радосно, већ га још привуди бјежати из Србије. Он се отуд најпре (1461) уклони у Зету, гдје се, као што рекосмо, и ожени, па потом (1467), бојећи се Турака, остави Зету и отиде са женом и с два сина у Италију. Наш народ како Ангелину, коју зове мајком Анђелијом, тако и њене синове, архиепископа Максима и деспота Јована, држи за свега, као што и наша православна црква слави спомен Ангелини 30-га Јулија.

Пошто се Иван, не свршивши ништа у Италији, врати у Црну Гору, позна да другог спасења нејма, него ослонити се на божију помоћ, на храброст своју и свога народа и на тврде камените горе, па докле год могне давати отпор Турцима (**), који су већ (1483) и синове херцега Стефана, Владислава и Влатка, прогјерали из Херцеговине и у њој оно мало посљедње њиве земље, Попово, Требиње, Нови и Рисан, покорили себи. У својој намјери постојан, Иван најпре, 1484 године, сагради на Цетињу, на мјесту од природе доста утврђеном, цркву и манастир, назвавши га митрополијом зетском, и ту намјести митрополита Висариона (***) — који је пре сједно

(*) Грлица, 1835 год. стр. 62.

(**) Грлица, 1835 год. стр. 59.

(***) Грлица, 1835 год. стр. 59. — Летопис црногорски: „ва лѣто 1484 сагради Иванъ бегъ митрополию на Цѣтинѣ храмъ рождѣство Пресв. Богородице.“ — О манастиру цетињском овако Болица пише: Граф Иван Црнојевић сазидао је на Цетињу манастир, истина мален, али врло кра-сан, у коме сједи епископ са 25 калуђера и 40 други млађи које монаха, које мирјана.

у манастиру Брањини, гдје је од старине зетска митрополија била, — па онда направи и себи двор на Цетињу (*), куда и своју столицу пренесе; за тим крај ријеке зване Обод, која се послѣје прозвала, као што се и дан данашњи зове, Црнојевића Ријека, сазида један мали градић, назвавши га такођер Обод, и једну кућу за типографију (**), па уз то сазида и још један градић, Соко (***), од којег се зидине и сад виде, утврдивши међу тим све за обрану нужне кланце (†).

Црногорци, видећи такову усрдну ревност свога господара, који је готов и свој живот на жртву принети, а да сачува њову слободу, сви јединодушно зајекну се, да ће бити вјерни своме господару и до посљедње капи крви бранити своје отачаство, па уз то поставе међу собом овај закон: „да ни један Црногорац у време боја с Турцима не смије без наредбе свога старијег оставити своје мјесто и побјећи; који ли би то учинио, такови да нејма части ни поштења нигда међу честитом браћом и дружином, него да му се даде женско одијело и преслица, па да га жене протјерују преслицама, као страховца и братскога издајника“ (††).

Турци су чули за мјере, које су узете у Црној Гори за обрану, па прођу се за неко време шиљати на њу велику војску, јер су и пре тога у више прилика успели, како је тешко и опасно војевати кроз такве ломне горе и кршне кланце и с таквим народом, који не жели ни живити без своје слободе (†††).

У време војводе Ивана Црнојевића, кад је

(*) С. Милутиновић, стр. 10.

(**) Грлица, 1835 год. стр. 61.

(***) С. Милутиновић, стр. 10.

(†) Грлица, 1835 год. стр. 59.

(††) Грлица, 1835 год. стр. 59-90.

(†††) Грлица, 1835 год. стр. 60.

он, ратујући с Турцима, принуђен био заложити Дубровчанима за неколике хиљаде перпера (*) Конавле од Дебелога Брега до Фратарске Дубраве, властела града Котора, надајући се за цијело, да ће Турци сву државу Црнојевића покорити себи, усуде се, те преко свога грађанина, именов Друшка, отрују 72 наша калуђера у манастиру св. архангела Михаила, задужбини Првовјенчаног Стефана краља српскога, на острву Превлаки (**), надно Грбаљскога поља.

Отпочинувши неколико од велике турске силе, Иван-бег науми оженити свога старијег сина Ђурђа, и испроси му дјевојку, именов Јелисавету, кћер млетачкога властелина Антонија Ерица; али Иван није био срећан да у свом двору види своју снаху. Баш кад су сватови враћали се из Млетака с невјестом у Црну Гору, а то је било године 1490, тад Иван-бег престави се на Цетињу (***), гдје је и погребен у цркви, коју је он исти саградио (†).

Гдјекоји, као Лукари и С. Милутиновић, пишу, да је за Иван-бегу удата била Марија, кћи херцега Стефана; а „Капитолију Млетачком“ стоји, да му је жена била Катарина, од млетачке властелске породице, која се презименом звала Орио. Но била му жена ма од куда, извјесно је то, да је он имао два сина, гори споменутога Ђурђа и Стефана (††), имена који налазе се записана и у хрисовуљима цетињскога манастира, и то посљедњи пут 1495 године.

Ђурађ Црнојевић, који је по праву старје-

(*) Перпера, дубровачки сребри новац, мањи од плете, вреди око 18 крајцара (т. ј. 31½ новч. а. в. Издав.).

(**) Грлица, 1835 год. стр. 60-61.

(***) Campidoglio Veneto.

(†) Грлица, 1835 год. стр. 62.

(††) Грлица, 1835 год. стр. 62.

шинства наслиједио очеву власт, старао се не само о заштити своји граница, него и о обдржању наше православне вјере. За ово посљедње неоспорна је свједочба типографија, коју је он из Млетака добавио, па у њој, намјестивши је у кући, што је за тај посао још његов отац био сазидао, печатао је прквене књиге (*), те их, да би се наш народ у вјери укријепио, свуд кроз српство раздавао. И дан данашњи наводи се књига, које су по заповијести овога војводе зетскога Ђурђа Црнојевића печатане, и спадају међу најстарије књиге с кирилским писменима (**). Прва књига, која је по заповиједи истога Ђурђа изишла на свијет, зове се Осмогласник, печатан 1493 године (***)).

Други син Иван-бегов Стефан, а као што га народ зове, Станиша, узевши са собом неколико Црногораца, пође к султану Бајазиту II у Цариград. Завидећи своме брату, Станиша је отишао тамо, те је молио, да му султан даде војске, с којом би покорио његовој власти Црну Гору, с тим пак уговором, да му Бајазит и Црну Гору и сву осталу Зету с главним градом Скадром даде под његову руку, а обрицао се од своје стране, ако му султан то учини, плаћати Порти одсејком годишњи данак. Султан одобри молбу Станиши, али под тим само уговором — ако се потурчи. Или од страха, или од своје добре воље, еле Станиша прими предложење султаново, те се заједно с осталима Црногорцима, који су се с њим десили, потурчи и буде назван Скендер-бег. Добивши од султана што је тражио, Станиша са својом потурченом дружином и с неколико тур-

(*) Грлица, 1835 стр. 64.

(**) Montenegro und die Montenegriner, 1837 стр. 16.

(***) С. Милутиновић, стр. 22. — Грлица, 1835 год. стр. 61-62.

ске војске крене се да освоји Црну Гору; но кад дође у Љешкопоље, ту га његов брат Ђурађ са својима Црногорцима дочека и његову војску са свим потуче, заробивши неколико од потурчени Црногораца, који су се опет населили у свом отачаству, али и они и њиов пород задржали су турски закон. Кад Станиша види, да не може ни завирити у Црну Гору, а он окрене к Скадру, да у њему, као у главном месту од Зете, коју му је султан дао под руку, сједне; но Скадранци не пусте га међу се, те он онда настави се у арбанашком селу, названом Бушати, па од тога и он прозове се по презимену Бушатлија (*), као што се тим презименом и дан данашњи позива његова породица.

Да се Стефан, или Станиша Црнојевић потурчио и да је с њим у ислам прешло више Црногораца, који су и после је живили у свом отачаству Црној Гори, о том нема никакве сумње; а је ли он постао прародитељем фамилије Бушатлијине, то се не може знати ни доказати вијернима свједочбама (**).

Ђурађ Црнојевић, као што је већ пре казано, имао је за жену млетачку властелку. Њој, рођеној у великољепњима Млецима, гдје се међу свечаностима и играма проводи сав живот у непрестаном задовољству, није могла бити у вољи нова њена домовина, нити јој се могло кад њено мекано и плашљиво срце смирити од страха, што су Турци или нападали, или претили нападањем на Црну Гору, па с молбом и са сузама

(*) Грлица, 1835 год. стр. 89-96.

(**) Од Бушатлијине породице били су наше и везири у Скадру све до 1831 године, а тада је од те фамилије посљедњи везир, Мустаја-паша, као султанов противник, ухваћен и у Цариград поведен, но године 1853 помилован је и послан за везира у Херцеговину.

стане наваљивати на свог мужа, да се преселе у Млетке.

Било на молбу своје жене, било из другог каквог узрока, еле наш Ђурађ ријешити се са свим и за свагда поћи у Млетке, те као што пише владица Петар I, преда свјетску власт и свој грб тадашњем на Цетињу митрополиту, овога препоручи главарима народнима за господара мјесто себе и остави Црну Гору, а митрополит и главари испрате га до Котора (*)

Почем неки писци не слажу се у којечему с оним, што је доведе изложено о породици Црнојевића и ову бркају с Балшића племеном, због тога додаће се овдје нека примјечанија, која ће нам изнети пред очи праву истину.

Прим. I. У књизи наштампаној у Загребу 1852 год. и названој „Архив за повјестницу југославенску, књига II, раздијел II“, налази се копија од тестаментa Ђурђа Црнојевића, сина Иван-бегова. Из тога тестаментa, који је писан у Милану 22. Окт. године од Христовог рођења 1499, а од Адама 7008, види се: 1) да је Ђурађ, којег се жена звала именов Јелисавета и који је са својом фамилијом на измаку XV вијека преселио се из Црне Горе у Млетке, био рођени син онога Ивана Црнојевића, који је против турске војске (1474 и 1478 г.) помагао Млечићима бранити Скадар; 2) да је како истоме Ђурђу, тако и његову оцу Ивану припадала не само земља Грбаљ (око које су се Млечићи с првим Црнојевићем, војводом Стефаном, преговили), него и кнежина Паштровићи; 3) да је рођени брат поменутога Ђурђа допста био потурчен и звао се Скендер-бег; 4) да је у реченога Ђурђа било не само синова, Константин и Соломон, него и кћери, па још и сестара, и да је од ови последњи једна удана била за оца Трифуна Буће Которанина.

(*) Грлица, 1835 год. стр. 64-67.

Прим. II. По свједочби владике Петра I. и С. Милутиновића и по ономе што смо ми гори изложили, само су тројица по смрти последњег Балше од Црнојевића породице владали у Црној Гори, и то: војвода Стефан, његов син Иван-бег и овога син Ђурађ. Да је ово најближе истини, за то нам јемчи не само у горњем примјечанију наведени тестамент Ђурађа Црнојевића, него и „Капитолије, Млетачки“, у којему је родословије Црнојевића породице описано овако: Стефан Црнојевић, господар од Црне Горе и од Жабљака, имао је сина Ивана. У овога Ивана, војводе (дуса) од Жабљака и господара од Црне Горе, била је жена Катарина Орно, с којом је имао два сина, Ђурађа и Стефана. Ђурађ се оженио 1490 год. кћерју Антонија Ерица, па те исте године умро му је и отац Иван. Шта је било с другим Ивановим сином Стефаном, о томе нема тамо спомена, већ каже за Ђурађа, да је послје свог оца Ивана владао у Црној Гори и да је 1499 год. са својом женом преселио се у Млетке. У Ђурађа су била три сина, Константин, Соломон (који је умро у Унгарији) и Илија. Константин је 1530 год. узео за жену кћер Матије Контарина (у „Златној књизи“ стоји, да јој је име било Марија), с којом је имао сина Ивана. Овај се двапут женио; први пут, 1560 год. узео је кћер Јована Батисте Алберти, а други пут Орсету, кћер Гаврила Валериса. У овога Ивана био је син Виктор, који се 1590 год. оженио Јеленом, кћерју Петра Калби, с којом је имао сина Ивана и кћер Фаустину, удану 1636 год. за Гашиара Лудвика Делфина. Иван син Викторов, родио се 1596 а умро је 1660 године. Он нити је имао жене ни дјеце, те тако је с њим изумрло славно племе Црнојевића.

Прим. III. Црногорски владика Висилије Петровић у својој „Историји о Черној Гори“, пишући о породици Црнојевића, а мимогред и о Балши, овако каже: „По смрти Јована Црноје-

вића, првог херцега црногорског, који је последице себе оставио нејака од три године сина, именом Стефана, прими херцегство Балша, син Страцимиров, који је у то време био херцег зетски. Кад је по смрти краља Вукашина изабран за цара кнез Лазар, на том избору била су сва српска господа, осим поменутога Балше, који није хтео да призна кнеза Лазара за самодршца и врховног господара Србљима, па зато је кн. Лазар ишао трипут с војском на њега, али сва три пута победио га је Балша. У рату непобијеђен, а доцније, као млад човјек, Балша нађе се побјеђен од младе дјевојке прекрасне Марије, кћерке кнеза Лазара, којом се ожени и призна над собом покровитељство кнеза Лазара., Балша владао је Зетом, докле год је дошао до зрели година Стефан, син Јована Црнојевића. Овај Јован имао је за жену Марију, Ивана Кастриота кћер, с којом је родио сина, поменутога Стефана. Кад је Балша 1421 год. умро, тад је завладао Зетом и Црном Гором претпоменути Стефан (I) Црнојевић, који те исте године пође у Нануљу, да се договара с краљем наполитанским, и тамо остаје 2 године, па се врати у своје отачаство 1423 године. Он је имао за жену Војисаву, кћер Ђорђија Кастриота, названог Скендер-бег, с којим је 24 године војевао против Турака, које су они у 63 битке разбили. Пошто умре Стефан, постане господаром његов син Иван (I) Црнојевић са својим братом Ђурђем. Овај посљедњи, т. ј. Ђурађ, изгубио је 1450 год. у Зети на Ђемовском пољу битку против султана Мехмеда и у тој битки погинуо је. Ђурађ био је ожењен Војисавом, кћерју кнеза Луке Дукађина, с којом је имао сина Стефана и кћер Анђелију, удану за деспота сљепога Стефана Бранковића. Иван Црнојевић узео је за жену Марију, кћер онога бана босанскога Стефана, с којим је Иван ратовао и отео му Рисан, Драчевицу, Конавле, Требиње и Попово, па

онда се с њим помирио. У Ивана су била два сина, Ђурађ и Станиша, и једна кћи Ана, удана за Радул-бега, војводу влашкога. Први син Иванов, Ђурађ, имао је за жену кћер дужда млетачкога Моцениго, а други син, Станиша, запао је у руке султану Мехмеду II, који га је млада потурчио и другим Скендер-бегом назвао. Кад Иван Црнојевић види, да се раширује турско царство, а он премијести свој двор у Црну Гору на поље Цетиње, те тамо постави и митрополитску резиденцију. У то време није било у Млечима наше православне цркве, па Млечићи допусте Ивану Црнојевићу, те он једну у славу св. Георгија сагради, коју и данас Грци држе; он је и свој двор направио у Млечима, а умро је на Цетињу у свом двору. Послије њега владао је његов син Ђурађ, који је умро без дјете. За овим владао је брат му од стрица Стефан (II), син онога Ђурђа Црнојевића, што је вишепоменуте 1450 године у боју од Турака погинуо. У овог Стефана био је син Иван (II), који је по смрти оца свог владао у Црној Гори до 1516 године, потом био је бољар млетачки (дакле преселио се у Млетке овај Иван II), а имао је за жену Катарину Орно, која му је родила сина Ђурђа (II). У Ђурђа овог била су три сина, Константин, Соломон и Илија. У Унгарији умро је Константин, а жена му је била од Контарина, с којом је имао сина Ивана, који је узео за жену Оресту Валерија. У овог Ивана био је син Виктор, ожењен Јеленом Балби, с којом је имао Ивана, који је 1621 године био на гласу. Црнојевићи су владали у Црној Гори до 1516 године, а од те године умјесто њи владају митрополити.“

Уважавајући труд преосвештенога Василија, али држећи се истине, као главне ствари у историји, треба чистосрдачно исповједити, да је он у предизложеноме многе и многе погрјешке учинио. Као што смо видјели, он више: Страцимиров

син био је Балша, који је трипут одржао побједу над кн. Лазаром, па онда је овога кћерку, дјевојку љепотицу Мару, узео за жену и у сљедству тога признао кн. Лазара за свог покровитеља, а умро је 1421 године. — Не кажу тако Мавро-Орбнић и наш историк Рајић, већ они, као што јест, веле овако: Страшимиров син био је Ђурађ, који је имао за жену кћер кн. Лазара, именом Деспу (Деспину), удовицу Шишмана, краља бугарскога. Па они не спомињу ни за бој какав између Страшимирова сина и кн. Лазара, нити за овога покровитељство над оним, него јошт Мавро-Орбнић пише, да је кн. Лазар живио у миру с Балшићима; а да је Ђурађ Страшимиров ступио на владу при крају 1385, а умро 1405 године, и да је после њега владао његов син Балша, који је 1421 (а по некима 1422) године преставио се, то се с историјском извјештајношћу знаде. Дакле Страшимиров син није био Балша, него Ђурађ, и за овога Ђурађа, а не за Балшу била је удана кћи кн. Лазара, па и то Деспа, а не Мара, јер ова, по свједочби наши домаћи извори, јошт 1363 године удала се за Вука Бранковића, а онај Балша, који је 1421 (или 1422) године умро, био је син Ђурађа Страшимирова и Деспе, кћери кн. Лазара.

Не само преосвештени Василије, него и гдје-који други, који су пре њега живили, пишу, да је за Стефана Црнојевића, Иван-бегова оца, била удана Војисава, кћи Ђурађа Скендер беге, али то бити не може. Познато је, да се Ђурађ Скендер-бег родно 1404 год. и да су га млада одвели у таоство Турци, од који се избавио и у своје отачаство вратио тек 1443 године. Па да речемо, да се он одма прве године свога ослобођења оженио, опет није могао постати тастом Стефану Црнојевићу, једно зато, што је овај, ако не старији од њега, а оно његов врсник био, а друго и зато, што је Стефан Црнојевић већ 1451 год.,

дакле само на 8 година после ослобођења Ђурђа Скендер-бега, имао сина заробљена код херцега Стефана, као што се то јасно види из онога уговора, што је он поменуте 1451 год. закључио с дуждом млетачким. За чудо, како је преосвештени Василије, као владика православни, сродну крв у брак помијешао, казавши, да је за Јована Црнојевића, за Стефанова оца, била удана кћи Ивана Кастриота, сестра Скендер бегова, а опет да је за Стефана, за сина поменутога Јована, удана кћи Скендер-бегова, а то би било, да је Стефан Црнојевић узео за жену кћер свога ујака! У овој ствари највише вјере заслужује Барлет, који пише, да је Марија, кћи Ивана Кастриота, а сестра Ђурђа Скендер-бега, удана била за Стефана Црнојевића. Је ли пак овоме Стефану био отац Јован, то, мислим, нико и не каже, до владике Василија.

Ни то не може бити, да је 1450 године погинуо Ђурађ, брат Иван-бегов, а син Стефана Црнојевића. Та и сам преосвештени Василије каже, да је вишепоменути Стефан Црнојевић заједно с Ђурђем Скендер-бегом 24 године ратовао против Турака, које су они у 63 битке разбили, а Скендер-бег је, као што знамо, завладао својим отачаством 1443, а умро 1467 године, те тако и излази, да је владао и против Турака ратовао 24 године. Па кад је за то све време, до 1467 године, Скендер-бегу помагао, сљедоватељно и надживио га Стефан Црнојевић, то овога син Ђурађ није могао погинути 1450 године јошт за жива свога оца, чему и сам преосвештени Василије противослови, казавши напред, да је исти Ђурађ са својим братом Иваном остао на влади по смрти свог оца Стефана Црнојевића; а да је овај био у животу и 1467 године, то се и из предреченога види. Је ли или није за Ђурђа, Иван-бегова брата, удана била кћи Луке Дукаћина, Војисава, то је неизвјесно, тим неизвјесније, што пишу други,

на пр. Мавро-Орбини, да је за истогa Луку Дукађина удана сестра поменутога Ђурђа, а кћи Стефана Црнојевића, и то именом Војисава.

Такођер не може бити, да је Иван-бег, као господар народни, ратовао против буди кога бана или краља босанскога. Коме је год позната историја Босне, тај зна, и да је Босна пала под Турке 1463 год., дакле на 8 година пре него што је почео владати Иван-бег, који је, по гласу летописа црногорскога, постао господаром од Зете 1471 године. Да он није ни у Херцеговини никакви земаља отимао, ни са својом државом уједно састављао их, и о том нејма никакве сумње, јер познато је, да су синови Херцега Стефана, Владислав и Влатко, све до 1483 године владали Поповом, Требињем, Новим и Рисном, а тад су и ова мјеста пала под Турке. Напред је споменуто, како су Балшићи (од 1374 до 1378 г.) препирали се и ратовали за Требиње, Конавле и Драчевицу с Твртком, најпре баном а послје краљем босанским, који се називао и Стефаном, па преосвештени Василије, погрјешивши, пренео је тај догађај у касније време, у доба Иван-бегова.

Што се тиче родословија фамилије Црнојевића, преосвештени Василије, поведавши се ваљда по другима до душе мени непознатима писцима, одступа од онога описаног у Капитолију Млетачком у том, што он каже: 1) да су за Стефаном (I), Иваном (I) и Ђурђем (I) непосредствено ступали на владу очет Стефан (II) и Иван (II), и да је овај имао сина Ђурђа (II) (а о њима у Капитолију нејма ни спомена); 2) да је Иван-бег имао за жену Марију, кћер Стефана, некаквога бана босанскога (а у Капитолију стоји, да му је жена била Катарина Орио); 3) да је Иван-бегов син Ђурађ ожењен био кћерју дужда млетачкога Моцениго (а по гласу Капитолија жена му је била кћи Антонија Ерица); 4) да је Иван (II) и-

мао за жену Катарину Орно (а у Капитолију стоји, да је то била жена Иван-бегова); 5) да су Константин, Соломон и Илија били синови Ђурђа (II) (напротив, по гласу Капитолија, то су синови Ђурђа, Иван-бегова сина); а 6) да је Иван-бегов син Ђурађ умро без порода и да су за њим владали у Црној Гори Стефан II и Иван II, па да је овај последњи, Иван II, оставио Црну Гору и преселио се у Млетке 1516 године (а у Капитолију стоји, да је Иван-бегов син Ђурађ имао порода и да се преселио у Млетке 1499 године), те од тога времена владају у Црној Гори митрополити, као народни господари.

У вишереченоме родословију, које је представно владика Василије о Црнојевићима, за свакојега од њи, који су порода имали, казано је, који је од које породице ожењен био, само што о томе спомена нејма за Стефана II и Ђурђа II, а то већ није најчистији посао. Па кад јошт примјетимо, да је у том родословију не само помињана женидба Ивана I с Иваном II, него и да су синови Ђурђа I, Иван-бегова сина, против вјерне свједоче његова тестаментa, присвојени Ђурђу II, Иван-бегова брата унуку, онда очевидно је, да су и Стефан II, и Иван II, и Ђурађ II измишљена лица, и да је управо због тога, што су они уметнути у породицу Црнојевића, морало и у другом које чему одступити то родословије од онога у Капитолију Млетачком, по коме је ваљда и смишљано.

Што преосвештени Василије каже, да је Иван-бег сазидао у Млецима православну цркву и свој двор у тому граду имао, и што владика Петар I, не спомињући о том ништа, пише за Иван-бегова сина Ђурђа, да је имао једно своје добро (спахилук) у Италији и свој двор у Јакину (види Грлицу 1835 год. стр. 64), то све могло би се вјеродостојнима доказатељствима далеко пре опрорћи, него ли потврдити.

Прим. IV. Јаков П. Лукарн (управ. Лукаревић) Дубровчанин у својој књизи „Дубровачки летописи“ (изданој први пут у Млещима 1605, а по други пут у Дубровнику 1790 год.), описујући дјела своји земљака, спомиње мимогред и укратко на неколика мјеста и Балшиће и Црнојевиће, и то овако: „Чим Балша, господар зетски, умре 1422 године, тај час Стефан, деспот српски, освоји Зету и преда је под власт свом нећаку Ђурђу, сину Бука Бранковића; али народ, избјегавајући власти над собом Србијанаца због тога, што је издајница био отац Ђурђев, смисли довести из Пуље Стефана Црногорца (којег су други називали Maugomonte), рођака Балшина, који је био прогнан. Овај, на позив Зећана, дође у Дубровник, па одатле осми дан отиде у Арбанију. Договоривши се о својој намјери с пријатељима, он освоји Уцин, Смоковицу и Црну Гору, област лежећу на крају Славоније. Послије тога стане нападати на Зету, али не уздајући се, да ће му посао, који је почео, за руком изићи, будући да је нашао тамо више Србијанаца на посади, него што је најпре мислио, или што је држао, да су војници барски близу, умори се брзо од војштења и повуче се у Црну Гору, па опаше дебелим зидом Жабљак на ријеки Морачи, а на концу године 1423 почне утврђивати Смоковицу и ту подигне двије тврђице од морске стране. Од овога Стефана произашла је фамилија Црнојевића, која је владала Црном Гором до 1515 године. По неком времену он је окренуо оружје на Арбанасе, но разабравши за приправе, које су Турци и Иван Кастриот, господар од Кроје, чинили тамо, намисли живити са сваким у миру (стр. 144-145). Године 1483 синови херцега Стефана, Влатко и Владислав, побјегну од Турака у Дубровник, гдје је била и њива сестра Марија, којој је на годину дана пре тога Иван Црнојевић, господар од Црне Горе, њен муж, заповједио да живи у Ду-

бровнику (стр. 195). Султан Селим покорио је мамелуке 1517 године (стр. 215). Потом отпрати Селим у Славонију Балабана бостанџибаши, који измами Ивана Црнојевића, господара од Црне Горе, у поље Ђемовско у Зети, па га ту разбије и убије, а његова сина Петра пошаље у Цариград, којега су Турци потурчили и надјели му име Скендер, а то ће рећи Александар. Године 1522, послан од Солимаћа, сина Селимова, он заузме своје отачаство у ползу Турака, прогнавши од туда Стефана. Будући да је Иван Црнојевић преминуо, а не уздајући се да ће моћи сачувати Жабљак и неке друге земље, Григорије његов брат побјегне у Дубровник, а остави Стефана, својета стрица, у Црној Гори. И тако влада, која је 1423 године почела се са Стефаном I, завршила се 1516 године у стрицу Григоријеву Стефану, који је био IV тог имена, а VII на реду господар од Црне Горе. Пошто је Григорије Црнојевић оставио Црну Гору, за њим је и Страшимир Балша, који је владао у једној чести Зете, спасао се од Турака у Дубровник, те тамо је и умро и с њиме се затрла Балшина породица, здраво силна у обијема Зетама. Балшина породица произашла је од Балше старога, који је био поданик и вазал Уроша Неманића, цара српскога око 1367 године (стр. 221-222).“

Да је Лукари слабо знао црногорску историју, види се и по томе, што он каже: да су у Црној Гори владали седморица од Црнојевића фамилије, и то четири Стефана, један Иван и један Григорије, а једноме ни сам не зна за име; да је ова фамилија владала Црном Гором (упамтите) до 1515 године; да је Иван Црнојевић (примјетите) 1517 године, или још и доцније, погинуо, а његов син Петар потурчио се; да је Григорије Црнојевић, по смрти свог брата Ивана, „не бивши кадар сачувати Жабљак“, побијегао у Дубровник, а оставио у Црној Гори свог стрица Сте-

фана; да је, послје бјегства Григорија Црнојевића из Црне Горе, и Страшимир Балша, који је владао у једној чести Зете, побјегао у Дубровник и тамо умро; да је препоменути Иванов син, Петар потурченик, (пазите) 1522 године освојио Црну Гору и из ње протјерао Стефана, и најпослије, да је у овом Стефану завршила се влада Црнојевића (чујте) 1516 године. — Све сама противорјечија и таква конфузија, из које се не може извести ништа истинито.

Прим. V. И у најновија времена писали су гдјекоји црногорску историју, разумије се, копирајући потоњи прве с додатком по гдјешто новог, а неки и своје гатке уплећући. Од такви гатки, жалибоже, није поштеђена ни повјест о Балшићима и о Црнојевићима, већ и о њима прича се: како је војвода спљетски, именом Хрвоје, син Вука Хрвојића, био господар и од једне чести Зете; како су господари зетски, Балша и Стефан Црнојевић, били синови истог Хрвоја; како је Стефан Црнојевић, брат Балшин, био прогнан из свог отачаства 1415 године; како је овај Стефан Црнојевић, пошто се вратио у Црну Гору и у њој владао, оставио након себе три сина: Ивана, Ђурђа и Петра, па да је „Селим везир, послје прозван бостанџи-баша“, 1450 године разбио Ивана Црнојевића на Ђемовском пољу, и да је ту Иван изгубио два рођена брата: Ђурађ погине, а Петра заробе Турци и послје потурче га; како је Ђурађ (по Лукарију Гргур) син Иванов, који је по смрти оца свога владао у Црној Гори, па не имајући породе, кренуо се 1457 године из Црне Горе и дошао у Дубровник, а одатле у Италију и тамо умро. — Па и ако се све ово пришива Лукарију с увјеравањем, да он то исто пише у својој повјести о Дубровнику, т. ј. у летописима Дубровачкима, опет треба то примити за шалу, а никако за истину, почем

видјели смо већ у примјечанију IV, шта и како о том предмету пише Лукари.

И она ничим недоказана новост: да је Стефан (II) Црнојевић доживио немоћну старост; да је овога Стефана старији син Иван (II) владао Црном Гором кратко време; да је опет овог Ивана син, Ђурађ (II) или Ђуро, такођер владао кратко време у Црној Гори, те је овај Ђуро 1516 год. предао свјетску власт ондашњему митрополиту и отишао из Црне Горе у Млетке, и да је син Ивана (I), Петар потурченик, којег су Турци још 1450 године у боју заробили, ишао пред турском војском и ударао на Црну Гору 1522 године, и такова, велим, новост не само што не ће оповрћи, него ће још боље потврдити, што је гори у примјечанију III казано, да су и Стефан II, и Иван II, и Ђурађ II или Ђуро измишљена лица, и посвједочиће јавно, како се и у наше време кроји по својој ђуди и на свој калуп дотјерује историја.

Ова примјечанија ни из каквог другог узрока нису написана, него само зато, да се с њима докаже, да је на истини основано, или барем да је са свим близу истине оно, што је пред њима о племену Црнојевића изложено.

ТЕОКРАТИЈА.

Митрополити од разни братства.

Ђурађ Црнојевић, Иван-бегов син, по свједочби његова тестаментa, оставио је Црну Гору и преселио се у Млетке на крају XV вијека. Од тога времена у Црној Гори почињу владати над народом митрополити, од који први био је Вавила. Како овај узме свјетску власт у руке, а он нареди главарима свога народа, да се добро чувају од Турака и њихова лукавства, али у исто

Историја Ц. Г.

време и да се клоне свега, што би могло Турке раздражити и њову војску на себе навући. Санџак-бег (паша) скадарски, који је чуо за све што се догодило у Црној Гори, и знао да се у њој множи трага потурченика, прође се такођер војштења на Црну Гору, већ почие тајно, преко исти потурченика, сијати неслогу и раздор у њој, надајући се, да ће тим начином она и сама подложити се Турцима (*). Ово турско лукавство доста је рана задало Црној Гори, а што није са свим пала, то се има приписати великој ревности њени владика, који су свесрдно трудили се о срећи свога народа и утврђивали га у слог и јединству.

Послије митрополита Вавиле, до владике Данила Петровића Његоша, владали су у Црној Гори ови митрополити: Герман, Павао, Василије, Никодим, Ромил (око 1551 г.), Пахомије Команин (1568), Венијамин (1582), Руфин Његуш (1631), Мардарије Корнеђанин (1659), Руфин Бољевић (1675) (**), Висилије Вељекрајски, Висарион Бајица (1689) и Сава Калужеричић с Очинића (1695) (***) .

(*) Грлица, 1835 год. стр. 67-68.

(**) С. Милутиновић у својој историји Црне Горе на стр. 25 пише, да је митрополит Руфин Бољевић повратио у православије Куче (разумијевајући Васојевиће), Братоножиће и Дрекаловиће, које је римска пропаганда превјерила била; но Болица, који је 1614 год. о њима писао, каже изриком, да су у његово време Братоножићи и Васојевићи били православне наше вјере, а Дрекаловићи римске. Дакле Руфин Бољевић, који је, по свиједочби цетињски хрисовуља, живио 1675 год., само Дрекаловиће имао је вратити и вратио је у закон наш.

(***) Код који су митрополита забележене године, њова имена нашао сам заједно с тима годинама уписана у хрисовуљима цетињскога ма-

За времена владања предпоменути митрополита, за време читава два вијека, баш кад су Турци највише страха задавали великим хришћјанским силама — отевши од Маџара Биоград (1521), од јовањски кавалера остров Родос (1522), а од млетачке републике не само град Драч (1501) и многе мале острове у архипелагу грчком, него и сав полуостров Морију или Пелопонез (1499-1540) и градове Удин и Бар (1571) па уз то и острове Ципар (1570-1571) и Крету или Кандију (1645-1669) — и кад су међу тим исти безвјерници харали, палили и робили готову сву, изван приморски градова, Далмацију, Лику и Крбаву с Удбином, Славонију, Срем, Бачку и Банат и већу чест Унгарије, и по тим мјестима ширили се, за то све време, за два вијека владе гори поменути митрополита црногорски и највеће силе отоманске порте, док јој није под Бечом (1683) почела тавнити звијезда њене славе, мало нам зна што казати историја о бојевима црногорским против Турака. То мало, што се овдје и ондје код неки писаца нашло, ево излаже се овдје по реду.

Скадарски паша (санџак-бег) Али-бег Мемибеговић, синовац онога бившег у Унгарији великог војсковође Фериз-паше, године 1604 дође у Подгорицу и ту скупн око 3000 војника, с којима се крене на Црну Гору, па прегазивши ријеку Морачу, уђе у Љешкопоље, те у њему похара и попали два села, Стањевиће и Горицу. Кад се за тим та турска војска пусти напред у гору, ту је дочекају Црногорци из бусија и тако страшно разбију и у бјегство обрете, да је и паша, рањен копљем, једва жив утекао на брзом коњу.

настира; а код који нема година, они се и не налазе у поменутима христовљима, па имена им оставио сам у оном реду, у ком су и пре печатана у Грлици за 1835 год. стр. 68-69.

Ту је његове војске исјечено у комаде око 100 Турака, ту је заглавио и његов намјестник, храбри Шабан-ђаја, па мало би му што и остало војске, да их није воћ сакрила.

Додијавши порти отоманској многе тужбе на Брђане, који су се пуштали управо до Пловдина (Филибе), те харали села и вароши и разбијали на друмовима турске карване, султан Ахмет I отправи против њи 1612 године једног пашу (сина оног Мехмед-паше, што је убијен у дивану), ком је одређена била за пашалук Босна, у којој је столица Бања Лука (*), давши му санџак херцеговачки за арпалук, а то значи турски зоб. Кад паша дође у Подгорицу, ту он скупи с разних страна 25,000 војске, па након три мјесеца дана, пошто је узалуд више пута употребљавао свакојака средства, не би ли како год могао доскочити Брђанима, увуче се кријући у Бјелопавлиће и ту запали једно село; но кад се одатле врати, натисну се за њим брдски витезови, те му исијеку у комаде преко 300 коњаника и узму им коње и одору.

Сљедујуће 1613 године буде из Цариграда отправљен против поменути Брђана Арслан-паша и с њим удруже се седам паша са седам санџака, т. ј. призренски, пећски, дукађински, харанићски, елбасански, задримски и скадарски. Војске, што је с њим и из речени санџака дошло и што је с други страна прибрало се, било је у скупу до 60,000. Ова ордија стајала је 24 дана

(*) Док је у Будиму везир сједио (1541-1686), дотле је у Бањој Луци стајао беглер-бег, заповједник над свом Босном, али зависно је од везира будимског, послјије од темишварског; но касније, кад Турци изгубе све у Унгарији, Босна добије за се везира, и овај сад пренесе столицу из Бање Луке у Травник, као на среду Босне. (Види Срб. Далмат. Магазин за год. 1848 стр 75.)

онако, па онда с њом, скупивши уједно коњанике и ијешаке, крене се Арслан-паша из Подгорице, те уђе најпре у Клименте, а последије у Васојевиће, но грдан и разбијен врати се кукајући у Подгорицу. Најпослије уђе та турска војска у Бјелопавлиће, али и од туда без обзира побјегне и у једној шуми, названој Косов Луг, зло пострада.

Више пута помињати Болица, који је ова три боја описао, каже, да је у то време било за оружје способни 8027 Црногораца и 3660 наши Брђана, па јошт вели, да многи од њи нису ни служили се дугим пушкама, већ им је оружје било копље, штит и мач.

Пошто је турска сила под Бечом 1683 године сатрвена, ријеши се и млетачка република ту згодну прилику употребити на своју ползу и Турцима осветити се, па сљедећуће 1684 године ступи у сајуз с Аустријом и с Пољском и објави рат отоманској порти. У сљедству тога, одма те исте године храбри Котарани, под својим поглаваром Стојаном Јанковићем, а за њима и Петропољци, Пољичани и Задварани, па и многи други Далматинци скоче на оружје и јуначки истисну из своји мјеста Турке, тадашње своје господаре (*). Није прошло много времена иза тога, а Турке не само што Млечићи под својим славним Морозини истисну из све Морије него их и аустријско оружје изагна из Лице, Крбаве и Славоније и готово из свију унгарски земаља. Међу тим 1687 године задарски генерал-губернатор Корнар дигне из Далмације око 12,000 војске, с којом се довезе у которски залив, те опколи град Нови и позове Црногорце, да му дођу у помоћ против Турака, природни и вјечни непријатеља христијанства. Висарион Бајица, који је

(*) Korabljica Pisma Svetoga, po fra Andriji Kačiću, u Mletcih 1760, str. 482.

у то време био владиком у Црној Гори (*), от-
прави у помоћ Млечићима подоста Црногораца.
Ови засједну у кланцима код Каменог, па кад
туда наиђе Топал-паша, који је из Босне и Хер-
цеговине водно 4000 људи да одбије опсаду од
Новог, Црногорци ударе на Турке и тако их
разбију и разагнају, да је и сам Топал-паша је-
два жив са својом главом одатле изадро. Турци
су ту изгубили седам барјака и триста људи, ко-
јима главе буду поодсијецане и на погледу Но-
вога поређане. Послије тога трипут је јуришао
Корнар на град Нови, који најпослије, не бивши
кадар с гарнизонам од 1000 људи држати се, а
не надајући се више ни од куда помоћи, преда
се у Септ. мјесецу Млечићима (**), у рукама
који (као и Рисан, који су јошт 1649 год. од Ту-
рака отели) био је све до пропасти њиве репу-
блике. — Говори се, да су гдјекоји Црногорци,
као награду за ту помоћ, добили од дужда мле-
тачкога златне колајне и пенсије (***). Те исте
1687 године држао је у опсади Будву Сулејман,
паша скадарски, с 10,000 војске, но генерал Кор-
нар, помоћу околних житеља, а то се разумије по-
моћу Црногораца, принудно га је дићи опсаду (†).

Млетачка република, увиђајући, од какве јој
помоћи могу бити Црногорци, ступи с њима сле-
дујуће 1688 год. у сајуз и пошаље им доста ору-
жја, а генерал Корнар даде им из Котора у по-
моћ 1000 њемака, које је предводно потполковник
Никола Ерицо. С овима у друштву Црногорци

(*) Летопис црногореки: „ ва лѣто 1685 по-
стависе Висарионъ Баица, епискупомъ Зетскимъ.“

(**) Laugier, T. XII. p. 157-158. — Razgovor
ugodni naroda Slovinskoga po fra Andriji Kačiću. U
Mleci, 1801, str 237. — Влад. Василије. — С. Ми-
лутиновић, стр. 26. — Грлица, 1838 год. стр. 88.

(***) С. Милутиновић, стр. 26.

(†) Грлица, 1838 год. стр. 89.

и Брђани доста су јада задали Турпима не само у Арбанији, већ и у Херцеговини. Те исте године, али попре него што ће војска млетачка с Црногорцима уједно заузети Грахово, потполковник Рицо Бевилаква, предводећи Брђане, одбио је и разбио турску војску од 15,000 људи, који су ишли у помоћ Грахову. (*)

Црногорци су и сљедујући година били сајузници у рату с Млечићима против Турака, а то је највише и разгњевило вишепоменутога скадарског пашу Сулејмана, те 1690 године (**) дигне

(*) Н. Stieglitz, Ein Besuch auf Montenegro. S. LI. и 67.

(**) Што владика Петар I. у својој рукописној историји Црне Горе (види Грлицу, 1835 год. стр. 69-70) пише, да је Сулејман, паша Скадарски, 1623 године, у време владике Висариона Бајице, изишао на Цетиње и разорио манастир Иван-бегов, то је без сваке сумње нехотице, погрјешком пера, стављена година 1623-ћа. Да се то догодило много доцније, на то имамо неоспорима доказатељства, а ово су главнија: 1) сам владика Петар поставља тај догађај у време владике Висариона, и вели, како је овај, на позивање бивше републике млетачке, подигао Црногорце у помоћ млетачку против Турака, па да је турска сила под Сулејманом, пашом скадарским, обративши се на Црну Гору и послије жестокога боја, изишла на Цетиње, те развалила манастир, што је Иван-бег саградио био; а тим истим и владика Петар свједочи, да је годину разорења поменутог манастира погрјешно означио са 1623, јер њему није могло бити непознато, да млетачка република од 1573 па до 1645 године није се налазила у рату против Турака, те да би потребовала какве помоћи у војсци од Црногораца против Турака; а такођер морало му је бити добро познато не само то, да је Висарион Бајица, по гла-

војску на Црну Гору, и послѣје одвећ крвавога боја код брда Вртијељке (далеко од Цетиња по сата хода), гдје је и славни витез Бајо Пивља-

су љетописа цетињског, постао владиком тек 1685 год. , већ и то, да је исти Висарион, по свједоч- би цетињски хрисовуља, био у живима и 1689 године. 2) Исти љетопис црногорски о разорењу поменутог манастира овако пише: „ва лѣто 1687 примише Латини Нови, и то лѣто епискупъ Виса- рионъ изведе Латине на Цѣтинѣ у манастирѣ, про- видура и кавалнера, и владикѣ Висариона отро- ваше и умриє. Посемъ Сулејманѣ, паша одъ Ска- дра, скупи војску велику и дође на Цѣтинѣ: на- ће Латине у манастирѣ, па Латине пуци навѣру а цркву раскопа.“ 3) Влад. Василије, у својој историји Црне Горе, пише, како су Млечићи за- владали Новим помоћу Црногораца, који су 1687 године војску босанску и херцеговачку, у помоћ Новом ишавшу, разбили, и како је због тога ви- ше пута турска војска под управом славнога Су- лејмана, паше од Арбаније, долазила на Црну Гору и доста штете Црногорцима учинила; па и ако на том мјесту преосвештени Василије не спо- миње о разорењу манастира, али он ипак на дру- гом мјесту, у једном свом променију на млетач- ки сенат, вели изриком, да је због Млечића, и то 1690 године, Сулејман, паша скадарски, рас- копао манастир Иван бегов на Цетињу. 4) С. Ми- лутиновић у својој историји (стр. 26-27) припови- једа, како су Црногорци у доба владике Висари- она Бајице помогли Млечићима узети Нови, раз- бивши Топал-пашу, и како је мало потом, у вре- ме истога владике, Сулејман паша скадарски у- дарио војском на Црну Гору и побивши се код брда Вртијељке, изишао на Цетиње, те у лагум дигао манастир и двор Иваном Црнојевићем са- зидани. — Све ово јасно свједочи, да је Сулеј- ман-паша послѣје 1687 године изишао на Цетиње

нин са своји 60 другова погинуо, изиђе на Цетиње и раскопа како манастир с црквом, тако и двор, што је Иван-бег саградио био. Не налазећи ни какве прилике, да би у овој кршовитој и неродној земљи могли Турци одржати се, а камо ли, као што су научни, зевкарити и узурити, Сулејман-паша врати се с војском опет у Скадар, али мали градић Обод остане у рукама потурченика, т. ј. домаћи црногорски Турака. По свој прилици Сулејман паша не би ни продро у срце Црне Горе, на Цетиње, да није одатле јошт пре боја побјегао у Котор. Зано Грбичић с 1560 војника, што је млетачка република послала била у помоћ Црногорцима (*), и да нису потурченици, Црногорци родом а мухамедовци душом, били у тајном договору с Турцима и учинили им на рубу (**). — До овог времена не само што потурченици нису били претежнији од остали прави Црногораца, него им нису били ни равни, почем дотле ни једног потурченика није било у броју племенски или сеоски главара; а од тога доба окрепуо се лист. Имајући у својој власти градић Обод, потурченици постали су господари и од пазара на Црнојевића Ријеки, до којег лађе из турске земље могу доходити, а то им је и почело прибављати све веће и веће првенство у народу, јер једно, што су им Турци арбанашки могли дати помоћ, кад би им год затребала, а друго, што многи Црногорци нису могли ни живити без тога пазара.

и манастир Иван-бегов раскопао. (Бој на Вртијељци био је 16 (26) септ. 1692, а Цетиње би разорено два дана касније. Види: *Die freiwillige Theilnahme der Serben u Kroatien*, стр. 200. Издав.)

(*) Грлица, 1835 год. стр. 69-70.

(**) С. Милутиновић, стр. 26-27.

ВЛАДИКЕ ЊЕГОШИ

од братства Петровића.

На самом свршетку XVII вијека, по смрти владике Саве Очинића (*), народ црногорски на главној скупштини на Цетињу избере себи за митрополита Данила Петровића, иначе по оцу прозваног Шћепчевића. Од времена овога Данила почиње нова епоха у историји Црне Горе. Он је још дјететом оставио дом своји родитеља на Његушима (по чему се доцније и прозвао Његош) и дошао у манастир цетињски, те се ту постригао и узео име Данила мјесто пређашњег имена Николе. Није имао Данил ни пуни двадесет година, кад су га 1697 године (**), и то, као што се говори, преко његове воље изабрали за владiku, а године 1700, у граду Сечују у Унгарији, посветио га је за архијереја српски патријарх Чарнојевић Арсеније III (***)

Поменути патријарх Чарнојевић, који је 1690 године, на позивање ћесара Леополда I, побунио народ српски против Турака и превео у Унгарију 37,000 фамилија, родом је Црногорац с Цетиња из Бајица, али није од лозе Црнојевића, него се тако прозвао, једно, да придржи још ово славно име негдашњег црногорског владоца, а друго, да себи већу важност и код свог народа и код двора аустријскога придобије (†).

(*) Летопис црногорски: „ва лѣто 1692 постави се епискупомъ Сава Очинићъ и епискупствова 3 лѣта и умрне.“

(**) Летопис црногорски: „ва лѣто 1697 скупиле се главари Черногорски на зборъ на Цѣтињѣ и избраше себи за владiku и пастира Данила Њѣгуша Шћепчевића.“

(***) Грлица, 1835 год. стр. 70.

(†) С. Милутиновић, стр. 33 прим.

Јошт кад је владика Данил вратио се из Уигарије у свој завичај на Цетиње, гдје је године 1701 сазидао једну малу црквицу (*), био је намислио, чим му се згодна прилика појави, очистити Црну Гору од потурченика, који су се у мало времена здраво осилили и тако преобладали, да је слобода црногорски христијана готово са свим била пропала. Сљедујући пак догађај јошт је више побудио, или управо рећи принудно Данила, да своју намијеру у дјело приведе, па од тога доба сва историја Црне Горе његовог времена и будућа, тијесно је скончана с његовим лицем. Тај догађај ово је: Зећани, с допуштењем и на вјеру паше скадарскога, позову владика Данила у Зету да им освети цркву; по кад он тамо дође, а Турци, безвјерници! ухвате га и свезана поведу у Подгорицу, те би га и на колац ударили, да се није паша, на велику молбу Зећана, склонио, паче полакомно врћи га на откупе за 3000 дуката. Црногорци и Зећани скупе 2000 дуката, а остали 1000 узајме од митрополита херцеговачкога Саватија, који је тад живио у манастиру названом Савина, близу Новог у Боки, и тако свог владика откупе и ослободе (**).

Чим владика Данил дође на Цетиње, а он призове к себи све поузданије глгваре Црногорске, па им овако рекне: „Ви видите, шта урадише од Црне Горе проклети потурченици, па промислите, шта јошт унапред мисле радити! Они су љуте и отровне змије, које ја никако у њедрима нашим тријети не могу, па ако ове опаке

(*) Летопис црногорски: „ва лѣто 1701 сагради владика Данил цркву вознесение посем трапезарию.“

(**) С. Милутиновић, стр. 33-34, а има о том и пјесна.

мухамедовце, који се не би хтјели покрстити, не истребите из све наше земље, ја вашим старјешином и пастиром бити не ћу. Дакле, ако мене слушати хоћете, ја вам говорим, да што скорије Црну Гору од турскога духа очистите и да за повраћање своје слободе витешки радите.“ Главари пристају на то предложeње, те једну ноћ, уочи Божића (по свој прилици 1702 или најдаље 1703 године (*)) сви потурченици, који нису могли побјећи, буду поубијани; пет браће Мартиновића, из Бајица — јуначке колевке, били су први анђели давитељи. Врло мало, и то нејачи, остало је у Црној Гори од потурченика, али и они су се покрестили, те њихови потомци и данас називају се турскимa презименима; на пр. Мухадиновићи (од Мухадин), Алијћи (од Алија), Рамадановићи (од Рамадан), Хусејиновићи (од Хусејин) и т. д. (**).

Пошто Црна Гора очисти се од некрсти, владика почне утврђивати слогу и поредак међу народом и подигне 1704 године цркву, а потом и манастир, што је Иван бег саградио био а Сулејман-паша раскопао (***). Не прође много времена иза тога, а Херцеговачки Турци, 1706 године ударе на погранично село црногорско Тршине у Цуцама; но Црногорци дочекају их јуначки и разбију, и тако их грднога гласа а црнога образа отправе кући, да је за причу остао тај бој, у

(*) То је било 1707. године. Види Гласник Д. С. Словесности, књ. XVII. Издав.

(**) Грлица, 1835 год стр. 70-72. И о овом догађају пространо приповиједа претпоменутог пјесна.

(***) Грлица, 1835 год. стр. 75. — Љетопис црногорски: „ва лѣто 1704 сагради владика Данило прѣковъ велику храмъ рождеству пресв. Богородице, посемъ и васъ манастирь сагради и кућу на Ловћену и у Махине.“

ком је пало мртви 157 Турака, осим многи заробљени, међу којима било је 36 отмјеније госпoде. Ове заробљенике нити су хтјели посјећи, ни за благо дати Црногорци, него за већу турску бруку и срамоту, вргну их на откупе за вепрове, пштући за свакојег по једног вепра, на што најпослије и пристају Турци из Херцеговине и тим начинном откупе своју заробљену браћу (*).

Истребљење из Црне Горе потурченика и промјена заробљени Турака за вепрове, јасни су знаци, да је владика Данил имао цијелу узданицу у себе и у свој народ, те да ће кадар бити непријатеља одбијати од своји граница, а нове околности, које су га изазвале на бојно поље против Турака, давале су му вадежду, да ће се размакнути границе Црној Гори.

Још т године 1700 запламтио је рат између Петра Великог, рускога цара, и Карла XII, шведскога краља. У том рату задуго је срећа помагала Карлу, али допније изневјери га и пређе на страну Петрову. Руси 1709 год. разбију Шведе под Полтавом тако жестоко, да је Карл XII морао бјежати у Турску и тражити помоћи код султана Ахмета III.

По наговору Карловом порта отоманска објави рат Русији при концу 1710 године. Бивши у то време у руској служби граф Сава Владисавић, родом из Херцеговине, који је добро познавао и владикау Данила и Црну Гору, предложи Петру Великом, да с осталима јужнима Славенима позове у помоћ нарочито Црногорце и с њима њиову оближњу браћу Херцеговце и да их побуди ударити на погранична турска мјеста, те тим да одвуче Арбанасе и Херцеговце од рата с Русијом. У сљедству тога године 1711 дођу у Црну Гору руски посланици, полковник Ми-

(*) Грлица, 1835 год. стр. 72-73. — Једна црногорска пјесна и о овом догађају спомиње.

хаил Милорадовић, родом из Херцеговине, и капетан Иван Лукачевић, Подгоричанин, и донесу грамате од Петра Великога, потписане на име владике Данила и његова брата кнеза Луке Петровића (*). У тима граматама, писанима 3 Марта 1711 године, овако говори цар Петар:

„Гурци варвари, Христове цркве и православнога народа гонитељи, многи држава и земаља неправедни завојеватељи и многи цркви и манастира разоритељи..., видећи гдје ми христијанском народу добра желимо и помоћу Свевишњегу у ратовима напредујемо, боје се, да ћемо им ми отети њихове неправедно завладане земље и помоћи христијанима, који под њиховим јармом стењу, па због тога исти варвари, сајузивши се с јеретиком краљем шведским, нама неправедно, без икаквог од нас данога им повода, рат објавише и посланика нашег, који у Цариграду сједи, у тамницу бацише, намјеравајући подјармити и остало стадо Христово. Из тога узрока, гледајући ми на такве њихове неправде и на гоњеније, које од њи трпе христијани, призвавши Бога на помоћ, нашли смо се побуђени сабрати не само нашу војску, него и остали с нама сајузни држава, па на прољеће у намјери смо не само непријатељу пексијану с војском отпор давати, него и силним оружјем на њега напасти и у средину његове државе ући, те да угњетене православне христијане, ако Бог допусти, од пексијанскога јарма ослободимо, на који рат полажемо и послједње наше таланте и с љубезном и искусном нашом војском ми главом излазимо против непријатеља

(*) Грлица, 1835 год. стр. 73-74 Љетописе черногорски: „валѣто 1711 доѣззграматами отъ Москве отъ цара Петра Михаило Милорадовићъ ва Черноую Гору ка владика Данилу и Черногорцима за велико зло манастирско и Черногорско који почеше воевати на Турске градове.“

вјере. Сви, у коме год добро, чисто и витешко христијанско срце куца, дужни су презрети страх и теготе, па за цркву и православну вјеру не само војевати, већ и посљедњу. кап крви пролити, које ћемо ми по могућности нашој и учинити. Будући смо се ми довољно увјерили из многи историја, како су стари ваши краљеви, деспоти и књазеви, а и остала господа, не због тога само, што су од језика славенскога, па за славне били држани, него су и оружјем сами себе у свој Европи храбро прославили све до оног времена, кад су их тирани неправедно покорили; зато дакле у садашње од Бога послано време право је, да и ви, угледавши се на вишеремене своје претке, стару славу своју обновите, здруживши се с нашим силама и једнокупно на непријатеља наоружавши се, да војујете за вјеру и отачаство, за част и славу вашу, за слободу и независност вашу и насљедника ваши. У осталом ако тко од вас у овом праведном рату потруди се прискочити у помоћ христијанима, тај ће најпре добити од свеблагога Бога сваку добру накладу, а од нас милост и награду и сваки вас биће обдарен повластицама нашим по заслугама и жељи вашој, јер ми себи друге славе не желимо, само да можемо тамошње народне христијанске од тиранства пексијанскога избавити, православне цркве опет украсити и часни крст подићи. И тако најпослије, ако сви једнокупно, сваки колико ко може, потрудимо се и за вјеру војевали будемо, онда име Христово већма ће се прославити, а пексијана Мухамеда насљедници биће прогнани у старо своје отачаство, у пјесковите пустиње аравијске.“

Одма по доласку руски посланика у Црну Гору, владика сазове Црногорце на скупштину и изговори им ово слово: „Ми смо, љубезна браћо Црногорци, чули да имамо, сам Бог зна колико далеко негдје на истоку, христијанскога цара,

и свагда смо желили за њега и његово царство знати; али како смо у овим горама са сваке стране затворени, тако нисмо могли ни од куда ништа разумјети. Нама се до сад чинило, да он за нас, као за једну шаку малог, међу змијама и скорпијама затворенога народа, не може ништа знати, и да његови посланици не би могли до нас доћи; али ево данас, благодарећи Богу, његове посланике видимо, ево његове царске грамате у рукама имамо, па посланике, велим, не туђинце, него нашу браћу Србље, који нам кажу, да је Петар Велики император и самодржац од све Русије и његово царство, Богом благословено, да је силније и пространије од свакојега царства на свијету. Он ратује с Турцима и не тражи друге славе, него да цркве Христове и манастире ослободи, на њима часни крст подигне и да род христијански испод љутога јарма турскога избави. Ми смо дужни молити Бога, да му буде помоћник, а сами, узевши оружје и здруживши се с њим, ићи против општега непријатеља. Ми смо с Русима једног племена и једне вјере, па да ако се и сусједством приближимо! Оружајте се дакле, браћо моја Црногорци, па и ја исти, не жалећи ни имања ни живота, готов сам с вама поћи на службу цару христијанском и нашем отачаству, молећи преблагога Бога, да нам буде помоћник и путоводителј“ (*).

За тим прочитају се грамате.

Црногорци су тај царски позив с усхићењем примили, па с Цетиња пјевајући и пушкарајући поћу својим кућама и стану набављати сваки за себе и за своје новце понешто праха и олова (**). Међу тим су владика и Милорадовић преписивали грамате царске и писали писма, те их у погранична турска мјеста шиљали, позивајући све

(*) Грлица, 1835 год. стр. 73-75.

(**) Грлица, 1836 год. стр. 41.

православне християне, да се днжу на оружје, па да се здруже с Црногорцима и да заједно ударају на Турке.

Да се види, како су владика и Милорадовић у својима писмима побуђивали околне християне против Турака, умећу се овдје уломци од неки такви писама. Позивајући Требјешане (*), да ударе на град Оногшт, владика, у једном свом писму од 15 Јулија, овако пише: „Ако имате љубав ко Христу и тако вам његове крви, коју је излио на крсту нашега ради спасенија, и тако вам љубави пресвете Богородице, и тако вам била у помоћи и молитвеница на дан суда Божија! устаните и крв пролите своју! не штедите него удриите на град, није ту одмицања!“ А у другом писму, које је тај исти дан писао на брду Ловћену, вели: „До недјеље да је град у вашим рукама . . . Ако ћемо ми наше ствари златне и сребрне продавати, војску ћемо скупити и с Арбанијом се поклати и нашу крв пролити заради јаднога и жалоснога и гладнога народа . . . Полак слова са сузама смијеша, пишући, Данил владика, жалостан и јадан, предават' себе на смрт Христа ради, сирјеч народа ради.“ А опет Милорадовић, на истом писму приписавши, овако вели: „Много је недјеља у години, него учините до најпрве недјеље да су град и Турци у вашим рукама . . . Послах данас хиљаду јунака, да се покољу с Арбанијом . . . И град ми узмите од Турака и нама предајте, и ја ћу с вама сједити у граду . . . Овамо је војска готова сва. Не брините се, Божија вам вјера, не ћу вас издати . . . Него удриите и ухватите капетана Кумрију . . . За свету Богородицу, узмите град и чувајте се, не идите никако на вјеру да вас не преваре: зашто су писали Латини томе Кумрији за све моје после . . .

(*) Требјеса је село у Херцеговини око посата хода од Оногшта на исток.

И дођоше нам кнезови од Бјелонавлића и од Пипера и уговорили смо, ако бог да здравље, у недјељу ударити на Спуж доиста . . . И писао сам књиге у Грахово и у Риђане, и они су готови.“ (*)

На ове позиве како Зећани, тако и сви из оближњи к Црној Гори херцеговачки мјеста християни радо и весело пристану и дигну се на оружје, с којима саставе се Црногорци и Брђани, те попале турске куће око Оногшта, Спужа, Подгорице и Жабљака и затворе Турке у градове, да никуд нису смјели маћи. Баш кад се мислило, да ће Турци предати речене градове у руке Црногорцима, а дође владики писмо из Русије да је цар Петар, находећи се са својом војском у тјескоби и невољи, морао за себе доста неповољан мир учинити са великим везиром на ријеки Пруту, те је пушно, да се повуку у своје горе и Црногорци, који тако, но с тугом на срцу и учине. За невољу тјешко се и блажио владика и тим, што је барем учинио по жељи рускоме цару, те је Арбанасе и Херцеговце зауставио, да не иду у помоћ осталој турској војсци против Руса (**). Милорадовић је за дуго времена бавио се у Црној Гори, од куда је тек у мјесецу Аир. сљедујуће 1712 године вратио се у Русију, предавши најпре Црногорцима на скупштини цетињској једно своје писмо (***), у коме им обећава — мазно на празно.

Због вишпереченога узрока није могло бити ни спомена за Црну Гору у трактату мира, који је 12 Јулија 1711 године закључен на Пруту, па зато султан Ахмет науми одма искалити срце на Црногорцима, који су се усудили и на турске градове ударати. По томе дана буде заповијед селаскеру Ахмет паши, да се те исте јесени дигне

(*) Казивање стари Требјешана, стр. 117-120.

(**) Грлица, 1836 год. стр. 41-42.

(***) С. Милутиновић, стр. 55-57.

са силном војском на Црну Гору, те да је сву преда огњу и мачу; но показавши се рано зима, кад нити радо војују Турци, нити је у то време прилика војеговању на Црну Гору, истом сљедујуће 1712 године, у почетку љета, дође сераскер са 50,000 војске у Подгорицу, а одатле у јулију мјесецу преко Зете упути се у Црну Гору. Како то чује владика, а он позове к себи главаре земаљске, те се с њима договори, а потом, пошто брже-боље скупи подоста војске, пође на сусрет Турцима до на воду Маршуљу. Ту он раздијели војску на троје: једну под Јанком Ђурашковићем пошље на десну страну, да у гори Пржнику западне; другу под Вуком Мићуновићем на лијеву страну, да се прикрије у планини Враћи, а с трећом остане он у средини поназад, да дочека на себе силу турску. Трећи дан послѣје тога дође глас владикин, да је сераскер пао с војском на воду Влахињу и да се ту одмара. Владика не хтједне више чекати непријатеља, већ одма прву ноћ дигне своју војску и пред саму зору удари изненада на Турке, који спонадну оружје, те снажан отпор даду, но у толико рупе с ребара изпотаје Ђурашковић и Мићуновић са својом војском и живу ватру оборе на Турке. Нашавши се том ненадном забуњени, Турци нагну бјежати, али у тој забуни и сметњи својој не оцораве на траг, од куда су дошли, већ зађу у густу шуму и нагазе на лптице, те их ту Црногорци немилице потуку. И сам сераскер једва је одатле утекао и главу своју изнео. У овом боју пало је од црногорске стране њи око 300 мртви људи и међу њима Јанко Ђурашковић, а рана су допали многи, па и сам владика Данило рањен је; од Турака пак попадало је њи мртви без броја, као лавина, те од тада се то мјесто и прозвало Царев лаз. Ако је вјеровати, што се приповиједа, заглавило је ту преко 20,000 Турака, којима су Црногорци узели, поред многог богатог оружја и оди-

јела, 86 барјака (*). Ова срећна српска побједа, без сумње најсјајнија од свију, о којима је и стара и нова историја Црне Горе сачувала спомен, одржана је 29 Јулија (**).

Разабравши султан Ахмет, како му је војска у вишеченом боју сатрвена, распали се гњевом и осветом и науми загладити пред свијетом срамоту османском оружју нанесену, те малу, али крпну Црну Гору себи покорити, па макар га то колико војске стало. У сљедству тога 1714 године он отпрати на Црну Гору знатног родом и јунаштвом Пуман-пашу Ђуприлића и с њим преко 100,000 војске. У мјесецу Септембру приступи Ђуприлић на саму црногорску границу од херцеговачке стране; но знајући, да је тешко кроз црногорске кланце војевати и да Црногорци не жале за своју православну вјеру, за своје отачаство и за своју предрагу слободу гинути, употреби турску мајсторију — подлу превару. Он поручи владики и главарима црногорским с увјеравањем, да он по наредби султановој жели ступити у преговоре с Црногорцима и с њима за њи доста полезан мир учинити, и заште да му на његову чисту турску вјеру пошљу на договор неколико врени главара своји, с којима ће он то свршити и погранично пријатељство утврдити. Ослањајући се на ријечи и тобожњу вјеру Ђуприлића, Црногорци отпрати му у стан 37 главара своји; но чим му ови дођу, а он их даде затворити, па изнебуха са свом својом силом навали на Црну Гору. Поред све те нечајане преваре, опет дочекају

(*) Грлица, 1836 год. стр. 42-43.

(**) Љетоц. црногорски: „ва лѣто 1712 нулија 29 посѣкоше Черногорци Турке у Царевъ лазъ“
 „Кад наш народ не ће да остави без своје пјесне ни чарке какве, коју је имао с Турцима и побједио их, наравно да и ова знаменита битка морала је бити прослављена пјесном.“

Црногорци непријатеља, те се с њим витешки побију; но једно, што их је према непријатељу са свим мало било, а друго, што им је брзо нестало цебане, буду разбијени и већа их чест разбјегну се што по горама, што у оближње приморје бокелско. Сад Турци, прекривши већу чест Црне Горе, похарају и попале у њој многа села и цркве, развале до земље петњишки манастир и цркву, што је владика Данил био подигао, заробе доста народа, особито жена и дјеце, и повјешају претпоменуте главаре, на договор пашин дошавше. Дичан и поноси у себи, што је, презревши искреност и поштење и употребивши подлу превару, опустошио Црну Гору, Чуприлић дигне своју ордију и с њом сиђе у бокелско приморје, а одакле окрене преко Арбаније, те сљедујуће године састави своју војску с оном, што је предводно велики везир Али паша, и помогне му отети од дужда млетачкога Морију (*).

Тек што се Турци повуку из Црне Горе, а Црногорци изиђу из своји збјегова и почну на гариштама своји кућа нове направљати; но не имајући чим обновити цркви, пошљу сљедујуће године свог владика у Русију, у надежди да ће им она које чим помоћи, и у том се нису преварили. Петар Велики, знајући, да је Црна Гора пострадала управо с њега и за њега, отирави својим сајузницима нешто дара и пропрати са своје двије грамате, од 19 Јулија 1715 године, у којима овако пише: „Нама је познато, да сте ви, зато што што сте с Нама једне вјере и једног језика, на позив Наш у време посљедњег 1711 године Нашег с турским султаном ра-

(*) Грлица, 1836 год. стр. 43 45. — Летопис црногорски: „ва лѣто 1714 дође Чупрелић везиръ су 120 тисуць войске и пороби и пожеже Черну гору и раскона цркъву и манастиръ на Цѣтнѣ.“ — И овомъ има пјесна.

та, скочили на оружје и храбро и славно војевали против оног онштег христијанству непријатеља, и да је исти султан, пошто је учинио с Нама мир, послао у ваше предјеле војску, која је многе од вашег народа посјекла и заробила, а манастире и цркве похарала и поналила. Извјестивши се Мч о том и по христијанској дужности сажаљујући, заповједили смо, да се по свему Нашем православном царству у божијим црквама и манастирима спомињу они, који су пострадали за вјеру Христову и примили вијенац мученички. Вама пак војницима, који сте остали живи, хтјели смо средством ове наше грамате ваш у истоме рату ревносно по христијанству и једнакости вјере с Нама уставак на оружје и борбу вашу похвалити, и за учињену у том случају Нама и свему Нашем царству помоћ благодарити. Истина, да Ми због садашњег дуго трајућег с јеретиком краљем шведским рата, не можемо по достојанству и заслугам вашим учинити вам награде; али опет за знак Наше к вама милости шиљемо сада по преосвештеном Данилу Његошу Шћепчевићу, митрополиту скендеријском и приморском, вашим главарима 160 златни медаља с ликом Нашим, у новцу 5000 рубаља у помоћ онима, која су том приликом највише пострадали и мучили се, а други 5000 рубаља дато је истом митрополиту да исплати дугове, које је у том случају поправно, и да обнови разорене у његовој митрополији цркве и манастире. Унапред пак, кад срећни мир учинимо и од претешки ратни трошкова опростимо се, не ћемо изоставити за ту вашу вијерну службу Нашом царском милости и више наградити вас. — Заповједили смо, да се митрополиту Данилу из Наше ризнице даду црквени сасуди, архијерејске и свештеничке одежде и цркви потребне за свету службу књиге. Такођер саизвољавамо, да се сваке треће године даје на манастир цетињски по 500

рубаља. — Почем смо Ми сад с турским султаном у миру и желимо тај мир с наше стране неповредно одржати, зато савјетујемо и вас, да с Турцима у миру будете; ал' ако би они опет на Нас и на Наше царство (чему у садашње време не надамо се) устали, у таковом случају желимо опет од вас, као од народа, који је с Нама једне вјере и једног племена, да оружју Нашем у помоћи будете. И обећавамо вам сваку Нашу царску милост и награду, и ова Наша царска милост унапред никад не ће вам се одузети.“

Пошто владика Данил дође из Русије у своје отачаство 1716 године, сазове Црногорце на скупштину, те им царске грамате прочита и дарове подијели. Чувши о том погранични Турци, сневеселе се и почну слутити, да ће црногорски народ сад, као што су они говорили, од московског краља похваљен и обдарен, гледати осветити им се за превару Ђуприлићеву, па да им се та слутња не би догодила, намисле час пре навојштити на Црну Гору и тим у њеним житељима дух освете заптити. И доиста те исте године два Ченгића, наше херцеговачки, с бегом Љубовићем скупе доста војске, те с њом ударе на село Трњине у Цуцама. Трњивани стану кликовати помоћ, те им како остали Цуце, тако и сви листом Бјелице, Чевљани и Велестовци дотрче и јуначки погнају се с Турцима, који послвије крвавог боја загребу; но Црногорци отисну се за њима и триста јада почине од њи, посјекавши многе и заробивши обадва Ченгића заједно с Љубовићем и с њима преко 70 други Турака, које све доведу живе у Чево. Црногорци су хтјели дати на откупе ове заробљенике, но Крстина, удовица Мојаша Ђукановића, кнеза чевскога, укори их, говорећи: „Што држите те Турке, те их не сијечете? Знате, како ви ономили хџасте откупити вашу браћу у клетога везира Ђуприлића, па вам их не даде на откупе, већ их све повјеша,

па он није вашу браћу заробно, као што сте ви те Турке, на јунаштво, него их је на превару домаћно! Спомените се кукавни црногорски удовица, како им је без мужева кућити кућу! Да ли вам није срамота пуштати Турке на откупе?“ — Чувши таков укор од једне женске главе, Црногорци презру благо, па одма ту посијеку и Ченгиће и Љубовића и све остале заробљене Турке, те тако своју браћу, коју им је безвјерник Турприлић на превару погубно, освете (*).

Као што је пре споменуто, Турци су, и то од Јунија до половине Августа 1715 године, отели од Млечића сву Морију, али тим су и покварили карловачки мир, међу портом отоманском и двором аустријским 1699 године учњени. У том миру Порта је признала била и потврдила, да Морија остане млетачкој републики. Тим прекршењем мира певјерни мусломана нашавши се увређена, Аустрија 1715 год. објави рат султану Ахмету III и даје помоћ републики. Принц Евгеније, предводител аустријске војске, разбије великог везира код Барадина 1716 године, освоји Темишвар и истисне Турке из Баната, а Млечићи такођер одрже неке побједе над непријатељем. Таково срећно напредовање христијанског оружја узроком је без сумње, те и владика Данил зажели узети учестије у том рату. Њега је и још једно, и то врло важно, морало побудити на тај корак. Његовој епархији, као што свједочи сингелија дана му од патријарха Чарнојевића, припадали су од старине не само Црна Гора и у њој Брда: Бјелопавлићи, Пипери, Кучи, Васојевићи и Братоножићи, него и у турској Арбанији Зета и у њој градови: Подгорица, Жабљак, Скадар, Удин и Бар, па уз то и у Боки Паштровићи, Грбаљ, Кртоле и Луштица, са свима варошима,

(*) Грлица, 1836 год. стр. 50-51. — И о овом боју пјевана је пјесна.

селима и иноријама, што побројенима мјестима припадају (*), укратко рећи: припадала му је сва стара Зета.

Докле је год српски патријарх сједио у Пећи, дотле, као „православниѣ архієпископѣ Пекскіѣ и всѣмъ Србљемъ и Българомъ, Поморію, Далматин, Босни, обоньполъ Дуная, и цѣлаго Илирика патриархъ“, имао је духовну власт и под млетачком владом у свој Боки, а тако исто и у Далмацији у предјелима од мора удаљенима, и у тима и под млетачком владом земљама стајао је наш народ под духовном јурисдикцијом своји надлежни владика, које је поменути патријарх посвештавао. Кад се пак патријаршка столица из Пећи у Унгарију пренесе, Млечићи закрате власт и патријарху српском и његовим владикама над православнима црквама у Далмацији, те у овој наш народ остане без свог архипастира. У сљедству тога римско више духовенство у Далмацији присвојило је себи и над православним црквама и свештенством неку власт, која се састојала: а) у праву визитирати православне цркве и манастире; б) да сваки српски свештеник, пре него почне свештенодјејствовати, на то дозвољење од римскога епископа имати мора; в) дужности православног свештеника, пошто рукоположен буде, символ западне цркве пред римским епископом очиглати (**).

Није било боље, или барем радило се да не буде боље по српски православни народ ни у Боки, него што је у Далмацији, а о том даје нам свједочбу и сам владика Данил, који у свом писму упућеном 1717 године на свог неког пријатеља у Млечима налазећег се овако пише: „Овамо је велика мутња и рат на цркву и закон, а

(*) С. Милутиновић, стр. 30-32

(**) Дра Т. Петровића Српско-далматински алманах за лето 1836, стр. 101-102.

не знамо, заповиједају ли ово господа млетачка, али тко од себе чини; радите да се црква у Будву огради и свака да с миром поје, како и у Ђесара" (*). Овакова неправедна гоњенија на наш закон и народ морала су принудити владика Данила, да се постара прибавити себи потпуно свештеничко господарство над својима црквама и својом паством не само у Боки, већ и у турској Арбанији, ако би пала под власт млетачку. Да ту своју цијел постигне, морао је владика пустити се у преговоре с млетачком републиком, и њу ма шта стало га, радити на своју страну добити. У први мах он није хтео то чинити ни у име своје, ни у име свега народа црногорскога, него ради тога и други народни потреба, па и ради договора о сајузу против Турака отпрати у Млетке неколика посланика у име само катунске нахије.

Кад ови црногорски посланици дођу у Млетке, тамошњи сенат прими их љубезно и њихова предложења саслуша и готово сва уважи, а Јован Корнар, у то време дужд, даде им свој декрет од 13 Марта и ст. 1717 године, у коме пише, да је за црногорске општине, од који су посланици у Млетке дошли, закључено у сенату сљедујуће: 1) да се, што се тиче свршивања божјје службе у цркви св. Луке у Котору, даду за то нужне наредбе управитељу которском, те да им се колико је могуће задовољи; 2) да не плаћају царине на своје домаће робе, које уносили буду у млетачку државу; 3) да изберу себи: једног губернатора и два сердара с мјесечном платом по двадесет дуката (сребрни) сваком, четири кнеза с платом по десет дуката сваком и други осам кнезова са платом по пет дуката сваком, и да ће им се осим тога надодати 24 војничке плате, рачунајући сваку по 21 либру, и то све

(*) Пјеванија црногорска и херцеговачка, собрана Чубром Чојковићем, 1833 год. стр. 63.

да им сљедује унапред и да им се издаје из млетачке касе, но с примједбом том, да плате сердарске у мирно време морају равнати се по мјерама, које би се држале са свима осталима покрајинама; 4) да би могли чувати стражу и држати заклоњену своју земљу од непријатељски нападања, потврђује им се да саставе једну компанију, тако да с оне двије прве, већ одобрене истоме народу (*), буду од исти Црногораца састављене три, остављајући им на вољу да сами избирају офицере, али плате како официрима тако и простим војницима да се дају у време само рата и похода; 5) да би могли бранити државу млетачку, даће им се 300 дуги пушака и неколико барута и олова, и најпослије 6) да се набави и да им се даде прилична количина жита.

Као што се види из преднаведенога декрета, Црногорци су добру помоћ добили од млетачке владе и у њој доста јаку своју потпору нашли. Једна само, и то најглавнија жеља владике Данила, остала је неиспуњена. У Боки не само што није њему потврђена духовна јурисдикција, него ни нашем народу тамо није осигурана потпуна слобода богослужења. Владика је падао се, да ће и то другом згоднијом приликом задобити. Он је рад био, да међу тим и Црногорци дјелом засвједоче своју приврженост к млетачкој републици. Прилика му се на то згодна представила и није је упустио. Те исте године у јесен ишла је из Далмације на Бар у Арбанији млетачка војска, коју је предводио Алонс Мочениго, генерал-губернатор од Далмације. С овим саједини се и владика Данил са својима Црногорцима (**). Тек

(*) По свој прилици морао је и о овом какв декрет бити, по мени је непознат.

(**) Љетопис црногорски: „ва лѣто 1717 по-
ће владика Данило и Черногорци на Барь по за-
луду съ генералом Муцинигомъ.“

што се ова здружена војска тамо укаже, а околине Бара, више драге воље, него ли на силу, приступе к њој, само гарнизон што остане опсађен у граду, од куда није усуђивао се ни излетати. Мочениго очекивао је муницију и топове да му дођу на лађама, но ове због противни вјетрова тако се задоцне, да је међу тим 15 Окт. селаскер арбанашки с 30,000 војске дотрчао у помоћ граду и к нашој здруженој војсци приближио се. Кад види Мочениго, да му је намјеру осујетио случај, коме он није могао противостати, а он дигне опсаду од града и не бивши ни најмање узнемирен од непријатеља, враги се с војском у Боку, (*) а Црногорци *во своја си*.

Не чекајући да се рат овај сврши с Турцима, одма сљедујуће године пође у Млетке владика Данил и с њим неколико поглавара од ријечке и црничке нахије. Он је захтијевао од млетачкога сената своме народу нове помоћи, а себи духовну власт над нашим црквама и народом у Боки. Сенат му је и једно и друго потврдио, као што о том свједоче два декрета поменутога дужда Корнара. У првом од тих декрета, од 12 Маја н. ст. 1718 године, овако дужд пише: „Разабравши у сенату захтијевања ваша, закључили смо пристати: 1) да имате вашу духовну јурисдикцију у предјелима и мјестима у садашњем рату потпавшима под владу републике и слободно богослужење по закону грчко-српском, дајући вам такођер власт, да можете обнављати цркве, које би биле порушене, па још и нове издати у сваком мјесту, које духовној вашој јурисдикцији потпада; 2) да дванаест кнезова, који управљају општинама ријечком и црничком, имају примати мјесечну плату, док су год живи, по пет дуката (сребром), које ће им се издавати из касе которске; 3) да је сваком од предречене

(*) Laugier, T. XII. p. 316.

двје општине слободно, не плаћајући царине, уносити у нашу државу домаће своје робе; а 4) да им се даде једно 400 дуги пушака и толико исто мачева на арбанашку.“

А у другом декрету, од 4 Јунија н. ст. исте 1718 године, ово су ријечи дужда Корнара: „На ново представљење епископа Данила закључено је у сенату: да поменутом епископу цетињском и скендеријском и његовима прејемницима остаје потврђена његова јурисдикција по смислу декрета од 12 маја ове године; да је поданицима закона грчко-српскога, који су у његовој епархији, како старе, тако и нове наше владе, допуштено признавати вишепоменутога за свог епископа и пастира. Ако би се пак догодило, да оружје републике наново освоји земље у Арбанији, поданици, који се налазе у његовој епархији, те би били закона грчко-српскога, треба да буду подложни у духовном њему истом, не узнемирујући јурисдикцију други епископа; тако исто да цркве његовог закона њему подвласне, не узнемирује ни један епископ латински, грчки или српски, и да су слободне од свакога намета, али тако да у мјестима старе владе не могу задати се нове грађевине, ни цркве, ни манастири. Што се пак тиче канонички визитација, дају се нужне наредбе генерал-губернатору од Далмације да он даде извјестије, да ли је у земљама старе владе, које потпадају под епархију предименованотога епископа скендеријскога, овај епископ, или и један од његови предмјестника чинио кад каноничку визитацију с одобрењем и учестијем сената (*).

(*) Оригинали од сва три горња декрета писани су на пергаментима и о сваком виси по један печат, а хранили су се под кључем покојног владике Петра П. П. Његоша, који ми је из њи преднаведено и дао у препису на италијанском језику. — Не само нахије црногорске, већ и Брда

Получивши све што је захтијевао од млетачке републике, владика Данил с поглаварима од ријечке и црничке нахије врати се задовољан у своје отачаство, гдје је само на удесну прилику изгледао, да опет своје Црногорце, у друштву млетачке војске, изведе на бојно поље против Турака. Прилика му се и на то у брзо појави. Знаменити маршал Шуленбург (који је у служби Августа II, курфиршта саксонског а краља пољског, против Карла XII, шведскога краља, војевао, а 1711 год. ступио у млетачку службу) био је довео од Крфа сухопутну војску у Арбанију. Ту у мјесецу августу саједини се с њим и владика Данил, који је предводио своје Црногорце, те заједно опсаде Уцињ^(*). Начинивши шанчеве и намјестивши двије батерије, Шуленбург заопуца тући из топова град и у кратко време поквари у њему сва утврђења. Силна војска турска, која се улогорила била недалеко од сајужне наше, јуриши нагло; но последије жестокога боја, који је трајао пуни седам сати, буде узбијена, оставивши на бојном пољу преко хиљаду мртви. Баш кад је Уцињ готов био да се преда, а дође заповијед од сената млетачкога Шуленбургу, да прекине непријатељство с Турцима у сљедству мира закљученог 9 Јулија у Пожаревцу. Маршал даде чрез трубу знати Турцима о том миру, али они не хтједну вјеровати. Сутра-дан пукне жестока бура, те све лађе млетачке, које су биле код обале, разбије или растура по мору. Шуленбург

у то време добијали су војене потребе од млетачке републике и за њу против Турака крв своју проливали. Таков један декрет, што су Млетчићи Кучима дали, читао сам у препису.

(*) Љетопис црногорски: „ва лѣто 1718 ходи влад. Данило у млетке и то лѣто ходише Черногорци шним на Уцињ по залуду, и разби бура армату принципову.“

нађе се сад у чуду: навести се није могао, а хране није имао. На срећу, после неколико сати престане бура, те лађе, које су биле растуране, прикуче се к брегу јошт за дана. Сљедујућу ноћ одступи маршал с војском, но живо појуре га Турци, који су непрестано узлемиривали га. На освитак дана нађе се опкољен са свију страна непријатељима, али он, саставивши сву војску у један густ и затворени ред, срећно отвори себи пут к мору, гдје се с војском и са свима војенима справама навезе на лађе и пође у Котор (*), а Црногорци одатле у своје тврде горе. Помоћ Црногораца и на Бару и на Уцину износила је преко 5000 људи (**).

Пожаревачки мир колико је користан био за Аустрију, толико је опет штетан био за млетачку републику. Прва добила је Влашку до ријеке Олте, Темишвар с Банатом, Биоград с већом честью Србије и једно парче Босне; а друга, напротив тога, морала је одрећи се за свагда Морње и оставити је Турцима, а као слабу накнаду за то добила је у Херцеговини градић Имотски и јошт пет или шест градића и варошица у Далмацији и Арбанији и уз то Грбаљ, који свакако није ни признавао над собом турску власт, већ се приближао уз Црну Гору и с њом заједно јаде задавао Турцима.

И ако је после тога времена, клонећи се сваког учестија у ратовима, република млетачка, силазећи с висине власти и славе, тихо проводила остале дане до коначног свог паденија, али за једно 30 година није пресијецала пријатељства с Црногорцима, већ им је за више времена издала уредно и плате, које су споменуте у вишечасним њеним декретима, и исте декрете, први 1720 год. 20 Фебр. стила млетачкога, а други 1721

(*) Laugier, T. XII pag. 321-323.

(**) Грлица, 1836 год. стр. 51-52.

год. 21 Нов., потврдила је у Котору преко свог канцлера, званог Јован Франо Палина, нити је, докле је год у животу била, закраћивала црногорским владикама њихове духовне јурисдикције над нашим народом у Боки. То је република чинила највише зато, да би јој лакше и сигурније под руком остале три црногорске општине, Мајине, Побори и Брајићи, које су поменуте 1718 године за њу остале. С тима општинама изгубила је Црна Гора своје непосредно саопштавање с морем.

Владика Данил мислио је, да ће барем последице пожаревачкога мира остати на миру и Црна Гора, те да ће и он провести у тишини остаток своји дана, па почне подизати неке грађевине, од који најважнија је црква, коју је 1724 године на Цетињу (*) од камења разваљенога манастира сазидао. У његовом тихом домаћем занимању опет навале узнемирујући га Турци. Већ 1727 године Бећир-паша Ченгић, желећи осветити своје рођаке, што су у Чеву погинули, скупиле у Херцеговини повише војске, те с њом удари на Црну Гору, од куда се са свим разбијен и грдан вратио. Истина, он је тада са својом главом на рамену измакао, али су га Руси последице неколико година у боју под Очаковом унијели (**). Тако је Топал-Осман-паша, румелијски беглербег, покупивши војску по Македонији и Арбанији,

(*) Летопис црногорски: „ва лѣто 1724 сагради владика Данило на Цѣтинѣ црѣкву храмъ благовѣщення пресв. Богородице, посемъ сагради на Майсторе (брдо у Ловћену) кућу и на Станѣвиће кућу и на Добро (Добрско Село) гумно пуляникъ.“ — Поменута црква ако је доцније и била опаљена, али је опет оправљена. Она је у манастиру и саборна је, а храм јој је, као и пре, благовјештеније.

(**) Грлица, 1836 год. стр. 52.

1732 године ударао на Пипере, који су помоћу Куча одржали над њим сјајну побједу. По ријечима владике Василија, народ је приповиједао, да је бог своје чудество показао у време кад су се војске у бој пустиле, то јест христијанска војска угледала је пред собом на бијелом коњу човека, подобна великомученику Георгију, који је најпре Турке устрашио, те је и сам Топал-Осман-паша из Подгорице утекао, који је послје на војсци против Персијанаца погинуо (*).

И унутрашњи ред и управу није пренебригао владика Данил. Он је губернатора и неке сердаре и кнезове још 1718 године намјестио да суде и стегу држе у народу, и то се обдржавало за све време његова живота.

Послје дужег и непрекидног труда за ползу свога отачаства, владика Данил, обновитељ слободе црногорске и дика свога рода, преселио се у вјечност у почетку 1735 године (**). Да је он био добар и много заслужан архипастир, мудар владатељ, вјешт у своје време политик, храбар јунак и срцем и душом одан своме отачаству, о том свједоче његова горн укратко описана дјела. Што у Црној Гори и данас влада дом Петровића Његоша, и то је заслуга владике Данила, који је први привукао позорност велике Русије на Црну Гору, која је у наше дане постала кнежевина.

За владиком Данилом ступио је на владу његов синовац, владика Сава Петровић Његош, којег је српски патријарх, Мојсеј Чурла, још кад је у Црну Гору долазио, 1719 године, посветио за архијереја. Сава је одма у почетку свога

(*) Грлица, 1836 год. стр. 52.

(**) Грлица, 1836 год. стр. 52. — Љетопис црногорски: „ва лѣто 1735 престаѡи се влад. Данило мѣсеца јануариа 11.“

владања, 1736 године, сазидао једну малу цркву на Стађевићима (*).

Због кримски Татара, који су на руска погранична мјеста нападали и харали их, руска царица Ана Јоановна објави рат отоманској порти 1736 године. У том догађају Ђесар Карл VI, као сајузник руски, дигне своју војску против Турака. Сљедујуће 1737 године Аустријанци освоје Ниш и Ужице и опсаде Видин, а руски фелдмаршал Миних, прозван од Руса Соко, покори Очаков и Хотин с Молдавијом. Међу тим патријарх српски Арсеније IV Јовановић, на позив Ђесара Карла, подигне много Србаља на Турке; но Турци не само што разбију Србље тако, да је патријарх с малим числом народа једва утекао у њемачки стан, него јошт и од Аустријанаца преотму Ниш и Ужице. У то време било се подигло доста и црногорски Брђана из Куча, Васијевића и Пипера, па с њима и Клименте, и отимали су од Турака Нови Пазар, Рожај, Бјело Поље, Пећ, Ђаковицу и Призрен. С овима Брђанима били су се сложили и Турци у Хасу из градова Плаве и Гусиња, с обећањем, да ће се покрстити. Брђани су се тукли с Турцима и удрагачевачкој кнежини, но залуду, кад предводител аустријске војске маршал Секендорф није хтио испунити своје обећање, те им послати у помоћ војске. Кад је сљедујуће 1738 године хрватски бан Јосиф Ђстерхази ударао на Турке босанске, тада су и Херцеговци и Црногорци били скочили на оружје и хтјели су сајединити се с Хрватима, но то им оштети босански паша, који дотрчи с војском у Херцеговину, те у њој главаре исијече и почне угњетавати народ горе него што је пре чинио. Неповољне околности по-

(*) Летопис црногорски: ва лѣто 1736 сагради владика Сава на Стађевиће цркву храмъ живоначелниѣ троице и манастирь састави.“

буде Аустрију, а с њом и Русију, те учине мир с Турцима у Београду 1 Септ. 1739 године. Аустрија врати Турцима Београд са Србијом и Влашком (*), што је пре 20 година задобила, а Русија није ништа изгубила али није ни добила, не назећи на све њене побједе и жртве.

Поменуте 1739 године нападао је на Куче војском Худаверди-паша Махмутбеговић, али они су везирову војску разбили и око 70 најзнатнији Турака у једној кули спалили (**).

Од како је Петар Велики преставио се (1725), од тога времена нико из Црне Горе није био у Русији да прими милостињу, коју је он одредио манастиру цетињском, па тим послом пође владика Сава у Москву 1742 године. Њега је царица Јелисавета благонаклоњено примила и добро обдарила, као што о том свједочи њена црногорском народу послана грамата. У тој грамати, писаној 1744 године, између осталог ово стоји: „По Нашем императорском премилостивом благовољењу — за усрдност, коју је народ црногорски пређе к Његовом императорском Величеству, блаженог и вјечно славног спомена Нашем господину родитељу показао — подарено је из касе Наше и по преосвештеном митрополиту Сави послано је вама за награду и на обнављање свети цркви и манастира новаца три хиљаде рубаља, истоме митрополиту дано је, за одређену манастиру цетињском милостињу за све прошасте године до 1743-ће три хиљаде рубаља, уз то по истоме митрополиту отправљено је у Црну Гору архијерејска обука и свештеничке и ђаконске одежде, такођер црквени сасуди од сребра и књига довољно число, а на по се истоме митрополиту и који се с њим налазе, за путне трошкове до овамо и тамо дано је хиљаду рубаља. Ми се

(*) Ј. Рајића, Историја славенски народа, Ч. IV. стр. 198-208.

(**) Грлица, 1836. год. стр. 53

надамо, да ћете ви све ово примити с благодарношћу, а у осталом Наша императорска милост к вама не ће никад одузета бити.“

Браћајући се из Русије у своје отачаство, владика Сава удари на Берлин и ту од краља прускога Фридриха Великога добије на дар напрсни златан крст (*), па како дође у Црну Гору, а он по жељи народа, наименује за свог помоћника и пријемника Василија Петровића Његоша, свога другобратучеда, и пошаље га у Пећ српском патријарху, Атанасију Гавриловићу, да се код њега поучи. Пошто је Василије више година провео учећи се код поменутога патријарха (**), овај 1750 године посвети га за архијереја с титулом: митрополита епархије скендеријске и приморске и ексарха светјешага трона пећскога патријаршије славеносрпске (***).

Те исте 1750-те године, али пре него што се владика Василије вратио у своје отачаство, ударали су Турци босански и херцеговачки на границу црногорску, али су крвава глава од туда морали вратити се (†).

Како је владика Василије дошао у своје отачаство, он је одма примио се управљања народним дјелима; а владика Сава, који је одвећ тихе и благе нарави био, изабрао је себи за живљење манастир на Стањевићима, гдје се бавио економијом (††). Власт, коју су главари у време владике Данила имали над народом, била је са свим пала. Како је народ разбијен на јака племена и братства, тако свако племе, свако братство држало је, да нико други нема права судити му, нити за преступке казнити га. Од туда су

(*) С. Милутиновић, стр. 111.

(**) С. Милутиновић, стр. 78.

(***) Грлица, 1836 год. стр. 54-55.

(†) Грлица, 1836 год. стр. 53.

(††) Грлица, 1836 год. стр. 55.

породиле свађе, дерачине, преузами, а с њи убиства и крвне освете. Владика Василије науми доскочити томе злу, па установи суд. Чланови тога суда били су сердари и кнезови, од који неке, који није било у гдјекојим окружијама и племенима, сам је засердарио и закнезио, а поглавар им је био у то време знаменити Стано (Станислав) Радопић с Његуша (*). Овај је пређе био сердар, па му је уступио губернаторство своје Вукота Вукотић из Чева, а овоме је он дао у мјесто тога своје сердарство и уз то поклонно стотину дуката.

У надежди да ће ти главари с владиком Савом заједно бити кадри држати народ у слог и послуху, владика Василије 1752 године отиде у Русију рад' познате милостиње цетињском манастиру и ради други важни послова народни. Царица Јелисавета примила га је премилостиво и управ штедро обдарила новцем, архијерејском обуком, свештеничким и ђаконским одежама и црквеним књигама, и поклонила му је панагију украшену скупоцјенима брилијантима. Ови су дарови пропраћени царском граматом од 8 Маја 1754 године. Сам владика Василије прибиљежио је у једној књизи, да је тада од царице добио на дар у готову новцу много више од 5000 дуката *маџарлиахъ* (**).

(*) А. Н. Попова Путешествије в Черногорију. С. Петербург 1847 стр. 91.

(**) На што су ови новци издани, о томе сам владика Василије у вишепоменутој књизи пише и вели, да је дао: Црногорцима, Приморцима, Зећанима и Брђанима 2000 дуката: за нову цркву у Мајинама и друге грађевине 670 дук.; за подмирити манастирске дугове, што су у гладне године почињени, 520 дук.; за баштине, које су купљене, преко 500 дук.; за путне трошкове, од како је пошао у Русију и из ње вратио се

С таковима, у то време доста знатнима даровима похити владика Василије у своје отачаство, да свој народ царском милости обрадује; али на своју велику тугу и жалост нађе Црну Гору у највећем растројству. Неки од главара били су између себе позавађали се и у народу такав раздор приметили, да се најпослије и такови отпадника нашло, који су до те подлости дошли, те су 1754 године пошли к везиру босанском Мехмед-паши, а од њега у Цариград, и обећали се султану, да ће они његовој власти потчинити Црну Гору и да ће Црногорци од своје добре воље плаћати данак порти. Што пре ни једном и од оних султана, који су се трудили силним оружијем покорити себи Црну Гору, није изишло за руком, то је сад султан Осман III падао се да ће од лаке руке средством неколицине издајника постићи, а доиста и постигао би, да му то није осујетио владика Василије, који је на време, 1755 године, у свој завичај вратио се и који ни свог труда ни последњег новца није зажалио, док је опет сложио главаре у својој земљи и у народу јединство повратио.

Бад султан разбере, да му је владика Василије осујетио надежду, а он изда заповијед босанском везиру, да настоји, било на добре, било

на Цетиње, 1500 дуката. За овим одма сљедују ове ријечи: „А отъ когда изъ Россіе пришельни отъ кого никое никаке аспре неполучиль, во еше горше всего некоторые къ везиру Босанскому и въ Цариграде къ двору султанскому противъ меня на разорение Чернои горы всеу трудились, за кою причину я многие денги потрошилъ уничтожить ихъ намѣрене. Писаль я владика Василии въ лѣто 1756. марта втораго дня во убогомъ монастыру на Цетине.“

силом оружја покорити Црну Гору под власт отоманске порте. По томе поменути везир 1756 године отпрати писмо владини Василију, иштући му хараџ од Црне Горе и претећи му у противном случају војском. Таковим писмом нађе се владика увређен, па и ако је био оскудан и у новцу и у џебану, али опет опор и подругљив одговор даде непријатељу. На то везир босански отпрати свога ђају и с њим 40,000 момака из Босне и из Херцеговине, да похарају, попале и поробе Црну Гору и њу ухараџе. Црногорци дочекају ову турску војску на граници према Оногшту. Они су се с њом јуначки били за петнаест дана, па онда буду принуђени повући се натраг, јер им је нестало било џебане, а добити је нису могли ни од куда из тога узрока, што дужд млетачки, познајући слабост своје државе спроћу Турака и од ови бојећи се, био је строго забранио продавати Црногорцима барут и олово. И тако Турци дођу до у Чево, те га похарају и попале и ту табор учине. Баш кад су у највећем очајању били Црногорци, не знајући шта од себе радити, нађе се један добар Србин из Боке (штета, што му се не зна име!), који им дода кријући неколико хиљада фишека. Обрадовани том ненадном помоћи, Црногорци зором 25. Нов. навале изненада на Турке, који поплаше се и забуне, па побјегну, оставивши у Чеву шаторе, пртљаг и џебану. Црногорци нису хтјели пустити Турке да бјеже на миру, већ пристану за њима и испрате их живом ватром из пушака управо до Броћанца близу Оногшта, од куда тек у сами мрак врате се. Овога пута много је Турака испогибало, а заглавно би и сам ђаја везиров, да га рањена нису Турци на леђима однели у Оногшт (*). Послије овога боја зазирали су околни Турци од

(*) Грлица, 1836 год. стр. 53 54 — Има и пјесна о овом боју.

владице Василија тако, да више за његова живота, ма се он и у туђој земљи налазио, нису смјели ударати на Црну Гору.

Знајући да ни честите уредбе, ни правога суда не може бити, гдје нема просвјете, владика Василије узме 15 црногорске дјеце, те с њима и јошт с 4 главара пође у Петербург. Ту дошавши, даде дјецу у школу, да се науче, како би временом од користи могли бити свом отачаству (*), а он 1758 године, добивши од царице Јелисавете нешто дара, врати се у Црну Гору с поменутима главарима, осим губернатора Стана Радонића, који је у Петербургу умро. По овом свом повратку провео је Василије више година међу Црногорцима, па и ако им није могао какве важне помоћи од Русије прибавити, а он је знао их у слогу одржати. Ишао је једном и у Млетке, не би ли од тамошњег сената извадио познате плате црногорским главарима, но и од туд вратио се без успјеха.

Јошт једном, и то трећи и посљедњи пут, пође владика Василије у Русију 1765 године, да поздрави царицу Јекатерину II, што је ступила на престол сверусијски, а том приликом и да молн од двора новчану помоћ на заведеније редовног правитељства и народни школа у Црној Гори, па и да вишепоменуте младе Црногорце доведе с наука из Петербурга (**); но пошто тамо дође и неко кратко време проведе, разболи се и 1766 године 10 марта престаи се у Петербургу (***) у 57-ој години свога живота. При његовој смрти десно се синовац му, јерођакон Петар Петровић Његош и један стари калуђер из Манна, те обадвојица те исте године врате се из Русије и дођу у Црну Гору, донесавши са собом све иза покој-

(*) С. Милутиновић, стр. 90.

(**) С. Милутиновић, стр. 91.

(***) Грлица, 1836 год. стр. 55.

ника заоставше ствари, међу којима се налазила и једна архијерејска митра и одежда, што му је поклонила била царица Јекатерина II, а допрате их два руска официра (*).

Пред јесен године 1767 изиђе на глас у бољељском приморју неки чудноват човјек — Шћепан Мали, назови-цар. Он је на двије године пре тога, под видом тобожњег лекара, обишао сву Црну Гору и том приликом познао живовање и обичаје Црногораца, па и увјерно се о њиховој привржености к престолу руском, а потом наставио се близу града Будве у општини Маинама, гдје је дуже времена проводио у сиромаштву свој живот, недостојан никаквог јавног вишања. Његове лекарске лагарије отворе му у почетку лета 1767 године улазак у кућу неког Вука Марковића у Маинама, који је у то време био слаба здравља. Одатле почну просипати се двосмислене ријечи, да би под оним сиромашним рухом могло бити сакривено лице од највише знатности и важности.

Дух новости и несвијести, који лако заврти мозгом простога народа, представи у варалици лекару житељима од три општине, Мајинама, Поборима и Брајићима, збаченога с престола и преминушега (1762) рускога цара Петра III. Ту мишао у народу потхранили највише се старао неки Марко Тановић, капетан мајински, који је и свој живот подлагао, ако Шћепан Мали не буде прави руски цар. Прост народ вјеровао је са свим Тановићу, једно, као главару од општине, а друго, што је он био у Русији с покојним владиком Василијем, па по њиновом мнијењу морао је цара, јошт као несљедника рускога престола, познавати у главу. О истини тога што је Тановић говорио, јошт је једно увјерило народ: у ма-

(*) С. Милутиновић, стр. 92-93.

настиру Маинама био је цара Петра III лик, коме је много сличан био Шћепан Малог.

У кратко време разнесе се глас и даље по Боки и Црној Гори о назови-цару, те му житељи залива которскога, кријући од власти млетачки, пошљу на дар царски грб и скинтар, а главари црногорски дођу му јавно и поклоне му се. Овом приликом брдски главари из Бјелопавлића, Пипера, Куча и пр. поднесу му на поклон овнова и масла. Црногорци изјаве му своју жељу, да су ради знати и чути из његови уста, тко је; но он им одговори, да ће им се казати онда, кад њиова племена, која су у то време била између себе позавађана и закрвљена, учине мир међу собом на главној скупштини.

Око 20-га септ. састану се Црногорци у Ђељвима на скупштини, на којој, или желећи кушати Шћепана Малог, или на подговарање владике Саве, не учине мир, него само примирије и то до Ђурђева дне. На тој скупштини, између други главара, били су и из Маина већ помињати Вуко Марковић и Марко Тановић, први као канцлер, а други као ађутант Шћепанов и као заступници од три вишеремене из приморја општине. Црногорци отправе с неколико својих главара истог Тановића, да поднесе њиово закључење Шћепану Малом. Кад овај разбере, шта је на скупштини свршено, узме лутито ону хартију што су му предали, па сву издере је и ногама згази, говорећи да је он заповједио мир, а не примирје да се чини, и да им унапред он не ће давати своји савјета ни наредби, ако они стану измењивати, ма и најмање било што од онога, што им он нареди и заповједи.

Народ, као и сваки други народ, што се обично боји, кад од њега други не зазиру, од тог горделивог поступка назови цара промијени своју упорну ђуд и стане све то више почитовати Шћепана Малог. У том и владика Сава, желећи

да му сестрића Арсенија Пламенца призна народ за свог будућег владика, посјети Шћепана Малог и препоручи му се, а то је овом код Црногораца јошт већу важност дало. Шћепан је то знао добро, па одма пише Црногорцима и строго им заповједи, да наново држе скупштину и да на њој учине међу собом мир, опростивши један другом све дојакопње зађевице, било дерачине, или преузме, било ране, или главе, и препоручи им, да Арсенија Пламенца признају за свог будућег владика. Како је Шћепан рекао, тако су Црногорци учинили, и са скупштине отправе му у Мајине 60 своји главара и старјешина, да га у име свега народа црногорскога и брдскога признаду за цара рускога и свога господара, које су ови то и учинили. Он је врло учтиво дочекао те заступнике народне, па похваливши дјело скупштине и препоручивши им, да настоје држати међу народом мир, слогу и добро владање, обећа им, да ће скоро чути и од њега истога, тко је и шта је. У цијелом његовом разговору нити је он показао да грамзи за царском титулом, нити да је одбија од себе. По кратком времену иза тога, негдје први дана по Митрову дне, добјежи у Црну Гору посљедњи српски патријарх Василије Бркић. Њега су Турци, пошто су Грци закупили српску патријаршију, збацили и хтјели су га послати некуд у заточеније, но он дочувши то, умакне. Њега је Шћепан Мали врло радо примио, а он је Шћепану поклонио свог коња брњаша. Мало доцније, на молбу владике Саве, а по заповједи Шћепановој, патријарх је рукоположио за архијереја Арсенија Пламенца.

Млетачка република бојала се, да и сва Босна, у којој су по већој чести православни Србљи, не пристане с назови-царем, па то зло да претече, пошље свог генерал-губернатора од Далмације да сједи у Котору. Како овај ту дође, а он призове к себи по неколика човјека из вишере-

чене приморске три општине и заповједи им, да без свакога одлагања удаље из млетачке државе назови-цара, па онда опет да дођу у Котор, те ће им се свима за све прошасто опростити. И ако ту заповијед није послушао нико из поменуте три општине, али је она доста ваљала за друге бокељске општине, из који су се многи главари пријавили у Котору, изјавивши своју готовност на покорност и послух у свему млетачкој, својој законитој влади.

У половини мјесеца јануара 1768 године изиђе Шћепан Мали на Цетиње, гдје сабравши народ из Црне Горе и Брда, прогласи се за цара рускога Петра III, али рекне, да се он и унапред не ће звати царем, него Шћепаном Малим. На неколико дана послје тога отиде он с главарима народнима у манастир на Стањевине, од куда све калуђере истјера, а владикау Саву метне под стражу и узме му 100 овнова под тим изговором, што је исти владика затајао толике новце послане из Русије Црногорцима, а говорило се, да је прави узрок томе био тај, што је владика некаквом свом тобожњем пријатељу писао, да је Шћепан Мали лажа и варалица. Црногорци не само што нису жалили свог владике, него су га том приликом неки и тужили, говорећи, како су му још 1741 године, кад је велика глад била, продали у безцијење неке своје земље. Саслушавши те тужбе, Шћепан Мали пође и види мјестимце те земље, па кад их главари нађу да ваљају много више него што је за њи плаћено, он их врати онима, чије су и биле, а владикау одсуди да изгуби новце што је дао био. Тек први дана марта мјесеца ослобођен је владика из затвора испод страже.

Обично је сједио Шћепан Мали у Мајинама, у кући помњатога Вука Марковића, и ту држао је неколико стражара, а само је кад и кад ишао у Црну Гору и у њој по које кратко време ба-

вио се. Млечићима је одвећ тешко надало, што он у њиховој земљи стоји, а при том и бојали су се јако, да их због тога Турци не обиједи. Истјерати га на силу нису усуђивали се, да се не би од туд каква буна у Боки родила, него су му по својима чиновницима поручивали и молили га учтиво, да се из њихове земље уклони, те тим да њи од нанаста избави.

Било на молбу Млечића, или из каквога другог узрока, еле Шћепан остави Маине 12 априла и пресели се на Цетиње, а одатле послје неколико дана пређе на Његуше, те се намјести у кући губернатора Јока (Јована) Станова Радонића. Ту су му често долазили главари земаљски, с којима је он о важнијим народним дјелима договарао се и судио, а држао је уза се 18 људи страже, који су извршивали његове заповијести. Одатле је он заповједио, те су при концу истог мјесеца априла мушкетали (стрељали), а потом објесили некога Шуја Радановића из Долњег Краја на Цетињу, који је свог рођеног брата у свађи убио; одатле је Шћепан заповједио, те је поред друма, којим се иде на пазар у Котор, стављено 10 дуката, и премда су дуже времена ту стајали, али нико није се усудио у њи дирнути (*); одатле је он и више наредби издао, препоручујући народу да држе међу собом слогу, а с млетачким поданицима погранично добро пријатељство, и претећи преступницима тога глобом и примјерном казни. Такођер забранио је, да се недјељом и празницима не иде на пазар пред Котор, као што је пре обичај био у те дане њи.

Док је Шћепан Мали сједио у Мајинама докле много ни марили нису за њега Турци херцеговачки и арбанашки, само су били забранили, да се храна и чебана не продаје Црногорцима и Брђанима; али од како је он преселио се у Цриу

(*) Грлица, 1836 год. стр. 57.

Гору, од тога доба даду се у бригу и почну оправљати градове и у њи довлачити понешто хране, цебане и војске. Аге из Бара, Уцина, Жабљака, Подгорице и Спужа тужили су се писмено преко скадарског паше у Цариград дивану, да они због Шћепана Малога, који је готов дићи на побуну рају у околинама Црне Горе, налазе се у великој опасности и искали су помоћ у војсци. У томе истом смислу писали су у Цариград и аге из херцеговачки градова Никшића, Кључа (у Гацку), Клобука и Требиња. И млетачки посланик у Цариграду Јустинијани, по налогу своје републике, која се трудила отклонити од себе сваку сумњу подозрејевајућег дивана о њеном споразумијевању с Црногорцима на подбуђивање раје, такођер представљао је преко великог везира султану, да појављење у Црној Гори Шћепана Малога под именом рускога цара могло би не мало дати посла Турцима у Арбанији и Херцеговини.

Ова извјестија даду повода Мустафи III, султану мудром и радином, да и он завојшти на Црну Гору. Већ на љето почне дизати се турска војска, па пошто се доста јака сила окупи, при концу августа мјесеца навали на Црну Гору с три стране: Босански везир Сулејман-паша с 20,000 људи од Никшића; румелијски беглер-бег с 20,000 људи од Подгорице, а скадарски паша Мехмед Бушатлија и с њим јошт два паше, дукађински и ђаковички, с 27,000 људи од Плавнице. Бој се крвави заметне; Турци су наваливали са свом јарости својом на Црногорце, но и ови су својом вјештином свуд храбро дочекивали непријатеље, одупирали им се и тукли их. Тако је та борба дуже времена протезала се и свуд је за Турке погибна била; али најпослије пађу се Црногорци принуђени оставити мејдан, те и босански везир и беглер-бег уђу с војском у Чево и ту логор учине, попаливши Бјелопавлиће, Пјешивце и Бје-

лице, а скадарски паша продре у Црницу, те и он њу попали (*).

Поред свега тога што је турска сила око 100,000, или у најмању руку, као што гласе млетачка извјестија, 67,000 људи износила, опег би Црногорци, од који заједно с Брђанима није могло у бој изићи више од 10 до 12,000 људи, ту бројну слабост своје војске према непријатељској сили, што својом храбрости, што положајем свога завичаја надокнадили и имали би побједу на својој страни, да им није нестало џебане, коју Млечићи нису пуштали уносити у Црну Гору. Млетачка република, не само од турскога страха, већ и као неутрална држава, морала је тај износ џебане из своје земље забранити, као што је, бојећи се турске преваре, била поткријепила војском својом цијелу бокељску границу од Херцеговине до Арбаније турске (**).

Турци су знали, у каквом се биједном стању, без џебане, налази Црна Гора и надали су се, да ће им се она сва и сама брзо и без пушке предати. У том надању поручи беглер-бег цетињским и његушким главарима, да му пошљу час пре Шћепана Малог жива, но они му одговоре да је, Шћепан бијући с Турцима бој погинуо, и за свједочбу тога пошљу му Шћепанова коња брњаша (***). На то опет им поручи беглер-бег љутито, нека њему и његовој војсци приправе конаке на

(*) Грлица, 1836 год. стр. 53.

(**) Тко је завиривао у историју млетачке републике тог времена, тај је познао, како је она тада јако зазирала од Турака и од њи бојала се, ако не да јој отму јонске острове, једини оста-так од свију њени освојења на истоку, а оно да јој не закину и себи присвоје она неколика гра-да у Арбанији, или у самој Боки Которској.

(***) Грлица, 1836 год. стр. 59.

Цетињу и на Његушима, па ће он сам наћи тога, по његовим ријечма, московскога краља.

По видимом никакве прилике није било за спасеније Црне Горе, једно зато, што су Турци наумни били да је са свим затру, а друго и зато, што су Црногорци били са свим без чебане; но ненадни случај промијени стање ствари. Други дан мјесеца новембра удари гром у млетачку војску близу Будве и запали чебану, а други гром тај исти дан тресне у војску паше скадарскога, те та турска војка, уилашена тим небесним гњевом, распршти се. Уз то јошт једна срећа прискочи Црногорцима, те отму турску чебану, која је ишла везирима у Чево. То здраво охрабри Црногорце, па стану нападати од свуда на турску војску у Чеву. Разабравши беглер-бег и босански везир за све што се догодило, а при том будући већ и зима на вратима, не падне им на намет ићи у потрагу за Шћепаном Малим, већ побјегну с војском из Чева, а Црногорци отисну се за њима те их поштено избију (*).

За Шћепана Малог неки кажу, да није ни био у том боју, већ да се негдје сакрио, чим је турска војска приближила се к Црној Гори. Други опет говоре, што је и прилика, да се и он тукао против Турака, па кад ови из Херцеговине провале преко метериза, које је он исти био начинио под планином Острогом да Турке заустави, онда он измакне се. Било макар које од тог двога, извјесно је то, да се он није показао јуначки у боју и да је потом склонио се код

(*) Грлица 1836 год. стр. 59. — О овом боју имаду двије, између себе доста различне пјесне. Прва, у историји Црне Горе С. Милутиновића на стр. 96-100, права је то истинита; а друга, у Огледалу Српском. под бројем 24-м, смишљана је недавна, па у чему одступа од прве, у томе није јој вјеровати.

једног калуђера у селу Грађанима, те ту провео пуни девет мјесеци.

Наскоро послѣје поменутога боја дао је млетачки сенат похватати и затворити неке од коловођа из три често спомињате општине, које су 1718 год. одвојене од Црне Горе и састављене с млетачком државом, па са Шћепаном Малим пристале биле. По ислѣдовању учињеном, двојица су од ти коловођа погубљени, а други отпављени у заточеније и куће им попаљене (*). И дан данашњи зјапе цијели зидови на врх Мајина од куће тад запаљене, у којој је сједио Шћепан Мали.

Послѣје београдског мира око 30 година нити је било правог пријатељства, ни рата између Русије и Турске. Премда је порта ве једном давала Русима повод к незадовољству, допуштајући кримским Татарима да харају јужне земље рускога царства; но царица Јекатерина, обраћајући сву своју пажњу на Пољску и на унутрашња дјела свога царства, клонила се непријатељства са султаном. Турцима пак никако није било по ђуди, што се Русија мијеша у дјела пољске републике, па због тога, а јошт више на подстицање францускога посланика графа Вержења, султан Мустафа III објави Русији 1768 године рат; али га је скупо стао. Од тог времена почела је са свим падати отоманска порта, дотле све јошт страшна Европи (**).

У почетку 1769 године почне приправљати се Русија, да отпор даде отоманској порти. У то време граф А. Г. Орлов, налазећи се ради опорављања у Италији, разбере да су не само Србљи у Далмацији и у Боки под Млечићима, већ и сви Грци у Архипелагу под Турцима незадовољни са својом владом, и да су Црногорци, као и свагда, готови буди с којом християнском др-

(*) С. Милутиновић, стр. 100.

(**) Руска Историја, Н. Устрјалова.

жавом уједно ратовати против Турака. Јавивши о том своме двору, Орлов је споменуо, да би добро било обратити пажњу на ове народе и њи у таковима околностима употребити на своју ползу, и поднесе своје услуге, ако се пошље флота и војска у Архипелаг. У сљедству тога отпављен буде у Црну Гору с царском граматом кнез Ј. В. Долгоруки. Овај, пробавивши неколико времена у Италији под именом трговца Баришникова, извезе се 31 јулија код Спича (племе у нахији барској близу границе црногорске). С њим су у друштву били још три штапска официра, Лецки, Херсдорф и Розенберг, један капетан родом Црногорац а презименом Пламенац, секретар Миловски, граф Војиновић из Новог у Боки, тад млетачки поданик, а доцније вице-адмирал и начелник каспијске флотине, два гвардејска унтер-официра, 2 слуге и 26 Србаља, које је он купио у Италији. С том дружином и с неколико новаца, медаља, чохе, праха (око 50 товара) и олова (око 100 товара) кнез Долгоруки у пратњи с повиеше Црногораца изиђе тај исти дан вечером у Црницу (*), а 5-ога августа дође на Цетиње, гдје главари од све Црне Горе (који су напред знали за његов долазак и ради скупиштине ту дошли) дочекају га, како су знали и најбоље умјели.

(*) Сам кн. Долгоруки у својима Запискама каже: „Мы несли деньги, медали, порохъ, свинецъ (олово) и прочее.“ А управитељ которски Чикоња под 16-м августа 1769 год. пише свом дужду овако: „Овога мјесеца 11 га числа (по нашем календару 31 јулија) извезло се код Спича не колико иностранца, за које се говори да су Руси, и донели су силесију пртљага, праха, олова и кеса новаца. Праха могло је бити сто барила, а олова сто коња . . . Тог истога дана сишли су на море код Спича око 600 Црногорца с товарним коњма да пренесу од туда прах, олово и пр.“

Сутра-дан, лицем на преображеније, прочита се на скупштини царска грамата, која у преводу овако гласи:

Божіомъ милости Мы Екатерина друга Императрица и Самодржица сверосійска и пр. и пр. и пр.

„Преосвештеним митрополитима, архиепископима, епископима и свима осталима духовника властима, благороднима, почтенима и храбрима кнезовима, војводама, сердарима, арамбашама, капетанима, арматолима и осталим војеним и грађанским поглаварима, такођер и свима христољубивима општинама благочастиви грчки и славенски народа, нашима једновјерцима свете источне цркве; свима вама, по стању чина и звањја свакојега, желећи славе и среће и сваке друге благодети, објављујемо овом императорском граматом превисоку нашу милост и благовољење.

„Из дјела прошастога, па и садашњег времена познато је нама и свему свијету, с каковом ревности и с каковим мужеством бранили су, а и дан данашњи бране православни грчки и славенски народи праву своју вјеру и стару своју од предака наслијеђену слободу, и кавове морају они готово сваки дан подносити страшне увреде, патње и муке од опаки мухамедоваца и вјечне њихове на християнство мрзости. Не пролази готово ни једнога дана, у који не би из мрзости на вјеру и на закон проливала се потоцима крв по Христу браће наше и ваше и суграђана ваши, и у који не би и сад макар гдје оскврњен или опушћен био какав храм, који је одређен да се у њему поје служба Христа спаситеља нашега. Помишљајући на такову вашу витешку невољу, цијена се од туге човјекољубиво и топло к правој вјери љубављу препуњено срце наше, па из ови исти богоугодни побуђења, да би ту невољу вашу једном за свагда одвратили и предупредили, хо-

ћемо и желимо ми дати свима вама, благочастиви грчки и славенски народи, руку снажне помоћи и употребити све силе и средства, која је свевишњи промисао даровао нашем царству, које је с вама једне вјере, да вас ослободимо из челоусти тешке невоље и од угњетавања варвара.

„Ми се находимо сад у јавном с портом отоманском рату, који је она против нас са свим преко вјере и с прекршењем освештани свеца вјечнога мира само зато почела, што смо ми настајавањем и покровитељством нашим успјели, да православни источне цркве житељи у земљама сусједне нама републике Пољске добију своја пређашња на законима и свечаном трактату царством нашим основана права и преимућства пуне с римским католицима једнакости, из које су их ови силом на срамоту са свим искључили били; називајући речена порта ово наше дјело, које смо по правници и по дужности, као стража цркве Христове, изнудили, да оно тобож смјера на угњетавање слободи исте републике, као оно да би обновљење законите једнакости међу грађанима њенима могло бити јој на какву штету.

„Храбра, добро уређена, свим изобилно снабђевена и на побједе навикнута војска наша прибрала се већ близу турске границе, а кад ви добијете ову нашу царску грамату, у то време већ она ће сасвим на двије многобројне армаде раздијељена, налазити се у боју против општег нашег непријатеља.

„Будући да је наша ствар праведна, а при том имајући свету цркву и сам закон за нераздвојне бранитеље оружја нашега, без сваке сумње ми се надамо, да ће благослов свевишњег, који управља ратом и миром, бити свагда с нашим оружјем и да ће он још увјенчати славним и полезним успјехом све наше предузетке, који се њему једноме на част и славу чине. А ви, благочастиви грчки и славенски народи, ако хоће-

те да сметнете са себе и да згазите тешки јарам пексијански, ако хоћете да бодигнете за себе и за потомке своје цркву Христову на тврдом камену и да је приведете у савршену унапред безопасност, па ако још хоћете не само да заштитите остатке старе и скупоцјене ваше слободе, него и да је јошт распространите до највишег степена, који пристоји старима завојеватељима и обладатељима веће чести тад познатог свијета, од који ви сви произлазите родом, језиком и јунаштвом, сад имате најбољу и најзгоднију прилику, која, ако је сад узалуд пропустите, може бити не ће се никад више појавити, да добијете та три главна предмета опште ваше цијелости и среће под обраном оружја нашега у овдашњој чести непријатељски земаља и под заклоном наше помоћи у истим вашим домовима.

„Успјех је сада у вашим рукама и управо зависи од вас сами. Призовите само с вјером и надеждом Бога и здружите се међу собом, задавши један другом тврду божију вјеру, да ћете бити сложни, па онда ударајте одма на општега вашег непријатеља сложним срцима и заједничким силама, продужујући и простирући борбу и побједе ваше чак до самога Цариграда, као старе грчкога царства столице и града прослављенога светињама, које на небо вапију! Истисните од туда остатке пексијана са свим њовим незнабоштвом и обновите православну вјеру у том њој посвећеном граду! Та слава вама сад припада, па ће вам свевишњи доиста бити невидими и непобједими вожд! Настало је за то з одно време, јер сва грдна сила невјерника биће удаљена од вас к нашој страни, гдје ће их све од Бога нама дароване силе са свим забавити. Осим тога што је христијана како на тврдој земљи, тако и на острвима Архипелага свуда далеко више, него ли је невјерника, и што ће христијани, радо и весело придружујући се к вама, силе ва-

ше собом и имањем својим далеко више умножити, ми вам свима обећавамо сваку од нас, у колико је по даљини мјеста могуће, потпору и помоћ, и одређујемо вам јошт поузданог и знатнога предводитеља освједочене неустрашимости и искуства, који је при том својом топлом вјером и побожношћу на ову ради православне цркве службу двоструко побуђен са способнима под њим војничким поглавцима.

„У осталом ми вас јошт увјеравамо најсилнијим и торжественим начином, да ћемо од сад за свагда признавати за вјерне и праве пријатеље нашег царства све оне народе, који се у садашњем рату, сопствене своје ползе, слободе и среће ради, приме општега с нама дјела, и да ми за такав њов у дјелу предузетак, кад учинимо мир, не ћемо донста изоставити уписати их у њега, с уговором, да уживају доврљну безопасност и друга добра, а такођер и потпуну слободу вјере.

„Светост царске наше ријечи, којом ми ово увјеравање потврђујемо, може свима вама благодативима грчкима и славенским народима служити за вјеран и непокретан залог, да ће бити испуњена, јер она ни у какво време не пориче се, нити се друкчије толкује.

„Да можете вјеровати свему, што је у овој грамати написано, ми смо заповједили утврдити је државним нашим печатом, које је и учињено у престолном нашем граду С. Петербургу јануара 29, године 1769, а нашег владања седме године.

„По свемилостивом њеног императорског величества указу граф Н. Панин с. р. кнез Александар Голицин с. р.“ (М. П.)

Ову грамату царице Јекатерине с највећим задовољством и весељем примили су Црногорци, који и тако нису били у миру с Турцима. По жељи кнеза Долгорукога закуну се главари у име

свега народа црногорскога, да ће бити вјерни руској царици (*), и да су готови свагда и у свако време своју крв проливати за христијанску вјеру, само кад имаду за ратовање нужне ствари. За тим прочита се још једно писмо. У овом је руски двор објављивао, да је Шћепан Мали варалица и да га не треба признавати за рускога цара. Главари одреку се и од Шћепана (који је дотле све једнако у Грађанима живио), и обећају се, да унапред више неће за њега знати, већ да ће слушати заповиједи, које им давао буде кн. Долгоруки. Овај, пун задовољства, похвали главаре и даде им неколико дуката, а они, такођер задовољни, проведу добру чест ноћи частећи се, пјевајући и пушкарајући.

Сутра дан, док је још Долгоруки у својој соби сједио и у радости пливао, што је њему наложено дјело тако лако и срећно извршио, зачују се пушке у брду Заграбљу, на погледу Цетиња. Главари, који су испред манастира сједили, тргну се на тај пуцањ пушака, па угледавши Шћепана Малог, гдје на коњу и с неколико Црногораца спушта се к пољу, оборе огањ из пушака и потрче му на сусрет, вичући колико их грло доноси: „Благо нама данас и увијек! Ево нам иде господар!“ — Долгоруки, оставши зачуђен тој брзој промјени у мислима главара (што је јасно свједочило укорењену приврженост и љубав њиову к Шћепану Малом), ражљути се жестоко, па кад му они са Шћепаном уђу у собу, а он их укори, говорећи им, како су јучер заклели се, да ће бити вјерни руској царици и слушати заповиједи њеног посланика, а данас на ње-

(*) „Въ сію ночь и на другой день Черногорцы собрались. Тутъ имъ прочли, на ихъ языкѣ, манифестъ, и они приведены были къ присягѣ нашей императрицы.“ Записки князя Ю. В. Долгорукаго.

лове очи газе своју заклетву и скитницу опет за свог господара признају. На то један од њи повиче: „А зар он није цар руски?“ а Долгоруки одговори: „Та то и јест његова кривица, што је узео таково свештено име;“ па онда погледа мрко на Шћепана Малога и рекне му: „Признај пред свима, да ти не само што ниси Рус, него ниси никад ни био у Русији.“ — Шћепан уплашен одговори, да он себе није никад ни издавао за цара рускога. Тад два — три главара, који су имали пизму на њега, што их је негда глобно, повичу, да би га требало убити; но Долгоруки то не потврди, већ му дигне сабљу и затвори га у једну собу до своје.

Сви паметнији главари жалили су јако Шћепана Малога и бојали му се живота. Они су међу собом говорили: „Долгоруки мудар је човјек, али он ће нас данас или сутра оставити, а за владикау Саву знамо какав је — ни с њим боље, ни без њега горе; па кад останемо и без Шћепана, онда ћемо остати са свим без главе, те ћемо се помрзјети и искрвити се са свим, а тим ћемо таман учинити на вољу Турцима, који и онако раде о нашој пропасти и да могу попили би нас у чаши воде. А Шћепан тко је, да је и какав је год, опет је за нас бољи од свакога. Он зна држати нас у миру и у слог, зна доброга бранити, а злога давити, а док је тога начина међу нама и док нам је наши крш, могу нас непријатељи похарати и попалити; али покорити нас и међу нама настанити се, ље не могу никад.“

Кад Долгоруки види, да му главари црногорски угађају по његовој жељи, а он им даде 400 дуката и неколико цебане, па их отпусти кући с наредбом, да опет дођу, кад им он поручи да приме његове заповијести, препоручивши им, да међу тим гледају приметити бој с пограничнима Турцима.

На поменутој скупштини цетињској био је и

патријарх српски, коме је Долгоруки врло велико почитаније одавао, а владика Сава није био, већ се начинио бољестан у манастиру на Стањевићима.

Чујући, шта се догађа у Црној Гори и да се на Цетињу и у Црници савијају фишеци за војску, улаше се херцеговачки и арбанашки заповједници, па поставе свуд на својој граници дуж Црне Горе пандуре и потпуне градове своје ратнима потребама. Све ове од турске стране за одбрану узете мјере мало су сметале Црногорцима. Они су вјешто упадали у турска мјеста, те их харали и из њи плијенове догонили, често с пандурима турским чаркали се и неког Турчина сјекли, и тим по вољи чинили руском посланику, који је сваком окружију дао по 100 дуката.

Већ је и трећи мјесец био настао, од како је кнез Долгоруки у Црну Гору дошао, а руска флота, којој се он по обећању графа Орлова на-
дао, јошт није била појавила се у Архипелагу. То је њега доста узнемиривало, али опет тјешно се тим, што је свој посао у Црној Гори добро свршио. Он је својима очима видио, да су Црногорци заратили се с Турцима, и увјерио се, да војска из Арбаније и из Херцеговине није могла поћи против Руса, па и сами Бошњаци изговарали су се, да им је непријатељ на кућном прагу (*). Наступајућа зима принуди Долгорукога помислити о одласку. Најпре отпрати он графа Војиновића, да кријући најми или купи какву лађу у Бокци, па онда ослободи Шћепана Малог из под страже, те му даде патент на чин руског штабског официра и према томе чину мундир и преда му што је заостало било праха, о-

(*) „Паши окрестностей Черной горы въ армию не пошли, даже и Босняки отговаривались, что неприятель на ихъ границахъ.“ Записки князя А. В. Долгорукаго.

лова, чохе, па и нешто новаца, оставивши написану заповијед на народ, да он предаје власт над Црном Гором Шћепану Малом (*). Тек што се почне мрак хватати 13-га окт., а Долгоруки и сва дружина му, па и српски патријарх и Шћепан Мали крену се из Црне Горе и ту ноћ сиђу у Грбаљ к мору у мјесто названо Јаз, а одатле сутра-дан зором навезу се на море и пођу за Русију сви, осим Шћепана Малога, а он се врати у Црну Гору.

По одласку кнеза Долгорукога узме наново власт над народом Шћепан Мали и почне управљати јошт боље него пре, јер је имао за то ако ће и мала средства. Путови су кроз Црну Гору били тада, као што су и данас, рђави, па он почне гдјекоје оправљати. Тако у мјесецу јунију 1771 године разваљујући крше мињама за пут у Црници, прикучи се он једној мини, која у тај мах пукне, те му зада 62 ране. Кад су га одатле дигли на носилама, да га понесу у манастир у Брчеле, кажу да је заплезао! (**) Он је послје крат-

(*) „Потомъ изъ подѣ караула призвалъ я Степана Малаго, далъ ему патентъ россійскаго офицера, нарядивъ его въ русскій мундиръ, отдалъ ему привезенный мною порохъ, сукно и прочее, оставивъ письменное повелѣніе что поручаю управленіе Черной горы Степану Малому.“ Записки князя Ю. В. Долгорукаго. — У ово време споменуо је и Волтер Црногорце, укоравајући њима Европу. Тај његов укор, колико се сјећам што сам у преводу на руском језику читао, од прилике овако гласи: „Отачаство Темистокла и Милцијада, издалека гледајући на орлове Јекатерине II, кида своје окове, али их није кадро прекинути. Шта, зар нема у Европи народа осим шаке Црногораца, мравњаку подобни, који би дао помоћ Јекатерини?“

(**) С. Милутиновић, стр. 107.

ког времена раве преболно, али, по гласу млетачки извјестија, остао је слијеп у једно око и сакат у једну руку и у оба двије ноге.

У то време налазили су се Дубровчани у великом страху. Они су јако нешто замјерили се били графу Орлову, кад је он прошасте године покоравао острове у Архипелагу и турску флоту под Чесмом спалио. Орлов је дубровачкој депутацији у Ливорну претио, да ће доћи с флотом и град им сравнити са земљом. Дубровчани су се надали, да ће им Шћепан Мали, којег је кн. Долгоруки потврдио за господара од Црне Горе, ваљати код Руса, па чујући за његово плачевно стање, пошаљу му на дар подоста кафе, шећера, воштани свијећа, розолије, конфекта и уз то златни одијело и једну прекрасну носилку (тетриван, portantina), која је стала 60 златни дуката. У тој носилки он је, као какав римски диктатор на курилској столици, излазио кад и кад у шетњу.

Због рђавог стања здравља Шћепан Мали није могао ићи кроз народ и зла предупређивати, па да не би народна дјела пренебригнута остала, он је поменуте 1771 године установио суд и унпоставио 12 главара. Од ови неки су код њега у питомој Црници сједили и народу с њим заједно судили, а неки су ишли кроз народ, кад и куд је требало. Он је рад био знати, колико може имати у случају нужде за бој способни Црногораца, па је послао пет комисара с једним калуђером, те су идући од села до села сав народ пописали. Радећи омести пограничне Турке, да не могу ићи против Руса, он објави народу, да ће скорим временом доћи у Црну Гору неколико руске војске. па заповједи, те се речене 1771 године сазида у Црници, на Виру код скадарског језера, једна велика кућа, која је намијењена била за квартире (конаке) поглаварима руске војске.

Тако је Шћепан Мали, владајући народом и

живећи све у Црници, а пограничним Турцима задајући страх, проводио свој живот до 1774 године; а те године у мају мјесецу закоље га по ноћи тајно неки Грк, који се код њега као слуга био удворио и којег је на то злочинство наговорио и подмитио скадарски везир, Мехмед-паша Бушатлија (*).

Шћепан Мали био је згодна раста, прикладна лица, смеђе боје, а мрке косе, бркова и очију; кад је дошао у Црну Гору, имао је око 30 година (**). Од куд је родом био, то се није могло никад знати. По млетачким извјестијама, он се, на питање кн. Долгорукога, казивао да је из Далмације од породице Рајићевића; а Долгоруки у својим Запискама говори, да је Шћепан Мали човјек угледан и врло ваљан, родом из Босне, и да га је архимандрит Теодосије Марковић наговорио, да се изда за цара рускога. Овај архимандрит, који је такођер бис негда у Русији, родом је из Магна, и сва је прилика, да је он, наравно у споразумљењу и други одличнији главара, познајући владику Саву за неспособна владоца народног, наговорио Шћепана, да узме на себе име рускога цара.

Што неки описују Шћепана Малог, да је био лакомислен, дјетињаст, простачина и да није ништа разумијевао о политици, то се тешко даје вјеровати. Да Шћепан није од сваког у то време у Црној Гори био разумнији и за управљање народом способнији, нити би га кн. Долгоруки остављао да влада народом, нити би народ, барем пошто га је познао да није цар, признавао га за свог господара. При том они исти, који га називају slabим владоцем, кажу да за његова владања није смјело ником бравчета погинути, а камо ли веће зло какво да се учини. Довести до

(*) С. Милутиновић, стр. 107-108.

(**) С. Милутиновић, стр. 108.

тога један слободан, али у исто време и само-вољан и свагда оружан народ, као што су Црногорци, па јошт довести га до тога без икаквог новчаног средства, ту је требало доста ума и разума и доста рјешитељне воље. Млечићи су по најбоље могли оцијенити Шћепана Малог, какав је. Они су с њим доста посла имали, и премда су на њега мрзили и због њега морали умиљавати се Турцима, опет су за његова живота свом дужду о њему овако писали: „Ријечи су му свагда о миру, слог и наравствености, поведенија је красног, одговори су му готови и паметни, главе је бистре и није без поњатија о управљању државом.“ Оваковима својствима могао је и без руског имена задобити себи првенство у оном народу и у оно доба (*).

Те исте године и истог мјесеца кад је Шћепан Мали преминуо, а мјесто њега постао опет за управитеља народног владика Сава, т. ј. у мају мјесецу 1774 године, удари Мехмед-паша Бушатлија с 30.000 војске на Куче, те им доста кућа похара и попали и стоку им поплијени, али и он изгуби више од 1000 људи (**), те тако с већом штетом него ли добитком врати се у Скадар.

Сјајне побједе, које је руска војска и на суху и на мору одржала над Турцима, принуде најпослије порту, те 1774 године 10 јулија закључи мир у селу названом Кучук-Кајнарџи, недалеко од Силистрије. У овом миру порта се обавезала: признати за независне Татаре кримске, бу-

(*) О Шћепану Малом печатано је и у Грлици за 1836 год. стр. 55-59; а ово садашње узето је нешто из извјестија, која су о њему Млечићи из Котора свом дужду достављали, а нешто из Записки кн. Ј. В. Долгорукога. Дакле ово садашње основано је на истини, а она је у историји главна ствар.

(**) Грлица, 1836 год. стр. 59-60.

пачке (у Бесарабији) и кубанске; уступити Русији Азов, Керч, Јеникале и Кинбурн; допустити руским трговачким лађама пролазак из Црнога мора у Средиземно; дати руским поданицима да у Турској уживају сва права они народа, који су највећма покровитељствовани; даровати свеопште опроштење њој подвласнима Грцима и Славенима; признавати право руског покровитељства над христијанском вјером и ове црквама у Турској; владати с кротошћу у Молдавији и Влашкој; не мијешати се у дјела пољске државе; признати руске цареve за императоре или падишахе и платити Русији за војене трошкове 4,500,000 рубаља. — С овим миром, који се зове Кајнарџијски, не само Русија, него и све христијанство у Турској добили су много; па ако Црногорци и нису ништа поособ за себе добили, а они се задовољавају и тим, што је свијету познато, да су и они у рату, који је тај мир донео, учествовали и задржали на својим границама у Арбанији и Херцеговини, па и у самој Босни Турке, да не иду против руске војске.

По смрти владике Саве, 1782 године, постао је за владоца Црне Горе његов синовац, архимандрит Петар Петровић Његош (*). Он је, као што је споменуто, био у Русији с покојним владиком Василијем, а по смрти Шћепана Малог помагао је у народним дјелима свом стрицу, владика Сави, који би га још за свог живота био завладичио, само да је било томе згоде, јер владика Арсеније Пламенац, који је у то време још живио и у Црници сједио, није имао никакве способности за народног управитеља нужне, а при том био је тако слаб, да је и он у брзо послије владике Саве преставио се (**).

По жељи народа црногорског отпрати се архи-

(*) Грлица, 1836 год. стр. 60.

(**) С. Милутиновић стр. 110.

мандрит Петар из свог отачаства 1782 године, да се гдје завладичи. Он је желио примити архипастирски жезал у Русији, по руски посланик у Бечу, кнез Голицин, не дадне му пасоша, те по најпослије пође у Карловце, гдје по предваритељном допуштењу ћесара Јосифа II. митрополит Мојсеј Путник саборно посвети га за архијереја (*), а то је било 1784 год. 14 Окт.

Вративши се из Карловаца у Беч, ново постављени владика Петар мислио је, како би набавио неколико праха и олова, да понесе у Црну Гору, јер је чуо, да кани на њу ударити скадарски везир Махмут-паша, а као што га на оним крајевим зову Карамахмут-паша Бушатлија (**). Овај је наслиједио везирство 1784 године по смрти свог оца, већ спомињатога Мехмед-паше. Као што је отац на много година пред своју смрт одметнуо се од султана, свог законитог господара, тако је син, докле год је живио, био противник портни и самовластан и независим господар, због чега је султан више пута, али узалуд шиљао на њега војску.

Не имајући поваца, а не могући без њи пожељено получити, владика Петар пише у Шклов у то време знаменитом и богатом Србину, генералу Симеону Зорићу, с којим се још отпре у Русији познавао, и јавивши му своју нужду и свог народа опасност, замоли га за новчану помоћ. Зорић му на то одговори, до дође к њему у Шклов, те ће по могућству помоћи му. Пул радости похити владика свом санароднику и давнашњем знанду; но пошто проведе код њега узалуд неколика мјесеца, не нашавши никакве помоћи (***), отиде у Петербург, у надежди да ће без сумње наћи помоћ код славне царице Јека-

(*) С. Милутиновић, стр. 110.

(**) С. Милутиновић, стр. 111.

(***) С. Милутиновић, стр. 111.

терине II. По несрећи ни ту не нађе владика што је желио, већ га снађе чему се није надао! По заповиједи Ћудљивог љубимца среће, кнеза Потемкина, који је у омразк с генералом Ђорићем живио, и с њега, по свједочби С. Милутиновића, на све Србље мрзио, буде владика принуђен ићи у 24 сата из Петербурга и Русију на вијеки оставити.

С владиком био је у Петербургу и његов секретар, римскога закона свештеник. у то време својом науком, а доцније својом несрећом познати дон Франо Долчи. Овом је Потемкин говорио, да остане у Русији, гдје ће својим просвјештеним умом учинити себи срећу; но Долчи на ласкаво предложење одговори Потемкину смјело: „Желите ли мени среће? учините добра владика црногорском, па ето мени одма среће.“ На то Потемкин не хтједне одговорити ништа, већ слегне раменима.

Док је владика по свијету лшао и помоћи узалуд тражио, међу тим роди се смутња у Црној Гори; главари умјесто да држе слогу и ред у народу, помрзе се и позавађају међу собом. Скадарски везир Махмут-паша знао је добро за ту неслогу главара, знао је, да је земља остала од давно без свог господара, па ту згоду употреби на своју ползу. Године 1785 он дигне из подручје му Арбаније војску, те с њом пређе преко љешанске и ријечке нахије и у јунију мјесецу дође на поље Цетиње, гдје манастир похара и запали. Тако је исто похарао и попалио у катунској нахији племена: Чево, Велестово, Бјелице, Теклиће и Бјелоше, а од Његуша узео је 1700 дуката глобе (*). О овом свом доласку у Црну Гору извјестио је Махмут-паша управитеља которског а овај опет њега у име млетачке републике поздравил том побједом и на његово искање пошље му неколико хране на Цетиње за војску.

(*) Грлица, 1836 год. стр. 60.

Послије неколико дана крене везир војску с поља цетињског и с њом преко Ловћена сиђе у млетачку државу, те у Брајићима преноћи и неколико колиба запали, а сутра-дан окрене преко Паштровића, па пошто у њима учини доста квара и зла житељима, од који многи су морали и у Будву бјежати, врати се опет у Арбанију (*), не бојећи се ни освете млетачке, ни гњева султана за пакост учињену Брајићима и Паштровићима.

Говори се, да су три-четири црногорска главара, Бог их клео! и довели у Црну Гору скадарског везира (**), који је више од половине ње под своју власт притиснуо (**).

У таквом жалосном стању нашао је владика Петар Црну Гору, кад се у њу у јесен 1786 године вратио. Нови владика морао је узети на себе труд готово онакав исти, као што је и владика Данил, па и показао се да је достојан прођушитељ дјела свог славнога претка.

У самом почетку свога повратка у Црну Гору владика Петар употребио је читаву годину дана и више, да изнова пробуди слогу и јединство у својим земљацима; он је дневи и ноћи ишао редом кроз сва племена и братства и главаре скупљао, укоравајући их за неслогу, што су се без нужде, без боја и без крви срамотно упустили и једном бунтовном везиру, заклетом непријатељу вјере христијанске, подложили, учећи их у исто време да одреку данак и подложност Турцима, па да се сложе, задавши један другом вјеру, да се издати неће, и да се приготове на бој за слободу и независност свога отачаства, ако би опет на њи ударили Турци. Народ је свога владика љубио и послушао, па одрекавши Тур-

(*) Грлица, 1836 год. стр. 60.

(**) Грлица, 1836 год. стр. 60.

(***) С. Милутиновић, стр. 112.

цима подложност и покорност, прогласе своје отачаство изнова слободним; а владика оправи цркву и манастир, што је Бушатлија запалио. Тако се обнови опет и славно и свијетло подигне српски Израилъ (*).

Састанак Јекатерине велике с Ћесаром Јосифом II у Херсону (1787) смутно је јако Турке. Диван мислио је, да је на том састанку уговорено било истиснути Турке из Европе, па у њој подићи ново грчко царство, давши га једном од унука Јекатеринини, и начинити од Молдавије, Влашке и Бугарске независну државу под именом Дакије, а остале турске земље саставити с Аустријом. Нашавши се том мисли увређен, а при том и подговорен од енглескога двора, султан Абдул-Хамид ријеши се предупредити опасност, те објави Русији војну (13 августа); а Аустрија, као руска сајузница, опет од своје стране огласи рат порти (1788 год. 25 јан.). Оба сајужна хришћјанска двора одреде послати своје људе у Црну Гору, да наговоре Црногорце заратити се с пограничнима Турцима и тим јошт већма развући турску силу. По томе у мјесецу мају 1788 дође у Црну Гору аустријски мајор, Филип Вукасовић, са својим другом Лудвиком Пернетом и с 400 војника, донесавши са собом новаца (око 100,000 дуката), хране, нешто џебане и грамату од Ћесара Јосифа II, писану речене 1788 године 17 априла (**).

У поменутој грамати објављује цар Јосиф, да је његова намјера избавити народе од тираниства турске власти, поставити их у хришћјанску слободу и учинити их учесницима свију они достојанства, пренумћства и слобода, које мирно и спокојно уживају срећни житељи његова царства, препоручујући Црногорцима, да вишеречене офи-

(*) С. Милутиновић, стр. 111—112.

(**) Грлица, 1836 год. стр. 60—61.

цире, Вукасовића и Пернета, лијено дочекају, да им вјерују све што им они у име његово предлагају, да им у свему чине на руку и помоћ даду (*).

Црногорци, желећи пружити руку помоћи о. ближијој својој браћи христијанима да се ослободе од мусломанскога јарма, под којим од давна пиште, и мислећи, да ће том приликом и границе Црне Горе раширити се, обећају Вукасовићу, да су готови за таково богоугодно дјело крв своју, а јошт више непријатељску проливати. Напротив владика Петру није никако у вољи било упуштати се у рат с Турцима, једно зато, што од Русије јошт није имао никаква позива на ту борбу, а друго и зато, што се није од тог рата надао никаквој користи за Црну Гору. Док се владика затезао пристати на позивање ћесара Јосифа, у том дође извјестије од рускога посланика код млетачке републике, Александра Мордвинова, да Русија у договору с Аустријом почиње рат против Турака. Одма за тим дође и полковник Тутолмин, донесавши како грамату од царице Јекатерине, која позивље Црногорце у помоћ против Турака, тако и писмо од генерала Заборовскога, писано 11 маја 1788 године. Због важности послова Заборовски остане на неопредијељено време у Петербургу, а царску грамату и панагију, коју је по њему царица шилала владика, отпрати по полковнику Тутолмину. Та панагија послана је, као знак божијег благослова, да се почиње рат за славу његова светог имена и за обрану вјере и отачаства (**).

Примивши грамату од руске царице и панагију, владика и сви главари у име свега народа црногорскога даду ријеч Тутолмину, да ће они

(*) Грлица, 1836 год. стр. 61—63.

(**) Грлица, 1836 год. стр. 63—64. С. Милутиновић стр. 115—118.

драговољно, у колико су кадри, војевати против општега християнству непријатеља. Пошто Тутолмин види, да је дјело, које је њему било наложено, извршио као што треба, онда препоручи народу Вукасовића, да га у свему слушају, а он се врати у своје отачаство (*). Ево како поменута царска грамата у преводу гласи:

„Божіомъ милости Мы Екатерина Друга Императрица и самодржица свероссійска и пр. и пр.
и пр.

„Преосвештенима митрополитима и осталима архијерејима и свему духовенству, благороднима, почтенима и нама љубезновјернима, управитељима, поглаварима, војводама, кнезовима, племићима (дворјанима) и свима грађанима славни и храбри Црногораца и остали њима једноплемени народа наше императорско благовољење и милост.

„Већ вам је познато, каквим је вјероломним и дрзновеним начином непримирим непријатељ крста господња опет изазвао нас на бој, и да смо ми опет принуђени нашли се на обрану цркве православне и за освету увређеног достојанства царске круне наше, кренути на њега по суку и по мору војску.

„У очекивању докле флота наша и на њој одређена војска под главном заповијести нашег адмирала Грејга (**) стигне у средиземно море и у оближња тамо мјеста, да сатре непријатеља нашега, те да избави народе християнске испод јарма пексијанскога и да обезбједи слободу и

(*) Грлица, 1836 год. стр. 64.

(**) Због рата, који је те исте 1788 године шведски краљ Густав III на подстицање енглеског министарства објавио Јекатерини и ударио на руску чест Финландије, а својом флотом у финском заливу задавао страх и самом Петербургу, нити је у средиземно море дошао с флотом Грејг, ни онамо, куд је одређен био, Заборовски.

безопасност они, који храброшћу од своји предака наслијеђеном и сад једнако отпор дају варварима, отпразили смо ми по суху у Италију нашега генерал-лејтнанта Заборовскога, снабдјевши га нашим вјеродавним писмом и настављењем, не само да приготови све што је нужно за нашу војску, већ и да разбере прозбе и жеље народа християнски на тима крајевима, па да им те колико је год могуће испуни и њи да утјеши.

„Храбри Црногораца и остали њима једноплемени народа усрдност к вјери православној и приврженост к рускима самодршцима, који са свим својим царством исповиједају ту исту вјеру, познате су свему свијету, особито од времена бесмртно-славног императора Петра Великога. Освједочени будући о таковима склоностима речени народа, наложили смо поменутом генерал-лејтнанту, да се с вама договори и да вас увјери о нашој царској милости и благовољењу к свима вама, па ако вјера, коју невјерници срамоте, ако слобода, којој они прете и њу угњетавају, ако безопасност и тишина, које они повређују, удахну у вас ревност, да заједно с нама учествујете у рату против непријатеља имена християнског, онда о начину наоружања и о помоћи, која вам је у том случају нужна, он ће с вама споразумјети се, па вјерујте му што вам рекне и будите увјерени зацијело, да ћемо ми свагда на памети имати старати се да вас обезбиједимо, колико је год могуће; а оне, који за опште добро покажу одличну усрдност и храброст, не ћемо пропустити нашом царском милосћу и наградом одликовати. Богу свемогућему у свима благима намјерама препоручујући вас, остајемо вам нашом царском милости свагда благонаклоњени. Дано у престолном нашем граду Светога Петра марта 14. године 1788, а нашег владања 26-те године. (М.П.) Јекатерина с. р. Граф Иван Остерман с. р.“

Јошт први дана свог доласка у Црну Гору Вукасовић отправио је свог друга Пернета у Скадар, не би ли како наговорно Махмут-пашу, везира скадарскога, да и он помогне Аустрији против султана. Показавши се везир на то склоњен, Вукасовић брже боље даде о том извјестје бечком двору, а овај без одлагања пошље Бруњарда с многима скупоцјенима даровима и 50,000 дуката Махмут-паши. Кад је Бруњард пристио у Црну Гору, савјетовали су њега и владика и многи главари црногорски, да се прође пријатељства с везиром Бушатлијом, који, као Турчин, не ће никад ступити у сајуз с хришћанима против султана; но Бруњард не хтједне тај савјет уважити, већ с капетаном Пернетом, с лајтнантом Шенцфлугом и с Дебељом, калуђером од нашег закона, отиде у Скадар. Везир дочека весело и дивно Ђесаровце, на њихов предложени му сајуз приста не и утврди га писмено, потом даде им неке дарове, а за Ђесара Јосифа једну дугу пушку и двије леденице (мале пушке оковане сребром), а Ђесаровци опет од своје стране предаду њему са собом донесене дарове и 50,000 дуката. Бруњард и дружина му крену 9 га јунија из Скадра, но кад буду близу Сеоца на скадарском језеру, недалеко од Црнице, ту их пристигну Турци и по заповиједи везировој све до једнога потуку, па им главе поодсијецају и донесу заједно с хаљинама, писмима и даровима Махмут-паши у Скадар (*).

На тај начин остане од господе аустријске у Црној Гори сам Вукасовић. Владика није могао никако да се с њим сложи, па с неколико главара црногорски уклони се на Стањевиће, а Вукасовић остане на Цетињу готово као господар народни.

(*) С. Милутиновић, стр. 115. — *Geschichte des Fürstenthums Montenegro*, von A. Andrić, стр. 58-59.

Желно је Вукасовић наговорити не само Црногорце, него и Брђане (који су тада држали се скадарског везира, самовласног Махмут-паше, срећног противника порте отоманске, и с њим заједно против султана ратовали), да час пре ударе на Турке, но у том не послужи га срећа. Истина било је много Црногораца, који су његове заповиједи радо слушали и испуњавали, а било их је, но до душе мало, који су слабо и марили за њега; али Брђани чујући, да он с владиком није у слогу, једногласно рекну, да они неће ни једног јединог фишека изгорити на Турке, докле год их на оружје не позове владика својим писмом. По томе Вукасовић 14 јунија пошље владикки на Стањевиће писмо овако гласеће: „Будући ви још доћи неморете, а вријеме се приближује да с помоћи бога напријед мислимо, тако налазим за добро и молим понизно, да бисте се достојали написати једну књигу у Црницу, другу у ријечку, трећу у катунску, а четврту у љешанску нахију, а једну на Острог игуману и Брђаном, Цјешивцима и свим Херпеговцима, како су ова два двора уједно и како росински двор даје на разум сваком кршћену човику, да се за своје добро дигну и удариду на злотвора, то ће много помоћи и вама поштења при обадва двора учинити; јере пук мисли, да сте ви противу двора аустријанског и нама непријатељ, а када то виде, битће све другачије, а видитће бог и дворови, да није онако, како наши злотвори жуде. Ја ту милошћу понизно молим, и уздам се по истом књигоноши такове књиге задобити; ма да буду мухури на књиге, које ћу ја сваку на своје мјесто послати. Препоручам се“ (*) и т. д.

Владика учини по жељи Вукасовићу, те му достави искана писма, која овај са својима ујед-

(*) Ово писмо латинским писменима писао је Вукасовић својом руком.

но разашље по свој Црној Гори и у Брда. У Бјелопавлиће острошком игумну Јосифу Бошковићу писао је Вукасовић овако: „Моја несрећа ми потврђе, да си ми како прави пријатељ истину зборио, ема свакојачко да ћаше мој покојни друг мене слухат, не би ово догодило се, ема хвала је богу. Но сад или већ никад, оче, напути Брђане да сијеку Турке: Божа ти вјера, бити ће за њих боље, јере пријевара није. А како свега, фала богу, доста имам, да се саједине Црногорци и Брђани, сав християнлук би к нама окренуо и све бисмо с помоћи бога учинили . . Саде, оче, мореш посве срећан и честит твоје данке учинити; јере, божа ти вјера, све што себи желим, то ћу тебе учинити, само не упусти ову згуду, но ако мош. утврди и један дан да упремо на Спуж, али Подгорицу; ако ли ладе Бог да узмемо, теби ће бит сто цекинах, а Брђаном велик дар. Тко ми донесе главу Међикукића (тако се звао презименом заповједник од града Спужа), иматће другијех сто цекинах, а теби и тако дар велик. Учини, како те бог учи, и дај ми одговора“ (*).

— А Пиперима у писму вели: „Видјет можете из књиге гда владике Петра слогу и јединство двијех најсилнијех дворовах (**) и силу, коју од бога и истијех дворовах свакоме, који у Христа вјерује, ова два двора шиљу, без онога што сте разумјели, да ја, фала богу, од честите круне Ћесарске досле свега доста довио јесам. Ово и још сто путах оволико бит ће онијех, који буду вјерно бога и ова два двора служит, који дворови за ваша одкупљенија не маре благо похарчит и својијех судитах (т. ј. поданика) крв пролит. Даклен, витезови, ево згоде, која нити је била, ни-

(*) Грлица, 1836 год. стр. 67-68.

(**) Јошт у Грлици ја сам ово поправно, као што се говори у Црној Гори; а у оригиналу стоји: „двијех најсилнијаго двора.“

ти ће бити док свијет буде. Ово благо, које имам, мислим свијем вјернијем једнако дијелити, божа ви вјера, а који гођ буде бољи јунак, иматће бољи дио. Ви сте досле турској вјери силом доста помоћи дали, еле немојте саде без невоље, но се дижете да ископамо скот барбарски; то ми јутрос ласно учинит можемо, кад Турци помоћи не имаду, а ми, фала богу, свега доста имамо, а веће нас је но Тураках. А не мислите, божа ви вјера, да је пријевара: ја док сам жив оставит вас не ћу; а кад буде мир, учинитће за вас тврди мир, како и за себе, ова два царства. Устајте, ако ћете себи добра, да ви дам што и дружијем. Гледајте да се не будете кајат, а Бог ви у помоћ“ (*).

Црногорци и Брђани, примивши писма од владике и од Вукасовића и добивши од овог последњег џебане, хране и нешто новаца, изиђу на границу Арбаније, те затворе Турке у градове. На то одма и скадарски везир дигне нешто војске и удари на племе Пипере, но овима дотрчи помоћ, понајвише из Куча, те везир послѣје јаког боја повуче се разбијен у град Спуж. Ту он постоји неколика дана, па оставивши војске, колико је нужно за обрану тога града, врати се у Скадар. У том изиђе неколико турске војске од Херцеговине на границу према Цјешивцима и Бјелопавлићима, и тим се облакша Арбанији. Вукасовићу донесе глас на Цетиње неки поп Гојко Пипер, да Бјелопавлићи намјеравају предати се Турцима и да би ови могли доћи и до Цетиња лако. Тај глас узнемири јако и забуни Вукасовића, па у тој забуни напише и пошље на Стањевиће владикѣ ово писмо: „Ви знате, у каквом сте ме перикѣлу (т. ј. опасности) овде пустили,

(*) Грлица, 1836 год. стр. 68-69. Ова два писма Бјелопавлићима и Пиперима написана су такођер руком Вукасовића, но српском азбуком.

да уздишем дан и ноћ, кад ћу вас видјет. А ето иде к вама један калуђер, који, мени се чини, од некуд је послат. За бога, господине, не стојте, него ту госпoду — коју ја поздрављам — амо водите, да се договоримо и да чинимо што се може. Ја и ово оволико душа висим се о вашој души и поштењу и обећујем од стране нашега двора, да ће вам ваш труд и мука надарена и плаћена бити. Зато бога ради! ходите амо, и ако тај калуђер што зна, немојте од мене тајит; ја се у вас уздам и на вас се пуштам“ (*).

На ову молбу Вукасовића владика с оно неколико што је код њега било главара црногорски крене се са Стањевића на Цетиње, а одатле с Вукасовићем заједно отиде у Бјелопавлиће. Црногорци и Брђани овеселе се доласку свога владике, па уједно с оно што је било аустријске војске опсаде Спуж и стану на њега ударити; но не имајући ни топова, нити и какве справе, чим се градови узимају, не могу му ништа учинити (**). Тако је стајао Спуж више дана у опсади, од куда су Турци неколика пута излетали и кушали одбити опсаду, но сваки пут са својом штетом морали су опет ућ затворити се.

Пошто Вукасовић види, да се не може узети ни Спуж, а камо ли остали у Арбанији и Херцеговини градови, а при том дознавши, да Латини у Арбанији не ће да пристану с њим, да руска флота не долази у средиземно море и да војска ни аустријска ни руска не чини јошт никаква успјеха, а он науми понајлакше и вјешто изићи из Црне Горе, па дигне опсаду од Спужа, те пође са својом војском на Ловћен, као одмора ради.

(*) И ово писмо латинским писменима писао је својом руком Вукасовић. Сва вишенаведена и уз њи разна друга писма његова у оригиналу су и хране се у изабраној архиви на Цетињу.

(**) Грлица, 1836 год. стр. 69.

Ту је он провео десетак дана, док му се војска опоравила, па на концу августа мјесеца, узевши ноћ на главу и неколико Црногораца са собом, крене војску и сиђе у Котор, а одатле послѣ навезе се на море и пође од куд је и дошао (*).

Док је Вукасовић још у Црној Гори био, долазио је у њу и руски потполковник граф Марко Ивелић, родом Србин из Рисна, и донео је печатане манифесте, у којима је царица Јекатерина позивала „све Србље, Црногорце и остале житеље славнога народа славенскога“, да се дижу на оружје против Турака. Сљедујуће 1789 године писао је Ивелић из Рисна житељима села Требјесе, да ударе на град Оногшт и да га разоре. Требјешани врло радо на то пристају, али како нису кадри били сами то извршити, тако на њову молбу пошаље им владика у помоћ под губернатором Јоком Радонићем 2000 Црногораца и Брђана, који 17 августа пред само вече приближе се к Требјеси. Опазивши сутрадан ту војску, Никшићи (Оногштани) затворе се у град; но кад виде, да ту нема војске руске, него да су само Србли, онда они изиђу из града и ударе на Требјешане и на Црногорце и Брђане, који бијући се и закриљујући међу собом жене, дјецу и нешто стоке требјешке, измакну се на црногорску границу у Пјешивце. Пошто се растави тај бој, Турци се врате и запале Требјесу, а Требјешани, 35 породица, остану најпре у пјешивачким селима Стубици и Повији, а послѣје од тјескобе разиђу се по Бјелонавлићима код своји рођака и пријатеља (**).

Још од како је Вукасовић отишао из Црне Горе, владика је једнако мислио, како би, док су сајузни дворови у рату са султаном, набавио цебане, којом би могао не само бранити своју

(*) Грлица, 1836 год. стр. 69.

(**) Казивање стари Требјешана, стр. 31—33.

земљу од Турака, него ако се згодна прилика покаже, и на њи ударати. Он се падао, да ће најпре Ђесар Јосиф помоћи Црногорцима у џебани, па ради тога године 1790 отпрати у Беч неколика главара црногорска и даде им за савјетника и руководиоца у томе свог секретара абата Долчи; по док су они тамо дошли, Јосиф је већ био преселио се у вјечност, а на његово мјесто за цара постао је брат му, Леополд II. Блага душа овога монарха смилује се на црногорски народ и утјеша га, заповједивши, да се у Црну Гору без паре и динара достави довољна количина муниције. Ту је муницију поменуто 1790 године 1 јулија н. ст. упутио по једној лађи из Тријеста генерал мајор Дон-Карло Јозепа од Хенци (?), командант аустријскога приморја, пропративши је својим писмом, управљеним на владика, на главаре и на сав народ црногорски и брдски.

Поменуто писмо у изводу овако гласи: „Његово величаство Ђесар Леополд други, мој пресвијетли господар, уваживши представљење, које су господа губернатор Радонић и сердар Пламенац из Црне Горе у име ваше поднели предименоватом његовом величаству, да би смислио се дати вам нужну помоћ, како за обрану вашу личну, тако и да можете штету наносити општему непријатељу и гонитељу христијанства, благоволио је премилостиво ријешити, да вам се међу тим достави разне муниције, која вам се данас по једној лађи, пропраћена царским кутером, и отпавља, т. ј. 31725 литара дебелх млетачки барута, 63609½ литара олова, 137.000 комада кремења, 315 риса (ризми) хартије за фишке, 2 топа с лафетима и са свом осталом њиновом опремом и 300 дуката за кирију, што ће се све пренети од мора до вашег мјеста. Ову муницију ви ћете по разлици нужде тако раздијелити међу ваше двије провинције, Црну Гору и Брда, и у племена, да је сви доста имаду и да сви сло-

жно кадри буду разбити силе непријатељске. За ову царску милост ја се надам, да ћете ви сви показати се благодарни и вјерни пресвијетлом Ђесару и да ћете дјелом засвједочити, да заслужујете добити од високог његовог покровитељства и веће помоћи и вниманија унапред. — Почем право добро свију ти храбри народа не зависи само од помоћи, него и од вашег јединства и слоге, па у то уздајући се и даје вам се ова помоћ, а ту слогу и јединство најбоље ће вам знати улити у ваша срца ваш митрополит и остали ваши главари.“ (*)

Ову цebaну чувао је добро и штедно владика; он је знао, да су Црногорци не једном страдали само због тога, што нису имали довољно цebaне, па је од ње сад издавао колико је нужно било, да Црногорци и Брђани чувају своје границе, на које свакако нису ни усуђивали се ударати околни Турци, али нису смјели ни поћи никуд на другу страну.

У течају овог руско-аустријског рата против Турака ови посљедњи изгубили су многе градове. Руси су покорили Очаков, Акерман, Бендер и Исмаил. У овом посљедњем граду многа је крв проливена; готово 25,000 Турака пало је мртви од освете побједитеља; читави осам дана требало је да се мртваци укопају. И Аустријанци такођер одржали су сјајне побједе, освојиши не само у Крајини босанској Дубицу, Нови и Градишку, већ и Биоград с већом чести Србије, гдје су им од велике помоћи били тамошњи Срби, које је Ђесар Јосиф позвао на оружје. По свој прилици овда би Турци истиснути из Европе били, да није томе на пут стала прерана смрт Ђесара Јосифа II и пакост енглескога министарства, које је наговорило шведскога краља отво-

(*) И ово писмо у два екземплара налази се у изабраној архиви на Цетињу.

рити рат Русији. Због смутња у Нидерланду Ђесар Леополд II успјешно свршити рат с Турцима и већ 24 јулија 1791 године закључи мир у Свиштову с портом, којој поврати Биоград и све остале освојене земље, осим старе Оршаве, и уговорено буде, да се свима Србима, који су против султана устали на оружје, опрости. Царица Јекатерина, изгубивши у Ђесару Леополду свог снажног сајузника и побојавши се Енглеске, Прусије и Пољске, које су се против ње на обрану порте оружале биле, пристаје такођер да се учини мир с Турцима. Предваритељни договори о том буду потписани у Галацу 1 августа, а мир утврђен у Јашу 29 дек. вишеречене 1791 године. Рат овај тим се за Русију свршио, да је она последије велики жртви једва одржала у својој власти пређашња завојевања и с муком к њима придружила само један Очаков, који је стао Руса читаве армаде.

Послије овога рата имао је владика јошт једно искази и искао је 1792 године од аустријског правитељства, да наплати 6480 форинти сребром, што је издао стражанима, који су чебану, од како је у Црну Гору дошла, чували. На препоруку његову то му наплати врсни генерал-мајор Паулић, који му о том 13 Окт. н. ст. овако пише: „Примивши с радосћу поштево вашега пресвијетлога господства писмо од 12 јунија, ја сам одма предао посао у канцеларију војену, али због велики послова који су сљедовали по смрти покојнога Ђесара (Леополда II) и због рата францускога није се могло пре ништа свршити. — Речено ми је, да онај муницион, што га јошт има код вас, сасвим се вама предаје и дарива за потребе, које би вам од њега могле бити, па зато се и оставља вама; а ја од моје стране савјетујем, да га за вашу потребу сачувате, тко зна да вам он брзо не устреба. Од овога пак двора не може се никакав трошак унапред више плаћати

на стражане, које бисте да га чува ставили; то ваше пресвијетло господство по себи разумијева, да у време мира то не може бити и да та стража на рачун овога двора није се могла од онога времена бројити, од кад је мир учињен; при свем том премилостиви ћесар (Франц II, доцније назван I), на упут мој и канцеларије војене, одмах је заповједио, имајући призрење на ваше пресвијетло господство, да вам се одмах плати из касе војничке прорачуњени 6480 форинти за све трошкове, а да се ти новци дигну, повео сам јучер вашег синовца Ивановића у касу војничку, гдје је он на вашу квиту исте новце потпуно примио. Ја желим, да ваше пресвијетло господство тим у ово време задовољите се, а вашу муку, скрб и труд тко може платити? то ваља како ваше господство, тако и многи други вредни људи да ставите на рачун среће, која у овом посљедњем турском рату није нам хтјела добра. Али поред свега тога ја се не сумњам ни мало, да ваше пресвијетло господство своју добру вољу и склоњено срце овоме двору, као и мени своје мило пријатељство и љубав, промијенити не ће, јер не ћемо навијек бити хује среће“ (*).

На двије године пошто је Требјеса разорена, Требјешани преселе се из Бјелопавлића у дољну Морачу. К њима је ту дошао из Србије, из манастира Студенице, рођак њихов, архимандрит Авксентије Шундић. Пошто се Требјешанима и ту не свиди стајати, а они 1792 године предигну се одатле у горњу Морачу међу Ускоке, на границу дробњачке земље, па у тој новој својој домовини подијеле с Ускупима земљу Љевиншта и на њој начине куће, а сердар Малиша Бућић (којега је владика Петар засердарно и који се послије прозвао Мина Лазаревић), као главар њихов,

(*) Ово и уз њега још два писма генерала Паулића налазе се у изабраној архиви на Цетињу.

имао је кулу на Чепића Главици, гдје је послје било главно зборно мјесто свију Горњоморачана и Ускока. Ту је Требјешанима добро било, јер су имали за ливаде планину Јаворје, а за пасиште планину Лолу. К њима су ту ускакали многи храбри јунаци како из Херцеговине, тако и из Босне, међу којима је врло гласит био Гаврило Шибалија, родом из Дробњака (*).

Свагда су у страху били колашински и никшићски Турци од ускока, па пошто се ови јако умноже, онда они уговоре ударити на Морачу и до темеља истребити их. Сав хришћанлук под морање и сви Турци, који су само могли носити оружје, дођу на Морачу да учине што су наумили. Војске је турске у десеторо више било, него Морачана и ускока, на које је она ишла. Ползјући се мраком ноћи и великом тамом јутра, а највише услугом неког морачког одметника, Турци се полако привуку к селима. Опазивши их стража морачка и ускочка, не смједне ни пушке избацити против толике силе, и једва даде знати о њој у села. Дан 30 јулија 1795 године био је свједоком ужаснога пожара. Не само куће, већ и колибе савијаче све попале Турци. Кад послје пожара, весела и шемлука Турци с пљачком и робљем почну издизати уз планине, онда двојица од наши, угледавши их, почну по шуми дозивати и слободити један другог и ускоке. Шума и планина удвојавали су јуначко кликовање и додавали му братски одговор. Но од свију ускока и Морачана, који су се сабрали, није више од 30 људи доспјело на једно тијесно ждрело, куда је ваљало да прођу Турци. Кроз ове Термопиле морачке шака људи витешки је пропратила своје старе пријатеље и незване госте. Овдје су стотине турске војске бјежале од десеторице Срба. Послије боја овога 37 глава ускоци и Морачани до-

(*) Казивање стари Требјешана, стр. 35-40.

нели су на Чепића Главицу. Осим тога у течају године дана и више налазили су много мртви тјелеса турски у морачкој планини Врагодолу. Рањени Турака, који су с јадом и чемером једва издрли из боја на Морачи, било је у троје више, него убити. Од Морачана и ускока погинуло је само 5 људи (*)

Гордошћу надувени везир скадарски Махмут-паша није могао никако трпјети да с Црном Гором остану опет саједињена она Брда, која је он недавно, више митом него силом, знао себи потчинити, па почне свакојака средства лијепим начином употребљавати, не би ли их наново себи примампо и потчинио; но кад види, да му је тим начином сујетан труд, а он науми силом постићи своју цијел, па у прољеће 1796 године почне купити војску, не дајући на глас, куда ће с њом. Нагађајући, неки су говорили, да он намјерава с том војском ударити на Црну Гору, а други су казивали, да не ће, него на Брда. Како чује владика Петар о том, а он 28 маја напише писмо везиру и замоли га, да му одговори, куд он мисли с том војском окренути, па ако је, вели, науми ударити на Црну Гору или на Брда, да се прође сиротиње. На то Махмут-паша одговори, да он не купи много војске, нити ће с њом на Црну Гору, већ на Пишере и Бјелопавлиће, који су се осилили, те путове затворише и градове турске забун учинише, и препоручи владика, да им не даје помоћи, нити да их пусти бјежати у Црну Гору; јер ако им, вели, помогне, а он ће и њи и онога који им помоћ даде, ћерати љутом *Арбанијом* (**).

Кад владика види, да Махмут-паша збиља

(*) Казивање стари Требјешана, стр. 43-45.

(**) Грлица, 1836 год. стр. 70. — Ово и још једно писмо Махмут-пашино храни се у изабраној архиви на Цетињу.

мисли ударити на Брда, а он му 10 јунија отпише овако: „Што ми пишеш, да Брђанима помоћ не дајем и да их не пуштам у Црну Гору, то ми немој говорити, што ми закон и моја душа не да учинити: Брђани су моја браћа, као и Црногорци; што ли кажеш твоју љуту Арбанију, ја видим, да се ти у твоју силу уздаш, али се сиомени, да је сила само у једнога Бога, којему се ми предајемо и молимо, да нам буде у помоћи. Знаш, колико си зла и срамоте Црногорцима учинио и како си ми цркву и манастир на Цетињу оналио и разорио, кад сам ја био на пут у Русију, пак и то бјех све заборавио, и за оно зло чинио сам ти добро, кад ти од цара бјеше мука дошла, и нијесам Црногорце пуштио да супроћ тебе пођу. Сад те опет молим, прођи се спротиње брцке, да се права крв не пролијева; ако ли не ћеш, хвала да је Богу! а ми ћемо се од твоје силе и напасти с помоћу Божијом бранити, докле један тече“ (*).

На ово писмо не хтједне ни главе обратити Махмут-паша, већ одма почне кретати војску пут Подгорице, од куда је намјеравао напасти на Пипере и Бјелопавлиће, те да њи најпре освоји и похара, па да су му тим плећи сигурне, кад би на Црну Гору последије навојштио. Пипери и Бјелопавлићи пошљу хитно неколико своји старјешина к владики, да ишту од њега дебане и да га зову да им сад или икад дође у помоћ с војском. Кад ове старјешине дођу на Цетиње, владика сазове на скупштину главаре црногорске, који разабравши за јуначку невољу, договорно обећају се помагати својој браћи Брђанима, и то обећање потврде својом заклетвом и овим писмом: „Ми сви главари и старјешине и вас збор

(*) Грлица, 1836 год. стр. 70-71. — Копија од овога и јошт од једнога писма, што је тада владика Петар писао везиру скадарском, налази се у изабраној архиви на Цетињу.

(скупштина) од Црне Горе, будући на данашњи дан (20 јунија) сабрани на једно мјесто, а то чујући и видећи, да се Турци справљају и готове са свом силом и јакости супроћ нас и наше браће Брђанах, радећи и жудећи, по ваздашњему њихову лукавومه обичају и мрзости супроћ хришћанства јавнијем или тајнијем начином, како би нас разурили и увјечно поданство и невољу подложили. Зато разбирајући и мислећи на све оне несреће, које су се славно-српском роду нашем од издаје и неслоге догодиле, сви јединокупно рекосмо и одлучисмо и темељито, заклетвом утврдисмо, цјелујући часни и животворешти крст Христа Господа и Спаситеља нашега и свето евангелије, да хоћемо сви супроћ општега хришћанскога непријатеља за православну вјеру и за свети закон и за нашу предрагу слободу и вољност нашу и за љубезно отачаство, за своје цркве и манастире и за жене и дјецу нашу војевати и трудити се са свом снагом и крјепошћу, да би не допустили на себе и на последње наше тешкове и жестоки јарам агарјански, од којег смо се до садашњег времена, с превисоком помоћи свесилнога Бога, по изгледу и примјеру блаженопочившијех родитељах и прародитељах нашијех, оружјем својијем бранили од времена и разоренија нашега српскога царства. и потом од доба последњег принципа и господара нашега Ивана Црнојевића. И како се праведно и истинито закљичемо, тако нам у свачему Бог помогао. Амин, амин, амин“ (*).

Сутра-дан послје те заклетве, владика отпрати с брдским старјешинама подоста цебане, па за њима и он с неколико Црногораца крене се пут Бјелопавлића, те 25 јунија учини табор

(*) Грлица, 1836 год. стр. 72-73 — Оригинал овога писма храни се у изабраној архиви на Цетињу.

на лијевој страни ријеке Зете, у мјесту названом Слатина. У мало дана окупи се ту војске, што Црногораца, што Брђана, око 8000 људи и разреде се по свом обичају на племена и барјаци, а међу тим Махмут-паша с 20,000 војске своје приближи се и смјести под главицом Височицом, више самог града Спужа, а далеко од владичина шатора 2 сата. За девет дана стајале су обадвије војске једна насипрам друге, а нису приметили боја. Паша је мислио, да српска мала војска, видећи његову силу, не ће смјети очекаати га, и да ће он, не опаливши пушке, принудити Брђане да му се предаду; но кад види, да се у свом рачуну вара, а он 11 јулија отвори бој. Српска војска дочека Турке храбро, с њима јуначки потјера се по мејдану и пред само вече, послије јаког окршаја обрне их преко села Мартинића и у Спуж угна везира и с њим многе, а остали Турци побјегну даље. Тај дан пало је Црногораца и Брђана мртви 23, а рањени 26; Турака пак погинуло је главне госпode ага и бегова 67, а остале војске до 1500 људи, осим многи рањени, а међу овима био је и Махмут паша (*).

Послије красне ове над непријатељем одржане побједе владика је саставио један закон у 16 параграфа, који се односе највише на истребљење убијства и од туд произлазеће самовољне освете. На скупштини, која је 6 августа 1796 године на Цетињу држана, главари и старјешине од све Црне Горе и Брда једногласно и договорно у име свега народа приме тај закон и завјере се испуњавати све што је у њему написано.

Не прође много времена, а везир скадарски оздрави од ране, па желећи загладити срамоту своју и своје, по његовим ријечма, љуте Арбаније, с којом је кадар био отпор давати султановој

(*) Грлица, 1836 год. стр. 73-74, а има и пјесна о томе боју.

сили, опет скупи што је највише могао војске, до 30,000 људи, и те исте 1796 године први дана септ. мјесеца изиђе с њом у Зегу на Дољане, како би одатле могао преко љешанске нахије продрети на Цетиње, као што је то негда пре чинио. Кад владика дођу о том гласови, а он расписе писма свуд по својој земљи, позивајући народ да се час пре дижу на оружје, те да се бране од непријатеља. На тај позив дође на Цетиње око 400 Катуњана, с којима владика 9 септ. крене се и то вече присије на Вучји Студенац. У неколико дана ту му се јошт прикупи Катуњана до 4000 људи, а у том изиђе везир са својом војском на ријеку Ситницу у Љешкопољу. Брђани нису смјели доћи ни састати се с Катуњанима, јер су Бјелонавлићи мислили да ће везир ударити на њи, а Писери су га очекивали на себе, као што је он доиста и био отиравно од своје војске против једни и други по 2000 људи, да их тим омете, те да не могу дати помоћ војсци, која је с владиком. Кучи пак, нешто подмићени, а нешто заплашени од везира, нису помагали владика, већ Махмут паша (*).

Владика крене своју војску од Вучјега Студенца 22 септ. и намјести се код брда Бусовника. Ту он Црногорце поучи својим архипастирским словом, да не зајале умрети за православну вјеру и за слободу свог отачества. По кратком времену иза тога удари једна колона турске војске на Кресе, село у љешанској нахији гдје је Љешњани с неколико Катуњана храбро дочекају и с њом потуку се; но не могавши турској сили одољети, повуку се натраг, а Турци ипште се палити и харати село. Међу тим удари друга колона под везиром на владичину војску, која је такођер морала мало уступити. Владика опет побуди своју војску и ободри на храброст марти-

(*) Грлица, 1836 год. стр. 74-75.

нићском побједом и славом, која их сад јошт више очекује, ако надвладају Турке. На то Катуњани снажно навале на турску колону под везиром стојећу и узбију је, а у том прискочи и војска из ријечке и црничке нахије, те заједно с Љешњанима ударе на ону прву колону турску, што је палила и харала Крусе, и потисну је. Сајединивши се сад уједно сва црногорска војска, јуриши живо на Турке, који не бивши кадри ставити се у бојни ред, пададу бјежати, а Црногорци натисну се за њима, те их са свим разгрухају. У овом боју, који није трајао више од три сата, пало је мртви од турске стране њи до 2000 људи, а међу њима и сам везир Махмут паша Бушатлија, којег се глава, као трофеј побједе, и дан данашњи храни у манастиру на Цетинју. Од стране црногорске пало је мртви мало, свега 32 човјека (*).

Сјајна ова побједа јако је Турке заплашила, самосталност Црне Горе и Брда са свим је утврдила, храброст црногорског народа надалеко је по свијету разгласила, а мудрог владике заслуге орденом св. Александра Невског увјенчала је. Сва ова опет слава задобијена је цebaном, коју је Ћесар Леополд II, као што је и пре казано, даровао Црногорцима, па тим даром он је оставио себи у народу црногорском вјечно-славни спомен, о чем и владика Петар II овако пише:

„Франца првог син велики

„И Впјене трононосне

„Владац збиљски по дјелима,

„Цар Леополд бесамртно

(*) Грлица, 1836 год. стр. 75-76, а има и о овом боју пјесна. — Пре неколико година слушао сам од људи, који су у овом боју били, да су Кучи, пошто су Турци почели узмицати, обрнули пушке на Махмут-пашу, те њега и његову тевабију поубијали, па да се од тога турска војска највећма и забунила.

„Живи славним спомињањем
 „У народу црногорском
 „За прах, што им даде исти
 „У витешку њину муку,
 „Којим сплу те аждаје
 „Од Бојане тихоносне
 „Раскрхаше, посјекоше (*).

У западној Европи пламтио је рат, који је упирила француска револуција још 1792 године; старији ред ствари промјењивао се, државе су падале, а нове постајале. Бонапарте, љубимац побједе и среће, ком је суђено било да се по неком времену сав свијет од њега страши и да му се диве, године 1797 освоји Млетке и утамани републику; њена судбина њмала је уплив и на подвласну њој Боку Которску, коју Французи те исте 1797 године по кампо-формијском уговору 5 окт. даду Аустрији (**).

Которани су од 1367 године налазили се под покровитељством унгарски краљева, но кад 1420 године падне сва Далмација под млетачку републику, онда и Которани, не имајући већ ни чем великом надати се од Маџара, поменуте 1420 године предаду се Млечићима својевољно и с овим између остали условљем: „Ако република млетачка ма због каквог политичног догађаја не буде кадра бранити Котор, а она да га не може ни ком другом ни уступити ни продати, већ да га остави у његовој старој слободи.“ Из овог узрока тешко је било Бокељима признати нову владу без њеног сагласија. Главари од општина бокељски скупе се на договор, па не знајући на што ријешити се, пошљу искати савјета од владике црногорскога. Овај им одговори, да установе привремену управу земаљску и народну гвардију и да држе суд и поредак, па ако вас-

(*) Слободијада. стр. 175.

(**) Грлица, 1836 год. стр. 76.

крсне млетачка република, она им на томе не ће забавити; ако ли пак речена република не васкрсне, а они нека признају власт императора римскога, али под оним условјем, као што су негда признали власт млетачку. Бокељи тај са-вјет уваже, а Будвљани намоле истога владику, те међу њи дође и изберу га за свог привременог покровитеља, као што се види из овог с матице (оригинала) превода:

(М. П.) „У име Христово, амин. 1797 године јулија 14. дана

„Будва од давни времена била је потчињена аристократској млетачкој влади, којој се своје-вољно предала, и поред свију разни и тужни премјена ратни, остала је свагда вјерна. Сад, кад је њен владатељ већ одрекао се аристократске власти, град Будва са својима околинама на данашњи дан свечано, своје- и драго-вољно предајући се, предаје се његовом Њ. к. величеству Францу II, краљу унгарском, чешком, хрватском, далматинском и пр. и пр. и пр., од којега милости царске проси и просећи нада се добити оне повластице, које је и пре уживала. А дотле, докле под покровитељство пресвијетлог Њ. Величества примљена буде, избира за свога покровитеља, заштитника и судију Петра Петровића, многославнога архиепископа и митрополита црногорскога (*).“

Ово писмо прочитано је у недјељни дан у саборној цркви с амвона, а потом у присуству многога народа предано је владики.

Већ 16 јулија присије с флотом у Трогир генерал аустријски барон Рукавина и заузме сву Далмацију. Убрзо за тим дође и опуномоћени комисар аустријски, граф Рајмунд Турн, да заведе судове по аустријском начину у Далмацији. Ба-

(*) Грлица, 1836 год. стр. 76-78. — Овај акт храни се у изабраној архиви на Цетињу.

рон Рукавина писао је из Далмације неколика писма владици црногорском у Будву. Од ти писма довољно ће бити навести овдје неке уломке. Под датумом 1-га августа (н. ст.) писао је барон Рукавина владици овако: „Примивши једно писмо од стране мога двора за ваше превасходитељство и извјестивши се о вашој племенитој привржености к мом премилостивом господару у стварима вама познатима, радујем се напред, што ћу имати задовољство саопштити вам, кад дођем у Боку, даља чуствовања његова величества у припрењу они, која је ваше превасходитељство посветило његовом величеству; међу тим ствари стоје добро у вашим свештеним рукама.“ У другом пак писму од 17 авг. генерал Рукавина вели: „Много ми је пријатно било вашег превасходитељства писмо, које ми је предао преч. Стефан Вучетић (*). Будите увјерени ваше превасходитељство, о мојој лојалности, да пред славни престол мог пресвијетлог господара ни једно друго лице не ће вам бити претпостављено...“; а у писму од 22 авг. ово су ријечи барона Рукавине: „Ваше превасходитељство како својима племенитима дјелима у случају кад се предао народ будвљански његовом апостолском величеству, тако и тим, што су се свечано развили његови славни барјаци у том граду, задовољили сте велику љубав и почитаније од свакога вјернога поданика његовог величества нашег

(*) Стефан Вучетић, иначе Вукотић, родом је из Грбља у приморју бокелском. Он је врло млад запоио се, а по кратком времену за тим ступио је у монашески чин. Због своје велике привржености к руском двору морао је 1789 год. од млетачког правитељства уклонити се у Цриу Гору. Њега је по неком времену владица црногорски произвео за архимандрита и као заступника свог и народног на разне стране пошљао.

пресвијетлог господара, а јошт више од мене, ком је ваше превасходитељство облакшало најтежи посао, да се доврши заузеће све Боке“ (*).

Пошто виде Бокељи, да је за свагда пропала млетачка република и да су Аустријанци запремили војском сву Далмацију, а они пошљу своје депутате на Корчулу барону Рукавини, који 11 (н. ст. 22) августа дође у Котор, а потом и сву Боку војском заузме (**).

У окт. мјесецу појави се на дубровачким водама француска флота, којом је заповиједао генерал контра-адмирал Брис (Brueys). Овај отпрати графу Турну, који се тада налазио на Росама, свог курира с наредбом, да Аустријанци час пре изиђу из Боке, и претећи, ако то не учине, да ће их он истиснути. У таковим незгодним околностима нашавши се, граф Турн обрати се к владика Петру и замоли га, „да он са својима храбрима Црногорцима не одрече дати снажну помоћ Боки против општега непријатеља и разоритеља закона и најсветији друштвени сюза, и да изволи превиску имати о тој важној и хитној ствари с његовим превасходитељством господином командантом Бради, или с најближим командантом.“ На свршетку свог писма граф Турн вели: „Како садашњу војску Њ. величества, тако и ону која ће доћи, ја остављам препоручену отачаском побожном старању и мудрому располагању вашег високопреосвештенства с надежом на добар успјех.“

Ову надежду графа Турна потпуно оправдао је владика, коме он због тога у име свога цара поднесе на дар једну бурмутицу, пропративши је 27 окт. писмом својим, у ком између осталог ово пише: „За оно што сте изволили послати од-

(*) Ова писма чувају се у изabrаној архиви на Цетињу.

(**) Грлица, 1836 год. стр. 78.

ма ваше Црногорце у помоћ овом народу, коме су Французи претили формалним објављењем, да ће га као непријатеља покорити, допустите ваше високопреосвештенство, да вам ја у име његова величества могу изјавити признатељност, подносећи вам као мали спомен бурмутницу од порфира, коју је врло вјешта рука израдила, представљајућу у одвећ красном мозанку изворни храм Слоге у Риму, символ, који са свим приликује оном, што сте ви у садашњој згоди показали“ (*).

Јошт кад је Русија 1791 године закључила мир с Турцима и Херцеговина опет остала турска, Требјешани наумили су, ако им могуће буде, преселити се из горње Мораче у Русију. Тим послом године 1794 отпразе се архимандрит Авксентије и сердар Мина Лазаревић у Петербург, па дошавши тамо, 1795 године предаду двору, као депутати требјешки, једно прошеније и уз то препоручитељно писмо од владике црногорског. Из политични узрока одложи царица Јекатерина сеобу Требјешана на друго време, а њихове депутате награди новцем и обдари их, архимандрита брилијантним крстом, а сердара Мину златном медаљом, па и народу, који је исте депутате послао, да покаже јавни знак своје превисоке милости, обдари и владикау Петра, као њеног архинастира, панагијом скупоцјеним камењем украшеном и препоручи му преко графа И. Остермана, да Требјешанима по могућности помогне (**).

Требјешани провели иза тога јошт једну го-

(*) И ова писма налазе се у изабраној архиви на Цетињу. — Осим вишепоменутога дара добио је владика од аустријскога цара напрсни брилијантни крст с дивно израђеним златним ланцем и уз то један скупоцјени прстен, но које године и зашто тај дар причослан му је, то нисам могао ни из каква писма дознати.

(**) Казивање стари Требјешана, стр. 56-58.

дину у Морачи, но кад виде, да немају ни од кога помоћи, а они 1796 године, али без знања владике Петра, отираве опет свог сердара Мину у Русију, не би ли умолили царицу да допусти преселити се у њено царство не само њима и некима другима из турске, већ и осталима Морачанима, Кучима, Пиперима и Бјелопавлићима, као да би тобож била у Херцеговини и та мјеста, па да су из њи многе породице од зла турскога избјегле и населиле се у горњој Морачи. Кад сердар Мина дође у Петербург, а он застане мјесто Јекатерине цара Павла I (који је ступио на престол 6 нов. 1796). Овај побожни монарх милостиво прими сердара, обдари га златном медаљом и прозбу морачки ускока уважи, као што о том свједочи с оригинала преведена сљедујућа грамата:

„Божијом милости Ми Павао Први, Император и Самодржац Свесосијски и пр. и пр. и пр.

„Благороднима и препочтенима старјешинама, кнезовима и војводама српским и свој осталој господи духовнога и свјетскога чина, који су Херцеговину, своје отачаство, оставили, а сад живе у Морачама: Никшићима, Требјешанима, Кучима, Пиперима, Пивљанима, Дробњацима, Граховљанима, Бањанима, Ровчанима, Горњо- и Дољно-Морачанима, Бјелопавлићима и осталима наша императорска милост и благовољење.

„Писмо ваше на име блаженог спомена љубезне матере наше госпоје императрице Јекатерине Алексијевне, послано по депутату вашем сердару Мили Лазаревићу Никшићу Требјешанину од 23 јулија 1796 године, и прозбу, коју нам је предао исти сердар, писмо изоставили ми примити с особитим нашим благовољењем. Ми узимамо искрено учешће у свему што се вас тиче, и усрдно желимо, да би вам свевишњи дао да се ваше стање поправи. Што се тиче допуштења, да се многе од ваши фамилија преселе у наше

царство, ми драговољно због једнакости вјере примићемо их под власт нашу, и чим настане удесно за то пресељавање време, не ћемо изоставити снабдјети посланика нашег у Бечу, а тако исто и пограничне војничке и грађанске поглаваре о свему, што за безопасно путовање ваше помоћи може. А ову нашу грамату примите за знак, који ће вас увјерити о поузданој к вама и свима народима вашим царској нашој милости и правом доброжелатељству.

„Дано у Павловску, 30 априла 1798 године, а нашеј владања друге.

„ПАВАО с. р.^а (*).

Поред ове царске грамате предао је сердару Мини дјествителин статски савјетник Лашкарев 7 златни и 10 сребрни медаља с ликом његова величества, да се по заповиједи царској раздаду одличнијима поглаварима и кнезовима херцеговачкима, и пропратно је те медаље својим писмом.

Пошто сердар Мина на свршетку 1798 године дође из Русије у Морачу, он покаже народу царску грамату и старјешинама преда медаље. Усхићен народ том царском милости, почну из свију Брда справљати се да се селе у Русију, и одма 200 фамилија приготове се за тај пут. Чувши о том владика Петар и бојећи се, да ће тим начином онејачати Брда, стане одвраћати Брђане од тог њеног пута, у чему је и успио тако, да су тек 1804 године, и то само 22 фамилије Требјешана преселиле се у Русију, а од осталог народа не пође нико (**).

Послије друге и савршене побједе над везиrom скадарским владика је обратио своју пажњу на унутрашње устројство. Године 1798 окт. 18 држана је у манастиру на Стањевићима народна скуп-

(*) Казивање стари Требјешана, стр. 165-168.

(**) Казивање стари Требјешана, стр. 165-168.

итина, која је потврдила закон од 1796 године и поставила судије, да тај закон у испуњавање приводе и преступнике казне, те тим да се самовољства и остала зла у народу, колико је могуће, претеку и искорене.

Лишен будући средства, која би могла стално утврдити како унутрашњи ред и устројство државе, тако и њену спољашњу безбједност, владика у име свега свога народа отправи у Петербург архимандрита Стефана Вучетића иначе Вукотића, с прозбом на пресвијетли двор о новчаној помоћи за унутрашње устројство Црне Горе и да је закрили од погранични држава. Великодушни монарх руски Павао I пристане на ту прозбу народну и пошље у Црну Гору своју грамату, која, преведена с оригинала, овако гласи:

„Божијом милости ми Павао први, император и самодржац сверосијски и пр и пр. и пр.

„Преосвештенومه господину митрополиту и почтеној господи губернаторима, војводама, кнезовима и сердарима и осталима духовнима и свјетским главарима, такођер и свему народу црногорске и брдске славеносрпске области наша императорска милост и благовољење.

„Снисходећи на прозбе ваше, које сте нам послали од 19 маја прошасте године по архимандриту Вукотићу, премилостиво саизвољавамо потврдити како пређашње грамате, које су високославни предци наши дали црногорском народу, тако и благовољење наше, које смо изјавили у нашој грамати пређе посланој истоме народу. Ми не држимо, да би се од стране римскога императора и порте отоманске могла чинити вама буди каква угјесњења у законитим правима вашим, али очет, старајући се за ваше благостање, ми смо заповједили посланику нашем у Бечу и министру у Цариграду, да о том изјести се код претпоменути дворова Шго се тиче необузданости погранични народа, које само једно самовољ-

ство, без свакога знања и учешћа њеног правитељства, на непослух побудити може, ми се надамо, да војска црногорска, по храбрости својој и јединству, помоћу свога правитељства, моћи ће лако то отклонити. У осталом тим мање можете сад изложени бити ма каквој опасности и зато, што наша флота — која је одређена да стане на пут народу, који се стара свуд истребити законите власти и потконати вјеру християнску — сад се налази у средиземном мору, па не ће изоставити дати вам у нужди сваку помоћ; а да покажемо удвојено монаршеско наше благовољење к народу црногорском, ми смо премилостиво заповједили, да вам се из касе наше отпушта од 1-га јануара ове 1799 године у напредак, по свршетку сваке године, по хиљаду дуката, претполажући, да ће ти новци употребљавани бити на општенародне потребе, а особито на свакојака полезна заведенија, која утврђујући у народу християнске добродетељи и прибављајући му просвјету, помоћи ће за цијело благостању земље. Што се тиче премилостивог нашег благовољења, које смо изјавили на остале прозбе ваше, ми смо заповједили нашем вице канцлеру, дјејствитељном тајном савјетнику Кочубеју, да вас о том он извјести. За увјерење чега ми ову грамату, сопственом руком потписавши, заповједили смо утврдити државним печатом.

„Дано у Санктпетербургу 11 јануара 1799 године, а нашег владања треће.

(М. П.)

„ПАВАО с. р.

Вице-канцлер ВИКТОР КОЧУБЕЈ с. р.“

Ни ова новчана царска помоћ, која је почела примати се уредно, ни закони одобрени општим сагласијем народа, ни ауторитет судаца пазбрани између први главара, ни примјерна ка-

штига двојце Црногораца, који су за преступке своје тад мушкетани, ништа то није кадро било задржати у покорности и послуху Црногорце и Брђане, већ су се међу собом свађали, крвили и тукли, докле им је год срце хтјело, и пограничнима християјанима у турској плијенове узимали.

Таково самовољство народа принудило је владiku, те је опет на ново 1803 године 17 августа сазвао на Цетињу народну скупштину, која је пређашње законе попунила и суд под именом *кулука* установила. Скуп свију ти закона састоји се из 33 члана и зове се *Законик* (*).

И ако су ови закони, као што је о њима у *Грлицу* за 1835. год. казано, написани по оном правилу: Законе треба принарављати народима, а не народе законима, али опет за мало су времена имали своју силу, а неки од њи нису никад у живот ни ступили. На примјер, 20-ти члан *Законика* овако гласи: „да свака кућа даје порезе на годину по 60 пара или динара (30 крајцара), а на ове новце биће садржани људи, који ће по закону судити“; на поред свега тога што је народ и на овај закон пристао и заклео се испуњавати га, али опет како време порезе дође, а то је врло брзо било, 8 ога септ., стану сви противити се томе и одреку се од сваког и најмањег давања данка, сматрајући порезу или данак као какав харач, који само раја Турцима плаћа, и изговарајући се овима ријечима: „Та ако

(*) Овај законик црногорски — којег се оригинал, у коме су први 16 чланова написани сопственом руком светопочившег владике Петра I, храни у изабраној архиви на Цетињу — преписао је А. Н. Попов, кад је у Црној Гори 1842 године био, и печатао га је на српском језику у свом дјелу: „Путешествије в Черногорију. С. Петербург 1847,“ књига на највећој осмини у 20 табака.

ћемо давати харач, боље је плаћати Турцима, па с њима у миру живити и трговати.“ Овом противљењу највише су узроком били народни главари и јача братства; први, народни главари то јест, имајући старјешинство и неку власт у својим племенима, а јача братства преимућство над слабима, па бојећи се, да то утемељењем закона и суда не изгубе, трудили су се не дати утврдити се никаквој власти над собом, знајући да без данка или пореза не ће кадар бити одржати се суд. И донста, неиспуњавање овога закона имало је за сљедство то, да нити су закони о крвној освети правилно испуњавали се, нити је суд како ваља могао бити устројен (*).

Како је цар Александар ступио на престол руски (12 марта 1801 год.), он је потврдио, да се даје, што је његов блаженопочивши родитељ одредно, по 1000 дуката црногорском и брдском народу у помоћ; али та помоћ за кратко време трајала је. Већ у јесен 1803 године дође глас Александру, да владика црногорски не само што је занемарио сваку своју архипастирску дужност испуњавати, него још у договору са својим секретаром абатом Долчи намјерава предати Црну Гору за 25,000 дуката Французима. То је побудило цара Александра послати у Црну Гору већ пре помињатога графа Марка Ивелића, давши му своју грамату и наредбу, да обавијести Црногорце и Брђане о опасности, која им прети, и да их изведе на пут спасенија. Уз ту царску грамату, писану 26 окт. 1803 године, предано је Ивелићу и саборно синодално писмо, управљено на владикау Петра. Ево како помењута грамата у главном гласи: „Узнемирени смо били, кад су нам дошла достовјерна извјестија, која су нам показала, да властољубије иностранаца — који-

(*) А. Н. Поцова, Путешествије в Черногорију, стр. 134.

ма чине на руку својима opakима умишљајима неки зловни људи исред Црне Горе — прети нападенијем својим народу црногорском и брдском и тежи утамапити му независност... Жеља наша одвратити ту опасност побудила нас је от-
правити у Црну Гору повјереника у лицу нашег генерал-лајтнанта графа Ивелића, с на-
логом, да увјери Црногорце и Брђане о свагдашњем к њима благовољењу нашем, да им откри-
је погибел, која им прети, и да им покаже пут, направљен за њову ползу и славу. Ми се нада-
мо, да ће у овом дјелу нашем досле толико вјер-
ни нама народ црногорски и брдски наћи нови покушај старања нашег за њово добро, и да ће вјеровати све, што им поменути граф Ивелић у име наше предлагао буде“(*).

У овој грамати, као што се види, само су благи отачаски савјети рускога монарха, који је рад да сачува од зла и пропасти народ, због једнакости племена и вјере њему сродан. Напротив тога, писмо св. Синода врло је у оштрим изра-
зима састављено и изговара од прилике овако: „Руски цареви за знак свога покровитељства даривали су премилостиво и даривају народ црногорски и брдски својима граматама, а цркве црногорске скуповљенима оправама (утварима), па угледајући се на то, и св. синод шиљао је истом народу како св. миро и антиминос, тако и разне поучитељне књиге; али ви сте сад то све на зло употребили: драгоцјене оправе црквене предали сте у туђе руке; св. миро, антиминос и поучитељне књиге нисте употребили на ползу народну, нити за њи народ знаде, него дјеца на св. крштењу остају непомазана св. миром, а цркве за свршивање божије службе своји нужни ствари нејмају; манастире забаталили сте, те су остали пусти без калуђера; народ не поучавате у вјери и

(*) А. Н. Попова, Путешествије в Черногорију, стр. 105.

у закону, па јошт што је горе, по читаве године пропустили без службе божије. Таково жалосно стање, које прети опасношћу хришћанској вјери у Црној Гори и Брдима, обратило је на себе пажњу св. синода, који вас сматра за учитеља зла и опачила, па зато св. синод, по вољи и заповиједи великог цара, позивље вас овим саборним писмом пред свој суд, да се, ако сте невини, оправдате, или ако сте погријешили, очистите покајањем. Ако ову заповијед не послушате, онда ће св. синод примити ваш непослух за јавни знак ваше намјере против вјере и закона и против вашег отацтва и за знак ваше привржености к народу непријатељском, па због тога ће св. синод принуђен бити вас, као недостојног сина свете цркве и издајника вашег отацтва, лишити чина и одлучити вас од цркве, а понудити православни народ црногорски и брдски, да изберу себи другог достојнијег пастира и да га пошљу у Петербург да се завладичи.“

Кад граф Ивелић у јануару мјесецу 1804 године дође у Котор, он у договору с архимандритом Стефаном Вучетићем, који је с њим заједно из Русије дошао и владикау Петра, с којим се пре нешто помрзео, оптужио цару Александру и св. синоду, не хтједне поћи у Црну Гору и ту јавити, зашто је послан, већ стане призивати к себи у Котор главаре црногорске и брдске и јављати им устмено и писмено садржај како царске грамате, тако и синодалног писма, казујући неким на уста, да ће он владикау црногорског ухватити и у Сибир у заточеније послати.

Нешто поступком графа Ивелића и архимандрита Вучетића, а нешто писмом св. синода нађе се владика жестоко увређен, па у жару своје љутости саставком свога секретара абата Долчи, а потписима губернатора Вука Радовића и други главара црногорски и брдски, 3-га јулија одгово-

ри Ивелићу пространим писмом, које поукраће гласи од прилике овако:

„Добивши копије од грамате св. синода, разаслане у околни народ, видјели смо у њима изразе рускога синода, који су народу црногорском и брдском врло неповољни, почем св. оци руски оснивају се само на клеветамa и неправеднимa доношенијама непријатеља и злотвора на нашег архипастира, и не гледајући ни на нашу приврженост к истом архипастиру, ни на његову вјерност свом отачаству и преданост к најмилијивијем нашем покровитељу, заповиједају му, да се за оправдање представи њовом суду, називајући га противником вјере и закона и издајником свог отачаства.

„Није никаква чуда, што је руско царство — које је границама пространо и толиким милионима народа насељено, па благочастијем и наукама цвјета — чрез дуго време с великим трудом и трошковима своји самодржаца у садашње благостање доведено; већ је нама за чудо, што св. руски синод истражује благе уредбе од архијереја, који њему нису подвласни и захтијева, да таково благочастије, као што је у Русији, буде и у нас, гдје нејма за то средства, нити је судаца, ни судејске власти, нити школа и томе подобнога. Нека св. оци погледају на прошасто стање своје пастве, у каквом је до Великог Петра налазила се, па ће видјети, какав је ту коров био израстао, који ни дан данашњи није са свим истребљен; а оvdје у нас ако нема просвјете, а оно нејма ни јереси никакве, него је само чиста православна грчко-српска вјера.

„Пошто је српско царство пало, ми смо се од силни непријатеља христијанства склонили у ове горе и у њима се населили, не зависећи ни од кога, само што смо слушали настављења и покоравали се власти наши митрополита, као наши архипастира, који су нас научили бранити православну вјеру и своју слободу. А садашњи

наш архипастир више је од свакојега за нас трудио се и труди се, и што нисмо остали под јармом, који нам је нашом неслогом арбанашки паша навалио био, то је заслуга нашега садашњега архипастира, коме вјечно за обновљену нашу слободу имамо благодарити.

„Свети синод руски, који не зна за наше околности, мисли да и овдје наш архијереј живи у величију, као опи у Русији што се на позлаћеним колима са славом и луксусом возају, па имају кад само у светој служби упражњавати се; али ов. је је другојачије, јер наш архијереј ваља да прелази пјешнице с крвавим знојем велике стрменице, кад је год, а готово је свагда потреба да мир и учи народ, а свету службу тек онда отправља, кад се од народни послова смири. Па и овај покој за њега ријетко бива, почем у народу судејске управе до сад није било, него његовим неуморним трудом уређен је суд и управа прошасте године, и тим су се пресјекла у нашем народу самовољства и разна злочинства.

„Ми смо од пређашњи руски самодржаца помиловани многима високима граматама, од који само двије имају, које одређују поред благовољења и повчану годишњу помоћ нашем народу, а те су двије грамате блаженопочивши и бесмртног имена достојни царева Петра Великога и Павла I; а граматама царице Јелисавете Петровне и Јекатерине II дароване су нашим митрополитима (за ови и наше вјерне услуге и за усрдност и приврженост к великом руском двору) архијерејске обуке и свештеничке одежде с надлежећом окрутом архијерејском, па тима великолепнима обукама и окрутом и данас, кад служе, наши архијереји украшавају се за славу, част и спомен велики своји покровитеља, и те скупоцјености нису у туђим рукама, него се налазе под нашом руком.

„Свети синод није никад давао нашим црквама нужне ствари, него што треба нашим цр-

квама, то нешто од нашег митрополита добијамо, а нешто, колико смо кадри, и сами набављамо. За поштивање св. мира и антиминса с најчувствитељнијом благодарношћу обвезани смо св. руском синоду, јер то је по његовој милости учињено. Наши младенци на св. крштењу помазују се св. миром, које наше свештенство прима од архијереја нашега у алавастровима сасудима, за то нарочито начињенима, и са свим је лажно јављено св. синоду, као да се наши младенци на крштењу св. миром не помазују.

„Истина, да наши манастири немају много калуђера, али према средствима, којима се издржавају, онет их је доста. Ми смо слушали, да су и у Русији у неким епархијама манастири опустили и да се у жалосном стању налазе, па још гдје благочастијем и наукама руско царство цвјета, и да су калуђери излићали као овце без хране; па за чудо је да св. оци синодални у својој пастви не виде недостатка, а у туђој виде несавршенство. Народ у Русији, гдје су још науке и просвјештено свештенство, не разумије боље од нашега народа вјеру и закон, па тко нас у закону и у вјери учи, тко ли нас наставља благочастију и добродјетељи христијанској? — доста наш добри архипастир, а не руски проповједници. — Зашто св. руски синод у само садашње време не сажали се, као што се пристоји св. оцима сажалити се, на христијане у турској Србији, гдје Турци немилице истребљују христијанство и архијереје божије кољу мачем? Тамо, гдје је православно христијанство угњетено и гинемо, нужна је велика помоћ, а не овдје, гдје ми, благодарећи Богу, ни од кога нисмо угњетени, већ уживамо потпуну слободу под владом нашег доброг архипастира.

„По свој прилици није познато руском синоду, да је народ српски православни имао свог патријарха, коме су српски архијереји били под-

власни све до 1769 године, а тада, пошто је запламно рат између порте отоманске и рускога царства, патријарх српски и свега Илирика, Василије Бркић, уклонивши се у наше крајеве од предстојавше му погибели, пође у Русију и у Петербургу преставио се, на којем се и пресјекла битност славено-српски патријарха, а столица пећске патријаршије и данас је упразњена; по томе дакле наш господин митрополит остао је сам за себе у овдашњој цркви, независан ни од какве власти. А при том, кад смо ми у прастара доба примили вјеру хришћанску, нисмо је примили од Руса, него од Грка. Ми до сад нисмо чули, да има власт св. руски синод над славено-српским народом изван руски граница живећим и да о њему води бригу, па и над нама не може имати никакве власти, зашто ми народ црногорски и брдски нисмо поданици рускога царства, него само стојимо под његовим моралним покровитељством, па и то не из каквог другог узрока, него само због једнакости вјере и племена привржени смо, вјерни и усрдни двору руском и такови ћемо остати вјечно. Па баш да би нас Русија и одбила од себе, чему се ми никад не надамо, опет зато ми народ црногорски и брдски, докле год у Русији православна вјера узлада, остаћемо на вијеки Русији вјерни и усрдни; но с тим уговором, што ми у поданство, као други жители који у Русији живе, ступити не желимо, и слободу, коју су наши прародитељи добили, до саме крајности бранићемо, и ради смо с мачем у руци умрети, него ли у срамно ропство и једној сили предати се.

„До сад наше архијереје није нико вукао руском синоду на одговор, па и овог нашег архипастира не ћемо пустити, да ико над њим триумфира и да му суди. Кад би он у чему преступио и био крив, као што је неправедно оклеветан, ми бисмо сами могли му судити, не као ар-

хијереју, него као најпростијему грађанину међу нама; јер ми народ црногорски за овај чин изабрали смо њега, а да буде за архијереја посвећен, не бивши тад у Србији патријарха, послали смо га у Унгарију к православном митрополиту, који га је саборно с другима епископима и посветио и предао му врховно пастирство над нама. Ми бисмо могли, кад би он тога чина недостојан био, збацити га, па изабрати другог достојнијег и представити га гдје треба; но ми достојнијег и брижљивијег за наше душе нигда нисмо имали, и док је он жив, другога не желимо имати, по томе дакле послове о нашем архи-пастиру нејма нико водити.

„Ви сте, оклеветавши нас неправедно код рускога двора, желили најпре удаљити од нас нашег доброг архипастира, највјернијег нашем отачаству и најприврженијег руском императору, како бисте Вучетића за нашег архипастира поставили, а својој заповиједи народ потчинили. А ми народ црногорски и брдски вас добро познајемо и увјерени смо, да од онога, што ви нама обећавате, не би за нас никаква ни слава, ни част, ни срећа посљедовала. — Па баш и да сте у почетку вашег доласка са својственом руском политиком с нама и с нашим архипастиром поступали, онет по настављенијама, која имате, не бисте ништа учинили; али барем те денешне не би биле толико разглашене и не би се дјело на стид ником свршило. Ми смо жељели видјети вас међу нама и с вама о царским пословима и вашем доласку поразговарати се; али шта се хоће, кад ви нисте хтјели, као што би ваљало да дођете међу нас? Ми вас дакле сви једногласно молимо да вас оставите без сваки јавни и тајни пјатрига на миру, а ми при свагдашњој вјерности рускоме престолу остајемо непоколебиви, у очекивању једног чиновника, али рођеног Руса, који ће извидити и представити висо-

ком двору истину, од које се удаљујете. Ми се надамо зицијело, да пресвијетли руски цари наш најмилостивији покровитељ не само што ће уништити све клевете, које су непријатељи на нас и на нашег архипастира измислили, него ће јошт и увећати к нама, као вјерном и заслужном народу, своје царско благовољење и милост.“

Главари црногорски и брдски тада су у име свега народа писали и цару Александру једно дугачко писмо, бранећи свога владiku од неправедно нанешених на њега клевета и излажући: да су они по смрти посљедњег Ђурђа Црнојевића остали под управом митрополита; да су њихови предци и они не само православу вјеру и своју слободу више од 300 година бранили, него јошт, у случају рата с Турцима, помагали су и другима хришћанским државама; да је блаженог спомена цар Павао I за вјерне и усрдне услуге, које је црногорски народ чинио Русији у време Петра Великога, благовољно снабдјети црногорски народ својима царским милостима и граматама; да им је то дало надежду очекивати и веће милости и помоћи од престолонаследника; да су у тој надежди у време владања Александрова прекратили у народу свом самовољства и крвопролиће, и да су установили сами суд и закон под руководством свог архипастира; да они ником толико обвезани нису, као свом архипастору, за његов неуспјешни труд; да у случају кад би његовом императорском величанству благоугодно било јавити своје високе милости народу њиховом, тпцало се то користити црногорске или царства рускога, по сваки начин треба да им се то доставља преко њиховог архипастира; да они, живећи под управом свог архипастира, преко њега све заповиједи и буди какве наредбе, које би дане биле од његовог императорског величанства, најусрдније примиће, али усудити се испунити их без одобрења свога архипастира нису кадри ни-

како; да се чуде Ивелићу, што се задржао у Котору, међу највећима њовима злотворима, а није дошао у Црну Гору, нити је царску грамату њима објавио, већ је послао копију од ње кроз народ; да су Вучетић и Ивелић смутљивци и да је овај посљедњи 1788 године донео царске манифесте у Црну Гору, да подигне околно хришћанство на оружје против Турака, па народ преварио; да је Ивелић, како је дошао у Котор, хвалио се, да ће он по инструкцији даној му и од св. синода имајућој заповједи, доћи у Црну Гору, па да ће затворити њовог архипастира и повести га у Сибирију на вјечно заточеније. Послије тога настављају овако: „Наш архипастир није заслужио, да би у његовом дому и сопственој независности могао ико с њим тако тирански поступати; јер док смо год ми живи, никаква човечја сила није у стању њему таково бесчашће учинити. Наш митрополит није нигда био под заповиједи рускога синода, него само под покровитељством вашег императорског величества, и то под моралним покровитељством, те тако до сад и нисмо били ни од кога брањени, а сад мјесто силне обране почињемо силно гоњеније трпјети. Св. синод нејма никаква права заповиједати над онима архијерејма, који су изван Русије, те му нису подложни, већ имају своју власт, па зато и с нашим архипастиром никаква посла нејма. Милости, заповиједи и наредбе вашег императорског величества, које се тичу ползе нашег народа, ми с нестријелливосћу очекујемо од најмилостивијег покровитеља примити; но и те чрез генерала Ивелића, без дозвољења нашег архипастира, примити не можемо, почем на ријечи генерала Ивелића основити се сумњамо, тим више, што он посредством нашег архипастира не ће заповиједи и наредбе вашег императорског величества нама да објави. Премилоствиви господару, да би се дознало право наше стање, најмилости-

вије благоволите послати савјеснога посланика, и то рођеног Руса, који ће праву истину видјети и представити В. И. Величаству.“ (*)

И ако су јако опора предизложена писма, на која једва се могло и надати каквом одговору из Русије; али опет не прође много времена, а руском консулу у Котору Мазуревском дође заповијест из Петербурга, да он ту ствар црногорску извиди и смири. Вјешти политик Мазуревски помири владикус Ивелићем и с Вучетићем и јави свом начелству о пуној преданости владике и народа црногорскога и брдскога к руском престолу; а абат Долчи, који је преко 20 година испуњавао дужност секретара код владике и био му у свему десна рука, буде с овога свијета уклоњен, зато што се на њега подозрејавало, да је нешто преко писама шуровао с Французима. (**)

Тек што је Наполеон (6 маја 1804 год.) постао царем француским, одма могло се познати, да је његова тежња сву Европу под своју власт покорити. У намјери стати му у том на пут, цар Александар науми предложити великим силама, да се заједно дигну на оружје за спасеније Европе од неситог властољупца, а међу тим отпра-

(*) Из добрих узрока није било никаква спомена у Грлицама о неспоразумијењу између Русије и Црне Горе, које је трајало од јесени 1803 па до у почетку 1805 године; али кад су већ други о том читава акта, па још и на њемачком језику у свијет пустили, ево сад у овом издању наведено је гдјешто из тог акта.

(**) Талијански преводник Милаковићеве историје, Дубровчанин Август Казначић, примећује на овом месту свога превода, како је у Дубровнику остало предање, да је Долчи жив узидан скапао. Ми смо од поуздане стране дознали, да је Долчи угушен повразом своје француске мантије.

Издаваоци.

љен буде из Петербурга у Црну Гору бригадир (статски савјетник) Стефан Санковски, као повјереник код владике Петра, да се тамо за сваки случај нађе. У мјесецу марту 1805 год. дође Санковски у Црну Гору и донесе од цара Александра грамату, писану 20 јануара те исте године и управљену на народ. У тој грамати између осталог и ово стоји: „Желећи у сваком случају дати вам доказе свагдашње наше к вама наклоности, ми смо драговољно задовољили жељи вашој што се тиче митрополита, повративши архиепископу томе императорску нашу милост. Ми смо увјерени у осталом, да у поведенију како његовом, тако и свију нама љубезни чланова црногорскога правитељства, не само што не ћемо наћи повода к сумњи или незадовољству, него јошт, напротив тога, да ћемо сазнати у њима свагда достојне потомке они синова црногорски, који су дали предцима нашим први примјере непоколебиме привржености и преданости њихове к руској држави.“ — Санковски донео је и новача 3000 дуката, суму непздану послје 1802 године од оне пензије, што је цар Павло I одредио за Црну Гору (*).

Побједе, које је Наполеон 1805 године одржао, најпре 5 окт. код Улма над Аустријанцима, а послје 20 нов. код Аустерлица над Аустријанцима и Русима, узроком су биле, да је Аустрија на пожунском миру 14 дек. те исте године уступила Французима између други провинција и Далмацију с Бокм Которском. Аустријски окружни капетан у Боки, барон Кавалкабо, објави Бокељима да 29 јануара сљедујуће године морају предати се сви градови француској војсци. Бокељи дознавши, да су уступљени Француској, које го-

(*) А. Н. Попова, Путешествије в Черногорију, стр. 106.

сподарство лишава их трговине, слободе и благостања, падну у највећу тугу (*).

У то време налазио се у Крфу вице-адмирал, Д. Н. Сењавин, који је с руском флотом чувао јонску републику од Француза. Многи од Бокеља, који су негда у руској служби били, знали су добро, да би Сењавин у одвећ незгодном положају нашао се, кад би француска војска заузела Боку. Они дакле науме пружити руку помоћи Сењавину, а тим и своје отачаство спасти од опасности, па с договором остали главара бокељски отправе своје депутате на Цетиње к владика црногорском и к Санковском с предложеном, да су Бокељи, ако им дођу у помоћ Црногорци и из Крфа руска ескадра, готови бранити Боку до последње капи крви своје. Санковски, знајући да ће то Сењавин једва дочекати, договорно с владиком пристане на то предложено, па отправи одма курира у Крф к вице-адмиралу, иштући од њега да час пре пошаље ескадру у залив которски. Међу тим владика на главној скупштини, која је 15 фебр. 1806 године држана на Цетињу, са сагласијем свију главара објави народу, да ће он не само војевати против Француза, већ да ће радити и аустријску војску удаљити из Боке, пре него што у њу дођу Французи. Он примивши команду над саједињенима Црногорцима и Приморцима, опколи најпре град Нови, а тог истог дана, 16 фебр., дође и капетан Бели с руском ескадром под Нови. Преговори почну се, у следству који 21 фебр. објави владика команданту аустријском: ако не ће предати града народу, а он ће га узети на јуриш. Бели од своје стране предложи поменутоме команданту, да градске кључеве преда капетанима од општина, од који су их Аустријанци, кад су заузели Боку, и примили, додавши уз то, да ау-

(*) Грлица, 1837 год. стр. 41.

стријска војска брани сад непријатељску земљу, јер рок предаји Боке Французима прошао је још 29 јануара. На ова предложења опуномоћени комисар аустријски, маркиз Гизелијери, сагласи се. Таковим начином Бокељи поврате своју област и у све осам градова и градића измијене аустријску војску без проливања крви (*).

Сутра дан око девет сати јутром владика и с њим губернатор Радонић, статски совјетник Санковски и граф Марко Ивелић пођу на лађу капетану Бели, од куда заједно с њим и с једном компанијом поморски солдата врате се на брег, гдје их свештеници с многим народом дочекају и до у цркву манастира Савине допрате. Ту је духовенство саборно одслужило молебан, по свршетку којег владика, освештавши барјаке, који су назначени били да се развију на градовима, и предајући их капетанима од општина, изговори кратко у овима силним изразима слово: „Испунила се жеља ваша, храбри Славени! Ви видите међу вама давно очекивану вама по роду, вјеру, храбрости и слави браћу вашу. Благословени монарх руски прима вас у число своје дјечице. О! нека буде благословен промисао господа! нека буде вама у памети овај радосни и срећни дан! Но пре него што вам предам ове свештене барјаке, треба да положите заклетву, да ћеге их бранити до посљедњи сила“ (**). — Пошто народ положи на то заклетву, пођу сви у град. Уз радосно покликивање: „живио Алек-

(*) Грлица, 1837 год. стр. 41-43.

(**) Грлица, 1837 год. стр. 43-44. — У оригиналу стоји „Могущественный Монархъ“, али ја сам пре у Грлицама мјесто тога рекао „благословени монарх“, па и сад тако остављам, премда знам, да је цару Александру тек 1814 год. поднесен титул *Благословеннаго*, па и ако га није примио за свог живота, опет је назван тако по смрти.

сандар!“ развију се руски барјаци на граду Новом и више њега на градићу Шпањоли. Не само од ескадре, већ и трговачке лађе иските се барјацима од разне боје и уједно с градовима избаце по 101 тон.

Први дана одма послије тога прочује се у Новом, да је дубровачки сенат наумио пропустити преко своје земље француску војску (која је одређена била да прими Боку од Аустријанаца) и дати јој лађе да се превезе из Стона у Дубровник. На тај глас владика пошље једну доста јаку чету Црногораца на границу дубровачку, да принуди сенат држати савршену неутралност; а капетан Бели, да би забранио непријатељу превести се морем у Дубровник или управ у залив которски, отпрати једну фрегату у залив каламотски (*).

Добивши извјестије да је Бока заузета, Сењавин отпрати на први случај 2 баталјона мушкетира с 4 топа под командом генерал мајора Пушкина, да чувају Котор и Нови, а за њима и он исти с једном чести флоте дође у Нови 13 марта, а на други дан пође у Котор, гдје је народ свечано дочекао га. (**)

Бока Которска граничећи с јуначким српским народом приврженим Русији, била је од велике важности за руску војску и избавила је Сењавина од тешки и рђави мисли, Крф од неизбјежне невоље, а руску војску од стида, да не буде истиснута из средиземнога мора. Имајући пространи которски залив, који служи за сигурно пристаниште флоти и лежи усред адријатичкога мора, могао је Сењавин, помоћу храбри Примораца и Црногораца, умјесто обранитељне водити нападатељну војну, премјестивши бојно поље од Крфа у Далмацију, и могао је пресјећи са-

(*) Грлица, 1837 год. стр. 44.

(**) Грлица, 1837 год. стр. 44-45.

обраштај Далмације с Италијом, имајући поред своје флоте многе наоружане бокељске лађе (бродове), које су због своје лакоће врло удесне за блокаду тијесни канала, којима се приступа к далматинским пристаништима. Напротив тога Французи, без флоте, артиљерије и кавалерије, поред све своје силне и храбре пјешачке војске, могли су нападати само од стране Дубровника, али да дођу и до њега, требало им је прелазити грдне планине, гдје нити је било путова, ни коња, ни кола, дакле с трудом и с муком морали су преносити справе и потребе војничке. При том Далматинци су јако мрзили на Наполеона, који је дужда млетачкога, њеног господара, лишио власти и земаља, а та њова мрзост принуђила је француске генерале, да држе у градовима и већим селима далматинским многу војску, тако да од 40.000 војске они нису могли употребити на Боку више од 20.000 људи, а овај број није био довољан, као што ћемо то видјети на свом мјесту, ни да освоји најслабији пункт, град Нови.

Сењавин смисли ослободити од Француза и Далмацију, у којој је њи већ налазило се 6000. У сљедству тога капетан Бели добије заповијед, да са осам убојни и девет бокељски лађа гледа покорити острове, лежеће наспрам Далмације; а Сењавин 25 марта пође у Крф, да и тамо учини нужна распоређења, па да се врати час пре у Котор, као што се 19 Апр. и вратио с већом чести флоте и са 6 компанија јегера. Примивши рапорт о добром успјеху ескадре под командом капетана Бели, Сењавин с три убојне лађе крене се 27 апр. из Котора пут Корчуле, да се с поменутом ескадром саједини (*).

Наполеон, озлојеђен на Русе, што им је пала у руке Бока и што не може против ње послати

(*) Грлица, 1837 год. стр. 45.

војску по мору, које је најлакши и најпречи пут, закључи с бечким двором трактат, по сили којега слободно је било француској војсци прећи преко аустријски земаља у Далмацију. Прекриливши Далмацију с 40,000 војске, Наполеон ријеши се, макар шта стало га, покорити Боку и кроз Арбанију допрети до Крфа (*).

Још кад је други пут дошао Сењавин у Боку, дубровачки сенат био му је отпратио једног од својих чланова, да га поздрави добродошлицом и замоли о заштити републике. По томе Сењавин, враћајући се од Корчуле у Нови, сврати се 6 маја у Дубровник, гдје учини са сенатом овај уговор: „Како се чује, да је француска војска ступила на земљу републиканску, град Дубровник примиће руски гарнизон, а правителство оружаће грађане, да заједно војују с руском војском против Француза.“ Послије таковог уговора мислило се уопште, да ће кнез (глава републике) и сенатори, не будући кадри сачувати неутралност, још радије пристати с Русима; јер узевши страну Француској, која није имала морске силе, они би се лишили трговине, без које опстати нису могли. Но два или три сенатора, претполажући да Француска, која је толику своју храбру војску отпратила у Далмацију, има више средства одбранити их од непријатеља, него ли руска флота и малобројна војска што је у средиземном мору, и држећи слабу узданицу у нерегуларну с Русима сајузну војску, нађу за боље и безбједније примити у своје отачаство Французе, на што и остали сенатори пристају. — 14 Маја, баш на један дан доцније, него што је Сењавин пошао пут Тријеста, генерал Лористон (Lauriston) с 3000 момака, прешавши преко турске границе, дође у Слано, а 15-га заузме Дубровник. Сутрадан генерал француски у име Наполеоново обја-

(*) Грлица, 1837 год. стр. 45-46.

ви, да не ће пре независност и неутралност дубровачке републике признана бити, докле год руска војска не остави Боку, Крф и друге пређе бивше млетачке острове, и док се руска ескадра не удаљи од брегова далматински; но како Сењавин није гледао да угађа непријатељу, тако република остане сајужена у рату с Француском. (*)

Како дозна владика, да су Французи ушли у Дубровник, а он са својима Црногорцима и Приморцима и с двије компаније мушкетира и с једном компанијом јегера упути се из Новог на сусрет непријатељу. Французи заједно с Дубровчанима, сукобе се 21 маја с владичином војском наомак Цавтата и започну мејдан дијелити. Послије кратког али врућег боја непријатељ побјегне и затвори се у Цавтат. У том боју погинули су од владичине стране њи 9 које Црногораца које Примораца и 1 јегер, а рањили су се 7 што Црногораца што Примораца и 5 јегера; а Француза и Дубровчана остало је на мјесту мртви 250. Један француски официр скочио је у море и у њему свсј гроб нашао. Сутра дан мајор Забјелни с 4 компаније мушкетира и с 4 компаније јегера саједини се с владиком, но Французи по ноћи оставе Цавтат са 4 заглављена тона, а руска војска заузме га. Сљедујућа три дана, 23, 24 и 25 маја, Црногорци и Приморци, поткријепљени с нешто мало Руса, тукли су се с непријатељем, који најпослије са својом штетом буде принуђен уступити владики сав простор између Цавтата и Дубровника. У тима бојевима пало је које мртви које рањени Црногораца 13, а непријатеља полегло је на мјесту мртви 8 официра и до 300 момака. Црногорци су 25 маја узели од непријатеља 1 барјак и 150 пушака. Послије тога француски генерали, заплашени храбром сусрећом

(*) Грлица, 1837 год. стр. 46.

руске војске, особито јунаштом Црногораца, који никога нису штедили ни робља узимали, направе пред Дубровником на брду Бргату, на разнима и готово неприступним мјестима утврђења, од куда нису ни излазили. (*)

Сењавин, примивши извјестије у Тријесту, да су Французи већ у Дубровнику, дође 27 маја у Котор, од куда 1 јунија пође пут Дубровника са свом флотом и с бокељским наоружанима лађама. Сутра-дан договори се Сењавин с владиком да отму од непријатеља два пункта, брдо Бргат и остров Локрум, па ако буде могуће и силе им кадре буду одговорити силама и положају непријатеља, онда освојити и град Дубровник. У сљедству тога 3 јунија владика с Црногорцима и Приморцима и с војском мајора Забјелина почне прикучивати се Французима, које сабије у утврђења, а своју војску близу њи намјести (**).

Међу тим генерал-мајор кнез Вјаземски с једним баталионом јегера био је дошао из Крфа у Котор, од куда се с њима и с неколико нерегуларне војске крене брже-боље у Цавтат, а одатле превезе се у логор пред Дубровником, гдје 4 јунија прими команду над регуларном војском (***)

Цио дан 5 га јунија било је време чисто и врло тихо. У 4 сата пјутра, по даном знаку, пет руски убојни лађа почну привлачити се к Дубровнику. Контра-адмирал Сорокин опали неколико топова и осидра се према извишенима мјестима, гдје је стајала руско-црногорска војска. Тај дан био је свједоком врло важнога и за ову здружену војску одвећ славног боја (†).

Непријатељ намјестио се био на неприступним кршовитим висинама дубровачкима, тамо је

(*) Грлица, 1837 год. стр. 46-48.

(**) Грлица, 1837 год. стр. 46-48.

(***) Грлица, 1837 год. стр. 49.

(†) Грлица, 1837 год. стр. 49.

саградно батерије на најзгоднијима мјестима и био је готов дочекати нападаће. Он је заузимао пругу од мора до турске границе, не одвећ пространу, али тим је била јача. Природа и вјештина осигурале су га са свим; десно му је крило заклоњено било морем и стјеновитом стрменитом обалом, а лијево турском границом, гдје није слободно било дијелити мејдана. Пред фронтом његовим стајале су грдне литице (греде), а четири најважнија пункта, која је он заузимао, била су скопчана тако, да је узајамно један другога могао бранити. Број непријатеља износио је 3000 регуларне војске и до 4000 добро оружани Дубровчана. Руске регуларне војске било је 1200 момака, а Црногораца и Примораца до 3500 људи. С толико војске одвећ је тешко било ударити на непријатељски фронт, јер је познато, како Французи знаду утврђивати мјеста, како ли вјешто изабирају згодан положај за батерије; но не пазећи на те све с руске стране незгоде, буде закључено напасти на непријатеља, на рано јутром 5 јунија владика отпреми неколико Црногораца, да освоје предње француске poste. Црногорци ударе јуначки, те пред најважнијим пунктом у највећој врлети освоје одма један предњи пост, па онда жестоко навале и на други. Кнез Вјаземски видећи да непријатељ кани намамићи Црногорце, пошаље им у помоћ три компаније јегера под командом капетана Бабичева, који брже боље попну се у врлетно брдо. Црногорци сајединивши се с јегерима, пусте се јуначки у бој. Положај ови ратобораца био је опасан, они су стајали на крају пропасти (*).

У то време кн. Вјаземски и владика договоре се да освоје висине. Тим више они похите то учинити, што им је у тај пар дошао глас од турскога команданта, да се непријатељу прибли-

(*) Грлица, 1837 год. стр. 49-51.

жује поткрјепљење. Владика с нерегуларном војском за тили часак успије се на заузету висину. Заблехнут непријатељ не надајући се боју с те стране и држећи то за немогућно, одвећ очајано бранно је ту позицију, па добивши помоћ, настрне на кап. Бабичева, али његове три компаније и Црногорци, ободрени личним присуством владике, не уступе ни једног корака непријатељу. Међу тим док се владика на крају пропасти борио против далеко претежније силе, која је на њега наваљивала, кн. Вјаземски, раздјеливши оно мало своје војске у двије колоне и пославши пред њима својевољце, пође к неприступној висини, утврђеној батеријама. Лорнстон опазивши опште комешање, са свом силом притјесњавао је својевољце, па удари на владика, који је био у највећој опасности; колоне пењале су се уз стрмине крше и биле су већ близу врха. У таквом положају одступити већ није било могуће; корак натраг, па је све пропало. Најпослије на врх брда укажу се барјаци руски и громовито ура одјекне (*).

Непријатељ, пошто буде истиснут иза стјењака, заустави се међу својима батеријама. Обје руске колоне саставе се с владичином војском и ударе на Французе, који при свему жестоком отпору, који су давали, буду принуђени уступити. Црногорци и Руси, не дајући освијестити се од забуне непријатељу, наваљивали су на њега непрестано, па сложено јурише на прво утврђење, те редут, који је наоружан био са 10 топова, освоје (**). Французи, уступивши једно за другим три своје линије и батерије, којима су линије брањене, и прибравши се са својима силама, ударе у оба бока руско-црногорске саједињене војске, но буду натраг отиснути. Најпослије непријатељ,

(*) Грлица, 1837 год. стр. 51-52.

(**) Грлица, 1838 год. стр. 52.

који је био гоњен узастопце, заустави се за четвртој својом позицијом удно брда, више самог Дубровника; али и ту није могао одржати се ни десет минута, већ са свим разбијен у највећем нареду обрне плећи и нада бјежати. Црногорци, Приморци и сви својевољци потрче да га пресијеку од града; страх га убрзи, а тама и градски зидови сакрију му поремећени узмак. У то време придошавша непријатељу помоћ хтјела је да заустави побједитеље, но тек што ови навале, а Французи загребу. Окретни Црногорци потрчавши напред и запавши на обије стране пута, тукли су непријатељску аријер-гарду и на самом мосту у домашају картача с града. Осим пушкарања нерегуларне војске, које је почело изјутра, бој је на највећој жеги трајао од два сата по подне па до седам, а посљедњи пуцањ пушака умукнуо је у осам сати вечером. И тако помоћу Свевиншњег са шаком људи одржана је сјајна побједа над непријатељем силнијим и утврђена и неприступна гора Бргат више Дубровника запремљена (*).

У овом боју у коме су побједитељи отели 19 топова, од француске стране пало је њи мртви: генерал Делгог (Delgogue), 18 које штапски, које виши официра и међу њима ађутант Лористонов, потполковник Гаје (Gaïet), и око 400 нижи војника, а заробљено је преко 90 момака. Дубровчана мртви и рањени било је око 400. Од руске стране пали су њи мртви 1 официр и 16 момака, а рањени су 3 официра и 30 момака; а Црногораца и Приморца које мртви које рањени било је до 100 људи (**).

Црногорци су се у овој битки јуначки борили, а особито су се одликовали: владичин брат Саво Петровић, губернатор Вуко Радонић, сердар

(*) Грлица, 1838 год. стр. 41-42.

(**) Грлица, 1838 год. стр. 42-43.

детински Ђико Мартиновић и Вуко Ђуров Радоњић.

На други дан, 6 Јунија, ударали су Руси на остров Локрум, али нису могли освојити га. Тај исти дан Црногорци су пресјекли Дубровчанима воду, које осим чистерна (бунара, у које се кишна вода с кућни кровова салијева) нису имали (*), а мајор Забјелин с двије компаније и с неколико Црногораца очистио је од Француза сав простор између руске војске и Гужа, гдје је у пристаништу налазила се добра чест руске флоте.

Таким начином затворивши непријатеља у граду Дубровнику, опколивши град од мора убојним лађама, а са суха војском, пресјекавши му воду и пут, да му не може доћи ни од куда хране, почну Руси 7 јунија направљати двије батерије на средњим висинама, коју је заузимала њова војска, које готове буду прва 10 га а друга 12 Јунија, па од овог дана почну тући из топова град тако добро, да је сваки хитац наносио штету непријатељу.

Батерије су радиле непрестано и врло вјешто, а Црногорци засједавши у развалинама кућа, које су биле близу градски зидова, задавали су јаде непријатељу, који је изапиљао по неколико војске да их одбије од града. Одма први дана опсаде почели су житељи осјећати у свему оскудицу, а уз то Црногорци и Бокељи не само што су похарали све што им је пало руке, него су и многе куће око Дубровника у пепео преобратили (**). Оваково разоравање, какво и дан данашњи најпросвјетленији народи чине у непријатељској земљи, остаје прекорно и не може се оправдати ни народнима обичајима, ни правима рата.

У оно исто време кад је побједа обећавала да ће се Дубровник предати, дође заповијед од

(*) Грлица, 1838 год. стр. 43.

(**) Грлица, 1838 год. стр. 43.

цара Александра, којом је из уважања пријатељства спрема аустријскога императора наређивао, да се преда Бока Аустријанцима, како ће је опет они предати Французима. Док се то могло држати у тајности, Црногорци и Приморци помагали су свесрдно Русима, а кад им о том јави Санковски, онда ови храбри војници клону духом и по већој чести разиђу се својима кућама. Руска на броју мала војска — која и с оним баталпоном јегера, што је последњи дана дошао из Крфа, није износила више усве од 2300 момака — није могла ништа предузети против града, у коме се налазио врло јак гарнизон француски, осим Дубровчана добро оружани и готови бранити се до последњи сила своји. Из тога узрока није остајало ништа друго, него држати град у опсади, у надежди не ће ли непријатељ, пошто му нестане хране или воде, предати се (*).

Из руски батерија свако зрно од топа и свака кумбара наносили су по коју штету у граду. Непријатељ је само оштетио Русима један картаул, погодивши му зрном усред грла, и убио је два Црногорца и једног топицу поморског. Жалећи Дубровчане у граду, у који се народ и из предградија збјегао био и велику оскудицу у храни трпио, Сењавин предложи Французима капитулацију, и двапут су о том чињени преговори; но Лористон, имајући хране за своју војску и очекујући сваки дан да му дође помоћ, није хтио предати се (**).

Послије тога двапут су Французи испадали из града. Први пут 16 јунија у ноноћ, око 300 момака нападну на десни бок Русима, но одма буду принуђени повући се, изгубивши 10 мртви и 23 рањена у ропство падша. Други пут 21 јунија под вече отправљена буде једна чета Црно-

(*) Грлица, 1838 год. стр. 43 44.

(**) Грлица, 1838 год. стр. 44.

гораца, да у предградију Пилама куће, из који су их Французи узнемиривали, запале, што су Црногорци и извршили точно. Овог су пута Французи изаслали око 400 момака, од који је, као што се могло судити по пушкама, које су Црногорци узели, до 100 погинуло, а Руси и Црногорци у обадва пута изгубили су 3 проста војника и 8 Црногораца. Послије ти неповољни покушаја Французи нису ни излазили из града и у таквом стању трајала је опсада до 24 јунија мјесеца (*).

У 4 сата јутром 24 јунија дође глас у руски логор, да непријатељу иде у помоћ око 500 момака од Стона у Дубровник. Владика отпрати к ријеки Омбли неколико Црногораца и Приморца и двије компаније јегера, да непријатеља обуставе. Тек што ова војска дође к ријеки, а непријатељ (осим они што су само вида ради ишли од Стона, да тим увјере Русе, да помоћ граду не ће доћи преко турске границе) у три колоне, до 3000 момака, под управом генерала Молитора укаже се на брдељцима турске земље, преко које је ишао да зађе Русима за леђа, те да их доведе међу двије ватре. Црногорци и Приморци, колико их се могло у тај пар скупити, с двије компаније јегера пођу на сусрет непријатељу, који се приближивао. Црногорци отворе бој први, те узбију предње непријатељске волтижере и зауставе прву колону. Молитор зачудивши се јунаштву шаки нерегуларне војске, крене на њи сву своју силу. Послије кратког, али одвећ жестоког боја, у ком се особито јуначки показао губернатор Радонић, Приморци и Црногорци повуку се Цавтату, а одатле пођу у Нови; а Руси с владиком уједно измакну се у Груз, гдје се навезу на море, па и они пођу у Нови (*).

У овом одступању изгубили су Руси 10 јеге-

(*) Грлица, 1838 год. стр. 44-45.

(**) Грлица, 1838 год. стр. 45.

ра, што су остали били на стражи да чувају батерије, у којима су била 4 топа и три прангије. Тај добитак скупо је стао непријатеља; он је у време опсаде, која је трајала од 5 до 24 јунија, и овог последњег дана изгубио, по казивању сами заробљеника Француза, преко 2000 људи, бројећи у то и Дубровчане. (*)

(*) Преводиоца Милаковићеве Историје, Август Казначић Дубровчанин, примећује на овом месту, да су бројеви, које наводи Милаковић о Французима и Црногорцима, претерани, исто тако да су неверни многи податци, који се тичу опсаде Дубровника. Тако вели, да ђенерал Лористон није ушао у Дубровник са 3000 војника, но само са 800. Ових 800 редовних војника били су у боју и 5. јунија, а не 3000; а за оних 4000 Дубровчана, које помиње Милаковић, каже Казначић, да су то биле неколике стотине сељака са дубровачке територије, које су Французи силом повели у бој. Такође и то каже Казначић, да тиме, што су Црногорци пресекли воду, није Дубровник дошао ни у какву неприлику, као што Милаковић каже, јер су тврдиће дубровачке добро снабдевене живом водом, тако да могу издржати у том погледу и најдужу опсаду. Даље каже Казначић, да су руске обе батерије на брду изнад Дубровника тако биле намештене, да су топовска зрна већином падала преко града у море. Исто тако исправља Казначић, да ђенерал Молитор није дошао са 3000 Француза у помоћ Дубровнику; највише, вели, ако их је било 1000 момака уз нешто далматинске земаљске оружане чељад (terieri). Од ове шаке људи поплашили су се, вели, Руси и Црногорци тако, да су на врат на нос утекли. Према томе мисли Казначић, да ваља судити и о ових 2000 мртвих и рањених Француза и Дубровчана. — Казначић је нашао, да Дубровчане за пуштање Француза у свој град

Наивећа туга и жалост била је обузела Бокеље, што ће потпасти под власт Наполеонову. Они су молили Сењавина, да им допусти отпавити у Петербург своје депутате, не би ли умолити цара Александра, да не уступа Боке Французима, који су погазили народна права, завладавши републиком дубровачком, која је тад била под покровитељством порте отоманске, сајузнице руске. Сењавин, по савјету владике Петра, пристаје на то и ријеша се не пуштати Боке у руке непријатељу до нове царске заповиједи, а Бокељи отпаше к цару у Русију архимандрита Стефана Вучетића, који је свакако био родом из Боке, и с њим још три депутата (*).

Међу тим 29 јунија изиђе опет флота руска да узнемирује непријатеља с мора, а Приморци и Црногорци, добивши пређашњу своју бодрост, пусе се по суху ратовати, палити и харати. Лористон и Молитор, и ако су добили још помоћи, која је умножила њову војску до 8000 момака, нису смјели излазити на поље да дијеле мејдан са српским јунацима, већ су сједили затворени у граду.

О предаји Боке дуго су водили преговоре најискуснији аустријски дипломати, фелд-маршал-лејтенант граф Белегард и полковник граф

извињава тиме, што су недоумевали због Црногораца, који су тада тако рећи варвари били (*allora ancora presso che barbari*). По уговору са Сењавиним, не би Црногорци у Дубровник ни улазили, него редовна руска војска; али прави узрок, због кога су Дубровчани можда први пут погазили своју реч, био је сасвим други; но зато су кажњени губитком своје независности. Ствар би на оне стране данас инако стојала, да су Дубровчани тада пристали уз словенске савезнике.

Издаваоци.

(*) Грлица, 1838 год. стр. 44.

Л'Ешин, а с француске стране генерал Лористон, али нису ништа свршили. Мудро владање вице-адмирала Сењавина и позната вјештина у политичним дјелима владике Петра нису дали испустити из својој руку толико нужну непријатељу провинцију. Французи, осим јавни преговора, употребљавали су сва тајна средства, не би ли како придобили на своју страну владика, те му је најпослије Лористон у име свога цара обрицао чин патријарха све Далмације. Владика је њима од потребе био не само зато, да задржи у послуху Бокеље, него и зато, што су намјеравали покорити доцније Херцеговину и Арбању, гдје је он, као духовно лице, имао велик утицај (*). Владика не само што се није дао преварити ни улагивањем ни силнима обећањима, него још вјешто дознавши о намјери францускога правитељства, отворио је очи и сусједнима Турцима, те ни знатни дарови, које су Французи послали били пашама скадарском и требињском, нису ништа помогли. При том и сам Лористон, не радећи искрено, доста је, наравно преко своје намјере, пишао на руку Русима да се посао одуговлачи. Он је захтијевао, да се Бока преда непосредно Французима, а Белегард представљао је, да би тим Аустрија изгубила градић Браунау, који је Наполеон задржао за залог, док не заузме његова војска Боку.

Скоро су била да се напуне два мјесеца, од како су депутати из Боке отирављени, а још се није знало, да ли ће руски цар уважити по њима послано представљење. Најпослије 26 августа дође фелд-јегер и донесе царску заповијед од 31 јулија, да се по сваки начин рат настави и даље с Французима (**).

Послије примирија закљученог 2 августа из-

(*) Грлица, 1838 год. стр. 45-46,

(**) Грлица, 1838 год. стр. 46.

међу Сењавина и Лористона, Французи не само што су прешли били неутралну пругу и саградили батерије код самога уласка у залив которски на предгорију Остро, већ су још и примакли предње своје poste близу Новог (*). На имендан цара руског, 30 августа, Сењавин објави тајно војничким поглаварима, да ће бој с непријатељем наново започети се, а сутра-дан сва флота исплови из залива и стане блоковати непријатељска пристаништа.

У то време, 2 септ., чете нерегуларне војске, пред којима су били граф Ђорђије Воинових из Новог и Вуко Ђуров Радонић с Његуша, нападну на француску колону и одбију је с великом њеном штетом од границе новске (**).

Окупивши се до 6000 Примораца и Црногораца под командом владике Петра, 13 септ. изиђе из Новог руска војска, око 3000 људи, па како су баш у то време били топовима с убојни лађа батерију на предгорју Остро, тако чим војска укаже се, а Французи брже-боље оставе сва утврђења и слегну се к пристаништу у Молунту, гдје им је био велики шанак, но к вечеру, послје кратког боја, оставе и њега. У ова два мјеста узето је 38 топова, међу којима било је 5 прангија. — 14 септ. непријатељ узмицао је једнако, држећи се морског брега, а владика гонио га је узастопце и заузео је сав Дебели Брег. Сутра-дан бој није престао дан и ноћ; Французи су одступали корак по корак, а владика, предводећи аван-гарду, ишао је за њима и тукао их, не дајући им нигдје зауставити се (**).

Црногорци и Приморци, око 2000 по избору витезова, имајући са собом и неколико јегера, показали су 16 септ. чудества храбрости. Они су

(*) Грлица, 1838 год. стр. 46.

(**) Грлица, 1838 стр. 46.

(***) Грлица, 1838 год. стр. 46-47.

под управом свог владике тако уредно бој били као каква најбоља регуларна војска, и надмећући се у јунаштву, освојили су утврђени непријатељски логор у Виталини. Тог истог дана граф Сава Ивелић са својима Ришњанима узео је на јуриш Вучје Ждрело. Послије тога непријатељ пзмакао се у главни свој логор у Цавтату, гдје се налазио и ново дошавши главни предводител француске војске, генерал Мармон (Marmont). На жалост, тај дан погинуо је храбри црногорски војвода Стано Ускоковић; у осталом штета сајужне славенске војске незнатна је, а непријатеља мртви само пало је 340. На други дан поменути сајужна војска приближи се к непријатељском логору. Генерал-мајор Попондопуло, који је ту заповиједао регуларном руском војском и чаркао се, дозна од заробљеника, да су непријатељу уочи тога дана придобила два полка из Далмације, а да се к вечеру очекују јошт друга два полка (*).

Генерал Мармон, који је имао до 20,000 момака под собом, надао се, да ће руско-црногорску малу војску лако надвладати, па 18 септ. зором он први започне бој, те потисне предње посте, па онда навали на главну квартиру владичину, палазећи се код ријеке Љуте (у Конавлима), и освоји је. Владика био је у великој опасности; али бијући се с превасходнијом силом, премда са штетом, по опет са славом уступи к Мојдежу, Каменом и Мокрину. Јошт пре тога боја један француски генерал с 2 адјутанта нагази на чету Ришњана, који сву тројицу помлате. Генерал Попондопуло, пошто је владика био одступно, угледа 7 непријатељски колона, које су на њега ишле с три стране, па стојећи на незгодну мјесту, повуче се поћу к Мојдежу и заузме најзгоднију позицију на граници бокељској, а владика премјести одатле војску у друге клан-

(*) Грлица, 1838 год. стр. 47-48.

не, да не пропусти непријатеља напред к Рисну (*). У ово време дођу Русима из Крфа два и по баталиона мушкетира, који се саједине с војском ген. Попондопула.

Бој, који се сљедујућег дана догодио, био је одвећ жесток. Рано 19 септ. удари непријатељ под Лористоном на генерала Попондопула, који га дочека и потуче се с њим тако јуначки, да је непријатељ готов био оставити мејдан. У том подкријепи Мармон Французе одморном својом војском, а Руси, не имајући ни од куда помоћи и не могући одолети великој сили, послје седам сати крвавога боја буду принуђени повући се к Новому. Непријатељ је пратио њи узастопце, но кад се приближи морском брегу близу ријеке Суторине, ту га картачи с убојни лађа зауставе, те Руси мирно уђу у град. Црногорци и Приморци у то време чаркали су се с непријатељем у странама (**). У овом боју доста је погинуло Руса.

Не видећи никакве сметње од стране руске, Мармон 20 септ. приближи се к Новом на један сат хода, па отпрати јаку војску у двије колоне: једну к Новом, не ће ли измамити Русе у поље, па да их одсијече од града и потуче; а другу пут Рисна преко Каменог и Мокрина, гдје су стајали Црногорци и Приморци. Прва колона запали бокељске испред града куће и једно турско село, Жвиње, зато што житељи тога села нису хтјели устати на оружје против Руса. Кад се потом та колона прикучи к Новом, онда топови с једне убојне лађе и с градова Новог и Шпањоле проспу на њу жестоку унакрсну ватру и тако је распрште, да су слаби остатци њени једва могли сајединити се с оном другом. Међу тим владика нареди својој војсци, да се на неколико чета разреде, па једни да дочекају непријатеља,

(*) Грлица, 1838 год. стр. 48.

(**) Грлица, 1838 год. стр. 48-49.

а други да стоје у резерви и онима у случају нужде помоћ даду. Око ручано доба удари непријатељ на Црногорце и Приморце, но они, пуштајући се четама у ватру, најпре мало омету га и забуне, па онда јурише снажно на њега, те га тако распуде, да су дохватили рукама за прси гранатире и ножевима их убијали. Залуду је Мармон своју војску другом био поткријепио, залуду је маневрирао и своју војничку вјештину употребљавао, све то ништа није му помогло. Одморне чете Црногораца и Примораца, који су у резерви били, трчале су у бој и вјешто тукли непријатеља жестоком ватром из пушака. Нове чете, које су прискакале из даљни мјеста, улазиле су у ватру и смрт тражиле. Бој био је жесток и страшан, у ком су Црногорци показали диван примјер јунаштва, али и жестине, јер ником пардона нису давали. Пошто види Мармон, да му војска љуто гине, а он остави мејдан и повуче се у логор у Суторини. Пушкарање престало је у један сат ноћи (*).

Тог истога дана појака једна чета са сердаром Ђиком Мартиновићем, обишавши непријатеља, узела је логор у Виталини, гдје је освојене топове заглавила и отела заробљенике Русе, па је отпорила у Новп рањенике (**).

Мармон, као генерал искусан, није се дао преварити да буде са свим опкољен, већ те исте ноћи брже-боље остави логор са 7 топова, што је нашао био у разваљеним кућама, и побаца све тешке ствари, па тајно крене војску к Цавтату. Испред зоре 21 септ. црногорска стража, опазивши да је непријатељ побјегао, повиче: „Ко је витез, на ноге! утече Француз!“ Тај поклич подигне све Црногорце и Приморце, те се отисну за непријатељем у потјеру. Након два сата хода,

(*) Грлица, 1838 год. стр. 49 50.

(**) Грлица, 1838 год. стр. 50.

владика са својом лакоом војском пристигне Французе и бој се започне. Мармон, оикољен црногорским стрјелачима, корак по корак тихо и у поретку узмицао је; но кад руски јегери дотрче и нападну на његову аријер-гарду, тад и он прида корачати и постројивши се у густу колону са савитим лицем, ишао је не заустављајући се. Црногорци и Приморци, ободрени овим подкрјепљењем, ползујући се удесним за себе положајем мјеста, вјешто су тукли непријатеља са свију страна брзом и жестоком ватром из своји вјерни пушака. Редови његови све ређи и ређи постајали су, лешеве поубијани војника и мноштво побациани по путу пушака свједочили су о великој штети непријатеља. Мармон протукавши се, тако ређи, кроз гомиле нерегуларне војске, спасе се својим брзим узмаком и уђе најпослије у свој утврђени логор под Цавтатом. Црногорци и Приморци харали су, палили и убијали што год им је пало руку за два дана, т. ј. 22 и 23 септ., па онда мирно, весело и славно с пљачком врате се заједно с Русима к Новом, гдје 24 септ. смјести се у квартире руска војска (*).

Руса погинуло је највише 19 септ., а усве за 22 дана војевања износи њова штета до 600 људи, које мртви, које рањени, а које заробљени. Међу рањенима били су 12 штапски и виши официра. Колико је погинуло нерегуларне војске, не може се точно знати; али по прилици биће око 200 људи. Непријатељ је претрпио велику штету; у њега, осим нижи војника, погинули су: 1 генерал, 18 штапски и 37 виши официра; рана допали су генерал Молитор и 37 официра, а заробљени су генерал Бове и 47 које штапски, које виши официра и до 1300 нижи војника. Сва штета непријатељска мртви и рањени износи до 3000 људи. Осим тога сајузној нашој војсци пало

(*) Грлица, 1838 год. стр. 50-51.

је у руке 50 топова, много натоварени храном кола и 10 транспортни лађа с храном и цебаном (*).

Мармон изгубивши много војске и не бивши кадар набавити хране колико је нужно за војску своју и за осиромашене житеље, сједио је затворен у Дубровнику и у Цавтату, надајући се помоћи из Италије. Сеђавив, у којег је било око 3000 регуларне војске, заустави 2000 Црногораца и 1000 Примораца, а остале распусти да иду дома, па ако буде нужда, опет да дођу. Том приликом издао је вице-адмирал на бокељски и црногорски народ следејући проглас:

„Благородној и поштеној господи кнезовима, судијама и свему народу.

„За време војени дјела ја сам имао радост освједочити се о усрдности народа, који је заједно с војском мени повјереном ратовао само из ревности к слави и безграничне привржености к његовом величанству господару императору Александру Павловићу, самодршцу сверосијском, правом благодјетељу, бранитељу свију вјерни синова свете цркве.

„Војници! ви сте не само показали одлично јунаштво и храброст, него сте и наредбе као што треба испуњавали и са свим у добром поретку владали се. Смјелост непријатеља, који се усудио ступити на вашу земљу, казнена је. Вашем постојанству удивио се непријатељ, који је изгубио толико људи, да не ће скоро моћи скупити нову силу и опет на мејдан изићи. Поздрављајући вас побједом, благодарим вам, што сте добро поступали са заробљеницима, и на сваки начин желим да се човјечаство и унапред не вређа.

„Такови добри поступци ваши, о којима сам ја представио господару императору, заслужују,

(*) Грлица, 1838 год. стр. 51.

поштена господо и народе! најпризнатељнију благодарност моју, коју овим изјављујући, уздам се и унапред у вашу праву и нигда неугасиму усрдност и храброст. При похвалној ревности к добродјетељним дјелима богу угоднима, остајем к вама с мојим почитанијем и доброжелатељством на свагда. У Боки 24 септ. 1806 год. Димитрије Сењавин.“

Штедећи оно мало своје регуларне војске, Сењавин није ни пуштао је никуд даље од Новог, већ су сами Црногорци и Приморци ишли често узнемиравати Французе и готово сваки дан доводили су по којег заробљеника, или су како-ву пљачку доносили. Желећи увјерити се, у каквом се стању сила наводи непријатељ и да ли је истина, као што се говорило, да се он повлачи натраг к Дубровнику, владика 4-га окт. узме неколико нерегуларне војске и јегера, те с њима пође и прикучи се к Цавтату. Нашавши непријатеља у стању исти сила у утврђеном логору, владика почарка се мало с њим, па узевши неколико француски храном натоварени кола, врати се у Нови (*).

Прокламација, коју је Сењавин издао на Херцеговце, била је примљена радосно од христијана. Они су, наравно кријући од Турака, шиљали к њему своје депутате јавити му, да су готови у свако време сајединити се с руском војском. Сењавин одговорио им је, да због незгодног јесењег времена не ће ударати на непријатеља пре прољећа, и препоручио им је, да дотле не продају хране Французима. Међу тим добије владика од Санковскога из Котора писмо од 4 окт., које у преводу овако гласи: „Хитим извјестити

(*) Грлица, 1838 год. стр. 52. — На овом мјесту у Грлици било је погрјешно наштампано, да је владика с неколико војске из Новог пошао 2 окт. к Дубровнику, умјесто 4 га окт. к Цавтату

ваше високопреосвештенство, да је баш сад вратио се овамо архимандрит Стефан Вучетић, којега је послао из Петербурга с депешама к мени барон Будберг, министар инострани дјела. Овај министар шиље ми новце показане у рачуну, сумом 2567 дуката и 58 либара, што сте ви при узимању Боке потрошили. Речене новце с овим писмом заједно част имам послати вам у Нови по оцу Доментијану. Заповјеђено ми је објавити вам, да је баш у време отправаљања к мени депеша, благоугодно било господару императору, за знак врло одличног к вама благовољења, обдарити вас крстом од драгог камена, који ће вам првом приликом и доћи“ (*).

Вјест, да је Наполеон напао с војском на Пруску, с којом је Русија ступила у сајуз, заустави и Сењавина и Мармона од ратни дјела, очекујући да судбину југу ријеше догађаји на сјеверу. Одма у почетку тог рата с Пруском Наполеон дао је заповијед свом посланику у Цариграду, генералу Себастијани, да гледа заратити Порту с Русијом, те тим да одвуче руску војску од помагања Прусима. Лукави Себастијани увјери султана Селима III, да Русија намјерава покорити Турску. На то султан, против уговора јашкога, без саизвољења руског двора, збаци господаре молдавскога и влашкога и затвори Дарданеле руским убојним лађама. Рат готов је био букнути. Александар предупреди Турке, те пошаље генерала Михелсона са 80,000 војске да заузме Молдавију и Влашку, објавивши међу тим султану, да Русија не ће започињати боја, ако порта испуни уговор јашки, то јест, ако наново отвори Дарданеле и постави на своја мјеста господаре, које је збацила само зато, што су били привржени Русији. Великобритански посланик у

(*) Ово писмо наводи се у изабраној архиви на Цетињу.

Цариграду, сир Арбутнот, претећи султану енглеском ескадром, која је стајала код Тенедоса, да ће је довести под бедеме Стамбола и раскопати га, ако се не умири с Русијом, принуди порту, те остане јошт за неко време у сајузу с Русијом и с Енглеском.

Сењавин ослобађајући се на тај сајуз и умноживши гарнизоне у Боки са 6 компанија јегера, науми, ако му буде могуће, освојити острове Корчулу, Лезину и Брач, да не би Далматинци, не видећи близу себе рускога барјака, прешли у туђе руке, у случају ако Французи не буду срећни у Пруској, те буду принуђени оставити Далмацију. У сљедству тога 26 новембра Сењавин, навезавши на убојне лађе 2 баталиона јегера и 150 бирани Црногораца и Примораца, пође пут Корчуле, на коју 29 нов. извезе се војска и удари на шанац код манастира св. Власија. Послије жестоког из топова и из пушака боја, који је започео се у подне и трајао сат и четврт, јуриши сајужна наша војска на шанац и провали унутра, а Французи, који нису пали, побјегну у град. Сутра-дан, послије кратког и с мора и са суха боја, преда се град. Заробљени су командант полковник Орфенто, 13 штапски и виши официра и 389 нижи војника; пали су на мјесту мртви 6 официра и 150 прости војника, а рањени су 3 официра и 45 нижи војника. Сајужна војска изгубила је мртви 3 руска официра и преко 20 које прости војника, које Црногораца, а рањени су 9 штапски и виши официра и 66 нижи војника. У граду узето је 14 топова и нешто хране и ђебане. У овом боју особито су се одликовали међу Црногорцима владичин брат, Саво Петровић, те је за то и добио кавалерију ордена св. Ђорђија 4-те класе, и Станко (Станислав) Петровић, који се ту и ранио и ком је сљедовала златна сабља с орденом св. Ане (*).

(*) Грлица, 1838 год. стр. 52-53.

Други дан мјесеца дек. довезе се јошт 100 Црногораца на Корчулу. Сењавин оставивши ту 2 компаније, осталу војску узме на лађе и 10 дек. осидра се код острова Брача. Тај исти дан извезу се на остров 400 јегера и остали Црногорци и Приморци, те навале на батерију, но послѣје малог боја Французи положише оружје. Ту сајузна војска није имала никакве штете, а од Француза заробљена су њи 83 човјека, међу којима су била и три официра и четврти капетан Бире. Сад је ред био дошао да се удара на Лезину, но у том дође Сењавину извјестије из Крфа, да Алипаша, везир јањински, приправља се ударити на Јонске острове. То принуди вице-адмирала, те се одма с лађама и с војском врати у Котор (*).

Већ 13 јануара 1807 године пошао је Сењавин с флотом у Крф, а потом и даље, а остао је заповједником на адријатичком мору с три линијне лађе капетан Баратински. Владика примио се бранити Котор од непријатеља; Санковски, бивши повјереник код владике, остао је за грађанског старјешину у Боки, а полковнику Книперу, који је заповиједао сухопутном војском, претписано је, као и капетану Баратинском, бранити Котор до посљедње капи крви (**).

Поред свега тога што је порта по наговору француског посланика Себастијани објавила рат Русији (24 дек. 1806 год.) и што су у сљедству тога Французи спријатељили се с Турцима у Херцеговини и Арбанији, али опет положај сајузне наше војске у Боки и по одласку вице-адмирала Сењавина није се промијенио ни мало; јер непријатељ, не смијући пустити се у одсудни бој, није се ни чему ни вјешт чинио (***)

(*) Грлица, 1838 год. стр. 53.

(**) Грлица, 1838 год. стр. 53-54.

(***) Грлица, 1838 год. стр. 54.

У почегку мјесеца марта 1807 године дође неколико старјешина из Херцеговине с црногорске границе к владики Петру и припадну молити га и богорадити да их избави од турскога зла. Они су казивали, да им Турци пакост чине највише зато, што је Русија у рату с портом. Санковски такођер представи владики, да му је Будберг, министар инострани дјела, наредио да брани Славене од Турака. И тако на општем савјету, на њом су били владика, Санковски, полковник Кничер и капетан Баратински, буде закључено ударити на Оногшт (Никшиће) са два одјељења војске. Око 1000 људи регуларне војске под управом потполковника Забјелина 2-га апр. крену се из Риена к Оногшту; тај исти дан заједно с њима пођу и Црногорци, које је предводио владика. Друго одјељење руске војске, двије компаније јегера, под командом потполковника Радловића, с којим је било и неколико Примораца, упуते се из Новог к Требињу, чинећи се као да иду ударити на Дубровник. Но ова експедиција свршила се без сваке користи, којој се надала сајужна војска. Истина, Црногорци попале многу кућа испред града Оногшта, а Забјелин опколи град, на који био је наумио јуришити сутрадан; но спорјечкавши се с добрим и на оним крајевима незаборављеним Санковским, дигне опсаду, те тим не само што је покварио сав посао, него је и без потребе изгубио неколико солдата (*).

Опет по други пут 18 маја пређу Руси и Црногорци у Херцеговину, да ударе на град Клобук; но их Турци уједно с Французима дочекају, те их принуде с поголемом штетом вратити се натраг (**).

Догађаји на сјеверу брзо су ријешили судбину југу. Французи у један дан (2 окт. 1806 год.)

(*) Грлица, 1838 год. стр. 54-55.

(**) Грлица, 1838 год. стр. 55.

код Јене и Ауерштета сатрили су сву пруску војску, а у шест недјеља дана покорили су и све краљевство. Сто хиљада заробљеника, четири хиљаде топова и силесија барјака били су трофеј јенске побједе. Опојен чувством ријетке такове војничке славе, Наполеон пусти се одма за тим у крваву борбу с Русима. Побједа за неко време савијала се час на једну, час на другу страну. Најпослије у главној битки (2 јунија 1807 год.) код Фридланда одрже побједу Французи. Цар Александар имао је јошт средства да продужи рат и могао се надати добром успјеху; но не добијајући помоћи од Енглеске, нађе за боље помирити се с Наполеоном, те 25 јунија закључи уговор у Тилзиту. Александар обећа се предати Боку и јонске острове Французима, извести своју војску из Молдавије и Влашке и учинити мир с портом отоманском.

Генерал Лористон својим писмом од 14 јулија из Дубровника извјести капетана Баратинскога о закљученом у Тилзиту миру, а 23 јулија руски фелд-јегер уједно с француским куриром донесе царску заповијед да се преда Бока Французима. У сљедству тога дође с војском генерал Лористон, те 29 јулија прими Нови, а 31-га и све остале градове у Боки (*), од куда је владика са својима Црногорцима већ био изишао.

Како је генерал Мармон у Боку дошао, он је одма преко Санковскога, који се јошт задржавао у Котору, јавио владици црногорском, да би рад био састати се с њим и увјерити га устмено о свом пријатељству и добром сусједству, и назначио је за тај састанак тврдињу Тројицу близу Котора. Приставши на то, владика крене се 12 августа с Цетиња и с њим неколико главара пође; но кад се приближе к Тројници и опаже много војника француски, онда главари, бојећи се

(*) Грлица, 1838 год. стр. 55-56.

каквој превари, одговоре владiku од тог састанка и врате се с њим натраг.

На два дана послије тога добије владика од Санковскога писмо овог садржаја: „Част имам извјестити вас, да сам јучер био у генерал-ан-шефа Мармона. Он ми се тужи, како вам није по вољи било састати се с њим код Тројице, премда сте се к њој готово на пушкомет приближили, па се ваша свита (пратња) уплашила, да се не би догодило за вас што непријатно. Усуђујем се објавити вам, да то неповјерење за велику увреду узео је француски генерал-ан-шеф, а тим више, што он зна, да Црна Гора стоји под премилостивим покровитељством великога императора сверосијскога; дакле баш и да би имала француска штогод против вас, опет свега политична и садашња љубав двију најсилнији у Европи држава принудила би генерал-ан-шефа Мармона промијенити план своји мисли. Ово ме побуђује покорно молити вас, ако ви за добро нађете, да дођете к мени с губернатором и другима старјешинама црногорским, те да опровргнете оне мисли, које је имао француски генерал због тога, што се међу њим и вама догодило, па ми заједно можемо бити на разговору у генерал-ан-шефа Мармона, а о таковом вашем доласку у овај град, ако вам то само буде угодно, молим покорно, изволите што скорије извјестити ме.“

Ослоњајући се на ријечи свог пријатеља Санковскога, који је при концу августа мјесеца отишао пут Русије, владика опет крене се с Цетиња с неколико главара, те се састане с Мармон. У почетку разговора показивао се Мармон, као генерал Наполеона и велике нације, мало надувиен и горд, но кад види, с ким има посла, онда и он промијени тон и врло учтиво и ласкаво стане разговарати се, увјеравајући владiku, да је за Црногорце прека нужда држати мир и добру слогу на граници с Французима, и да би

за Црну Гору, по њеном положају, понајбоље било примити покровитељство Наполеоново. Владика је одговорио Мармону, да ће он, по могућству своји, иначе доста слаби сила, старати се о одржању пограничног мира с новима сусједима, а да покровитељства француског не треба, почем има од давни давнина покровитеља од своје вјере и племена, цара рускога. Тим се разговор сврши између владике и Мармона, којима је толмач био граф Зановић, па по видимом и један и други задовољни растану се.

За мало је времена трајало пријатељство између нови сусједа; Французи су предлагали владики да намјесте свог консула на Цетињу и да направе друм од Котора до Никшића преко Црне Горе, а владика им је одбио и једно и друго; при том Црногорци су држали страну Брајићима, француским поданицима, и помагали им у боју против Француза. То све, особито последње, јако увредило је Наполеона, па у својој свемоћној сили изда булетин, да ће Црну Гору крвљу њени житеља облили, те се не ће више звати Црна него Црвена Гора. Није само ријечима Наполеон своје незадовољство показивао спрема Црне Горе, већ је нешто и дјелом посвједочио; он је у јесен 1808 године укинуо духовну власт владики црногорском над Боксм и ову саставио с тад установљеним православним епископатом у Далмацији; те исте године, али још пре тога у лето, Французи су мушкетали у Котору поца Лаза Радонића с Његуша и његова сина, момка од 18 година. То све дало је повода још већима смутњама, те је долазило и до чаркања између Црногораца и Француза. Најпослије је француски генерал Бертран (Bertrand) учинио мир с владиком, али тај мир на слабом је темељу почивао, јер и Бокељи нису могли чути ни видјети Французе и једва су чекали, да их се час пре опросте.

Устанак Србаља за слободу под Карађорђем

у почетку 1804 године и њено војевање против Турака, како те, тако и сљедујуће 1805 године нису привлачили на себе никакве пажње владике црногорског. Тек у почетку 1806 године он је баш онога дана, кад је пошао да удари на Нови у Боки, послао по књигоноши своје писмо српском војду Карађорђу и молио га је, да му опширно јави о стању Србије. Српски војд и савет одговоре на то писмо одма, но кад по дугом времену не добију никаква извјестија од владике, а они му опет отпразе писмо, које од слова до слова овако гласи:

„Отъ Верховнаго Сербскаго Војда Георгія Петровича, и отъ Сербскаго Совѣта Народнаго Свѣтлѣйшему и Высокопреосвященнѣйшему Князю и Митрополиту Црногорскому и Россійскому Каваллеру Господину Петру Петровичу Нѣгошу, любезный поздравъ и смиренное поклонение!

„На Ваше прелюбезное от 15 ферварія с. л. писмо послали смо мы по Вашему нарочитому 4. априлія с. л. отговоръ, у коему смо подробно сва намѣренія и желанія наша явили, и пред Вами са свим душою и срдце наше излили, съ прошеніемъ на душмане наше военне помощи отъ Васъ: На кое смо отъ Васъ свакій данъ и часъ нестерпѣливо отвѣта чекали, и еще получили писмо. Или писмо наше добили нисте, или су друга дѣла вниманіе Ваше заняла, незнамо. Чекати далъ у неизвѣстности состояніе наше нама недопушта. — Зато и шалѣмо Вама по сему нарочитому нашему писму ово, да разумете накратко положеніе, и отъ Васъ требованіе наше. Нашъ честитый Царь Султанъ Селимъ отъ свега намъ е милостивъ: и мы свакій данъ очекивамо отъ Нѣга ферманъ да живимо законно као щастливый и вѣрный блистателне Порте подданицы, и да управляюћи се сами собомъ у нашој земли отъ даемо царю цареву, и да краеве наше, као часть султанова царства противъ всякаго ино-

страннаго покушенія и нападенія чувамо. — Милость ову цареву мы бысмо у миру дочекати могли, да возгнѣздившемуся у Београду явному цареву ребеллу, Крчалийскому водителю Гушанцъ-Али много вѣровали нисмо; кои, погазивши съ нами учинѣне мирне уговоре, страшно неприятельство на насъ е подигнуо, сву скоро нами злобно-завидливу Босну и Видинскога пашу Пазванциѣа, и некое немирне Арнауте противу насъ возбунивши и двигнувши. Кадъ смо Арнауте возбунѣне на Куршумлиѣ щастливо разбили, съ Пазванциѣемъ одъ ны отсѣченымъ на прошеніе его миръ смо учинили: а и Гушанцъ-Алию хоѣмо у име Божіе скорымъ временомъ изъ Београда истерати. Съ непримиримомъ Босномъ, — коя се на внушеніе Гушанцъ-Алино противъ цареве волѣ и заповести на насъ яростно подигла, и коя е веѣъ до сада многа села и нахіе наше попалила, поплѣнила и поробила и превелику намъ штету учинила, и чини съ безпреривнимъ усиленіемъ, — данасъ се находимо у найвеѣой ватри и у найнемиловитивной кавги. Она (понайвише Сараевцы) учинѣна одъ насъ представленія мира не приима, и препятствуетъ толико щастію нашему, да е веѣъ явно, да мы праведно намѣренній нашъ конацъ преѣе получитьи неможемо, докъ ню не поразимо; Она разслаблява насъ тако, да ѣмо мы съ нѣомъ доста мукѣ имати, ако ю Вы не обуздате. Противъ ове дакле неверне и душманске Босне, коя е отъ старине свагда главне и заклете неприятелѣ сръбскога имени и вѣре у нѣдрима ранила, и коея Ехидново исчадіе, — нечастивога Бранковиѣа семе проклето, — данасъ о томе ради да угаси са света ядомъ своимъ, и да избрыше са свимъ име и благочестіе сръбско! Противъ овога, велим, заклетаго, военога, домаѣга неприятеля нашего, просимо мы отъ Васъ скорую и неотложимую вооруженну помощь: на кою смо мы у самоме по-

четку основанія нашего велику надежду имали !!! Заклинаюћи Васъ светимъ онимъ вѣре, племена и крви свезомъ, по коему се една браћа називамо, и есмо — призивлѣмо съ пламеннымъ сердцемъ и съ разширеннима рукама Васъ! и чрезъ Васъ сву нашу пригорску, далматинску и ерцеговачку храбру, премилу и предрагу браћу — у онай положительный союзъ, кон е между старима и праотцыма нашими, докъ су слави были, быо! сирѣчь: у дружество оружія и у междоусобный отбранительный и нападательный свезъ !

„У овай свезъ ступити имате Вы предъ Богомъ и предъ людма и предъ целомъ Европомъ святѣйше званіе, право и должность и по Божиему Естественному, и по гражданскому и по политическому закону. Ступаюћи у овай свезъ, удовлетвориѣте вы првой должности Србина человека и князя, и привезаѣте къ себи крѣпко у найважніемъ времену родъ и племя свое; ко-его благодарность Вами всегда одъ важне ползе быти може: и помагаюћи намъ у нужди и нево-льи нашої противу непослушника царевихъ и Гушанць-Алинихъ союзника, који су сву Босну ребеллскимъ духомъ отровали, и противъ вѣрне царева рае, слѣдовательно и противъ цара подигли: добиѣте Вы несумнѣно и право на признательность блистателне Порте: а преко свега тога даваюћи намъ вооруженну помощь учиниѣте Вы то, што светъ явно говори, да сте веѣь отдавно учинили! Оно далѣ опоминати не ћемо, што ћете целому потомству сръбскому чрезъ незаконнѣнну помощь сію сотворити !

„Ово мы уму и срдцу Вашему представляюћи, другая, къ самомъ дѣйствию относительная, расположенія Вами оставлямо; само молимо да ихъ и нами благовременно сообщите. Разгласите сіе Вашимъ у Далмаціи и Ерцеговини любезнѣйшимъ. И преѣе свега подайте доволну силу хра-

бро-чувенному витезу Шибалин, да, къ соединенію съ нама теглећи, учини скоро одну яку и силну диверсію. Вся предпріятія наша свое средоточіе имати мораду: опредѣлите сіе, и намъ скорый, немедленный и опредѣленный отвѣтъ, коего съ найвеѣомъ нестерпѣливостію чекамо, на вся сія пошлите, нека разумемо добро како данашнѣ быѣе и состояніе, тако и рѣшеніе и мнѣніе Ваше. — Ово просимо одъ Ваше стране; а мы одъ наше стране въ залогъ непоколебиме вѣрности, юношеске неутрудимости, и всяке, коя се само изискивала буде, жертве, прилажемо Вамъ оно Щастіе, кое смо отъ предивнаго, Божіимъ мановеніемъ сотвореннаго, изъ ничего начала преко трогодишняго содержанія нашего до сего часа имали. — Ово Щастіе! и надежда у Васъ есу намъ два найдрагоцѣннія сокровища. Содружите сія и народа храбраго надежду исполните!

„Писано у Сербіи у Смедереву 29 Маія 1806.
Ваше Высокопреосвященнѣйше Свѣтлости вѣрнѣйшіи Сынъ

(М.П.

ГЕОРГІИ ПЕТРОВИЧЪ

верховный Сербовъ Вождь

Са Сербскимъ Совѣтомъ Народнимъ.“

Ми смо видјели пре, да је у ово време и цијеле 1806 године владика са својима Црногорцима и Приморцима у друштву Руса против Француза око Дубровника и у Боки ратовао, следоватељно није могао ни дати никакве помоћи српском вожду. Србљима под Караџорѣм ове године није ни била нужна велика помоћ; они су свуда храбро борили се с Турцима и над њима више сјајни побједа одржали, као на пр. на Мишару, код Пореча, на Бањи и т. д. У мјесецу новују Руси под Михелсоном у Молдавију и у Влаш-

ку, а с почетка 1807 године, пошто су Србљи у фебр. узели Шабач и Биоград, ступе са Србљима у сајуз против Турака. Тим догађајем обрадован, владика отправи свог повјереника, С. Пламенца, с писмом к српском вожду, да се с њим договори о нападању на Турке. Карађорђе радосно прими Пламенца, и одговори владика овако:

„Высокопреосвященѣйшіи и Свѣтлѣйшіи Митрополите и Княже Черногорски,

Милостивый Господине !

„Любезнѣйшая и много уважаемая Ваша писанія, колико утѣшенія толико и обнадеждованія даю ми. Позднѣйше всѣхъ, чрез господина Савву Пламенца из Земуна примію самъ, и после много времени по открытой коммуникаціи више Видина кодъ Праова на острову на Дунаву съ Россійскомъ войскомъ, прешао е Вашъ посланецъ г. Пламенацъ и са мною разговарао се: о нашимъ обстоятельствамъ и состоянію извѣстиѣ Васъ подробно. Ништа мене съ Братомъ моимъ толико утѣшити не може и отъ Бошнячкогъ нападенія силнаго, колико толико одбранити, кромѣ крѣпкаго оружія храбрыхъ Сербовъ Черногорцовъ и содѣйствіе коммуникаціи съ нама. — Себе препоручая и весь родъ Сербскій у любовъ и воспоминаніе, скорѣйшаго извѣстія ожидаясь отмѣннымъ высокопочитаніемъ пребывамъ „Высокопреосвященнѣйшаго и Свѣтлѣйшаго Митрополита и Князя Черногорскаго Милостиваго Господина! у логору у Штубику 13 Іюня 1807. вѣрнѣйшій

Черный ГЕОРГІЙ ПЕТРОВИЧЪ
Верховный Вождь Сербскій.

„Господину Степану Андреевичу Санковско-

му мой любезнѣйшій поздравъ и поклонъ изручите, и препоручите да ме његовога любезнѣйшега и мени пожеланега писанія, у време Ваше са мношъ кореспонденціе удостои, покорнѣйше просимъ“ (*).

Док је Пламенац с овим писмом дошао до владике, овај је већ у сљедству мира тилзитскога био оставио Боку, коју су Французи, као што је казано, заузели посљедњи дана јулија мјесеца. У том и Руси 12 августа учинили су у Слободи примирје с Турцима на 8 мјесеци, које се продужило преко подруг године. За то време примирја и Србљи су почивали; но како у почетку прољећа 1809 године отворе Руси рат с Турцима, тако и Србљи одма почну спремати се да ударају на Турке, о чему 30 марта јави и Карађорђе владика, позивајући га, да се и он са својима Црногорцима диже на непријатеља вјере христове, те ако их јуначка срећа послужи, да се састану и саједине с војском на ријеки Тари.

У мјесецу априлу пређе једна српска војска у Босну и почне ударати на турске градове, а с другом војском Карађорђе и Милан Обреновић упуते се к Херцеговини, те око Ђурђева дне узму Сјеницу, разбију пашу пећског и саставе се с Васиљевићима. О том је Милан Обреновић одма извјестио владика, коме је и Карађорђе 30 маја из Сјенице писао и овако своје писмо завршио: „Ево ја ћу с помоћу Божијом поћи до Таре, а ви удриите одозго, али што пре да не губимо време срећно. Ако што мислите, сад је срећа; да је неупуштимо, за Бога!“

Глас, да је Карађорђе узео Сјеницу и да намјерава доћи на Тару, оживи и охрабри све околне Херцеговце, те се Жупљани, Дробњаци и

(*) Ова два писма Карађорђејева и уз њи још неколико други, које његови, које војвода његови, хране се у изабраној архиви на Цетињу.

друга нека племена одбију од Турака, а у толико и владика изиђе у Бјелопавлиће, од куда пошаље своје људе у Жупу, Морачу и Дробњаке, да дижу и уређују војску, те да иду на Тару. Међу тим дигне се Карађорђе с војском на Нови Пазар, те варош узме и попали, а град опсади, а у том дотрчи му гласоноша, да је силна турска војска навалила од Ниша и са свим истребила српски логор на Каменици (то је било око половине јунија), па да је отишла на Делиград. На тај глас Карађорђе остави Нови Пазар, па полети с војском у помоћ својима Србима на Морави.

Повратак Карађорђев од Новог Пазара јако овесели Турке на црногорској граници. Владика намисли забунити их мало, па с неколико војске изиђе на Планиницу. Он је одатле преко цијелог љета узнемиривао никшићске Турке и плашио оближње Арбанасе. Ту му је дошао војвода Антоније Симоновић (Чолак-Анто) с Раком-Левајицом; њи је Карађорђе јошт из Сјенице послао био, да о његовом ту доласку увјере Дробњаке, Морачане и остале Брђане и Црногорце. Пошто наступи јесен, а не дође никаква гласа од Карађорђа, владика дигне се с Планинице и распусти војску, а међу тим био је писао Карађорђу, који му 16 Септ. одговори овако: „Ваше писмо од 21 августа примио сам од мојега војводе Раке Левајице и од Антоније Симоновића и од храброга војводе Гаврила Шибалије. Ја сам у великој бриги и сметњи био, а ваше ме је писмо обрадовало, кад сам разумео, да сте с неколико војске дошли против града Никшића, и да сте га, с помоћу божјом, у такову слабост привели, у каквој јошт никад није био, за које вам благодарим на вашој трудби, што сте ви обуставили Турке од Херцеговине и Арбаније на себе, да не би дјејствовали на нашу војску куда су позвати били, и нисте могли даље унапредак сту-

нити, што од нас никаква писма получили нисте; зато молим да нам опростите, али то није наша погрешка, већ јавићемо вам, до кога је и који су душмани Србији и народу српскому.“ — За овим сљедује јадиковање: како су неки људи о пропасти Србије радили и до тога је довели, да су Турци у њој толико нахија покорили; како су издајници пребјегли у Земун и премамили му најбољег војводу, Петра Тодоровића (Добрињца), али, вели, опет су Србљи већу чест своји пређашњи мјеста заузели.

Докле год је Карађорђе био у Србији, он је једнако дописивао се с владиком црногорским и јављао му о стању Србије, али није више искао од њега војничке помоћи. Он је знао, да је владика у таковој јуначкој невољи био, да нити је имао цебане, нити је имао паре ни динара да је купи. За чудо, како владика бар у оно време, кад је с Русима био у Боки и одатле дописивао се с Карађорђем и с њим договарао се о заједничком нападају на Турке, није могао доћи до цебане!

Црна Гора била је у великој невољи 1810 године. То се бар види из Карађорђева писма, које је те године 25 јулија из Ћуприје писано и у коме између осталог стоји ово: „Од мора до нас Дунавом све су градове Руси од Турака узели, само Видин и Адакале код нас у Турака је, а тако су и све градове по Бугарској узели до Шумље. У овом времену ако се онде или војна оконча, или мир закључи, одма ћете и ви знати. Ако остане војна, за вас ћемо говорити о срећи и о саједињенију с вама; ако ли буде мир, не ћемо вас и нужде ваше, које већ знамо, оставити, но како за нас, једнако и за вас радићемо. Зашто ако би се случило претрес томе народу, ја би веома жалио и за сиротињу сузе пролио; ја ћу се старати за тај крај, колико год више могу; а ја већ знам нужде ваше... Ако Бог даде каквим начином, те се ми узможемо тамо окренути,

да се сајединимо, онда ће наша срећа бити; ако ли се не узможемо сајединити, а ми ћемо око јесени вама и Шибалији писмо послати, те ће се спремити, ко ће отуда овамо, а ми ћемо одовуда тајно с војском усигурати и до Лима доћи те их приватити, а сада се не може; јер сада су Турци у логорима свуда по граници, а ми смо сву нашу силу употребили против Ниша, зато сад није могуће то учинити; јер ако би то Турци опазили, они би се из готова логора срикали и морали ли би стопити много сиротиње. Но на јесен Турци ће се растурити на зимовнике, а ми ћемо тајно преуговорити и вама јавити, да уједном све се спреми, ко ће овамо, да их примимо. Но ако би се то у нужди било случило, то би моја особита жалост била. Ако би се та мјеста од нужде опразнила на коју било страну, то би ми и сва Србија плакали, јер знали смо, да се то мјесто чисто одржало: од како је српско царство пало, није га погани агарјанин опоганио ни под ногу згазио; а сада ако падне, на жалост свој Србији! Па кад би се без вреда избавило амо, и то ми не би ни по јада било, те после или заједно да живимо, или да заједно мремо... Ја би вам и нужни војени ствари дотурно и имао би доста, али се сад не може, јер је пут доста затворен, па да силу тамо окренем, да пут отворим, морао би одовуда од Ниша страдати; зато сада расудите, шта може бити. Ја сам вам рад свагда истину казати, а не варати, као што су нас неки.“

Овом приликом писао је владика и Милан Обреновић, па вредно је да се наведе овде и његово писмо, које од слова до слова овако гласи:

„Ваше Високо-Преосвященство !

„Чест себи даем с глубочайшим високопочтанием Ваше Високо Преосвященство поздравити и желити, да мало понизное ово мое писаніе у

цѣлом здравлю и сваком духа удоволствию Вас застане и мени благонаклонна сотвори.

„Надаюћи се да сте разумѣли о моем по все-народнѣмъ вѣсканію в Россію путешествію, и познаваюћи безпримѣрну Вашего Високо-Преосвященства ко отечеству и роду нашему любви и не уморену за обще щастіе ревност, знам да ће Вами душевну радост извѣстіе о успѣху моего посолства причинити, за то и не закоснявам ово вами дати.

„Пришедшій ко Главнокомандующему Г. князу Багратиону примлен сам с честью пристойною посланику великогъ код Народа. Представленія моя милостиво примлена су и прошенія милостивѣише услышана, с увѣреніем, да Августѣйшій Император ни когда от свое милостивѣише Народу нашемъ дате рѣчи отступити и Народ оставити у мраку под игомъ свирѣпогъ христіанскогъ душманина неће. Увѣрително слово свое засведочно е датимъ намъ воинствомъ — щастіе Народнѣмъ цветало е наилучше и обѣщавало плодъ красѣйшій.

„Но нечаяна заповестъ возврати воинство у Валахию. Неожиданемо ово приключеніе естъ глубочайшую печалъ причинило с тимъ вишу, што незнаюћи узрока насъ виновникомъ промѣне бити есмо мислили. Хотѣвши узрокъ ужасне нами промѣне знати пакы похитамъ в Валахию, и скорѣ дознамъ, да причина оне естъ измѣна Главнокомандующегъ Г. Графа Каменскы втори доће Главну Команду примити; за развидити и болше устроити планъ овогодишнѣгъ воеваня повукао е сво воинство с позица перви. — Дужностъ моя и народнѣмъ щастіе искало е к нѣму иѣи — И он исто предречено увѣреніе мени даде, да всемилостивѣйшій Императоръ Народъ нагъ оставити неће, и да е наше щастіе веѣмъ россіинскому саюжено.

„По устроенію новогъ военогъ плана заповеди

Г. Графу Цукато прећи с воинством в Сербию и дѣла како воена тако и политическа Сербска свиђати; и он донста точно своју должност извершава ест нами велики приятел и любител Народа нашег.

„От овог кући на одмореніе пошавшиј доћем у Туприю, гди Ваш секретар Г. Орлович с Шибалиом наће мене; нѣга оставим при Г. Ђорђу да чека на мое пришествіе, а я ћу, колико обстојтелства дозволе, к њему хитати — и Ваше дѣло нашим учинити, као што и ест нераздровно, неразцеплено. Увѣрите се Високопреосвященшии Господине! да щастія нашег, ако нам милостиви Творац кое способи, участіе Ви имати морате. То вами мислим и Господар Ђорђе пише. — Едан смо ми род — и жребие едно бити ће наше.

„Усердствујте дакле и радуйте се! Щастіе наше већ уватило е корен, расте и починѣ цветати, скоро ће плод давати. Россійски всещедри челоуѣколюбиви Императоръ воје с Портом Отманском данас само за нас и скоро ће ову приморати мир подписати онаков, каков он само преписати благоволи. Силни е успѣх Его оружја! Силни е воиник Г. Граф Каменски! Сви скоро градови по Дунаву до мора узети су, у земљу 30 сата далеко улегло е воинство и у Шумљу держи великог везира са свом воиском турском затворена. Кои час чекамо извѣстіе да е Шумля узета, везир ухваћен, или мир подписат. А у овом ће донста всѣх Сербов щастіе созидамо бити.

„О том увѣравајући желим Вами благополучно здравие, и цѣлујући свјату Вашу десницу просим како Ваш благсслов, тако да ме у Вашим к преблагому Спасителю отсилаемим молитвами

споменути незаборавите. Кои есам с глубочаншим искреним високопочитанијем

Вашеґо Високо Преосвященства Всемилости-ваго Г. Архи-Пастиря у Брусници 28 Юлиа 1810. покорѣниши слуга

МИЛАНЪ ОБРЕНОВ. с. р.

коммендан и депутат Народњи.“

Како вожд, тако и депутат народа српскога, желили су бити од помоћи владики и народу црногорском, но по несрећи слабо су и својој земљи могли бити од ползе; јер Милан Обреновић послѣ непуње иза тога по године преселио се у вјечност, а Карађорђе у мјесецу септ. 1813 године био је принуђен оставити Србију Турцима и себи спасенија у Аустрији тражити.

Тилзитски мир, закључен између цара Александра и Наполеона, био је при концу године 1810 готов да се прекине. Следујућа за том година прошла је у залудним преговорима, а јошт више у припремању за рат; а у почетку 1812 године већ се извјесно знало, да је Наполеон на кан час пре напасти на Русију с многобројном војском. У то време налазила се у адријатичком мору енглеска флота, којом је заповиједао контра-адмирал Тома Франц Фербаментл (?). Једна чест од те флоте под командом капетана Вилијама Хосте стајала је у Далмацији код острова Виса, који су Енглези јошт 1810 године отели од Француза. Которски командант Готије (Gauthier) слутио је, или је предвиђао, да ће Енглези, чим Французи ступе на руску земљу, гледати подићи Црногорце против Француза у Боки, па желећи од тог одвратити владика Петра, пошље му писмо, које у преводу овако гласи:

„Његовом преосвештенству Владики Црногорском.

„Ја знам, да ће енглески емисари доћи к ва-

ма, по Енглези су ниједне вјере! Чувајте се, преосвештени господине, да вас они не преваре, као што су преварили све континенталне (сухоземне) државе, које су за собом повукли у несрећне ратове, па их онда оставили. Нека се Црногорци ни мало не мијешају у ствари велики народа, већ нека стоје на миру у свом завичају и буду пријатељи Французима, својима сусједима. Тим ће начином они сачувати своје благостање, своју независност и своје спокојство.

„Примите, преосвештени господине, увјерење мог високопочитанија.

„Генерал бригаде, барон царства, командант Арбаније француске, у Котору 23 фебр. (н.ст.) 1812.

ГОТИЈЕ с. р.“

Није прошло много времена, а стече се слутња которског команданта. Баш оног истог мјесеца, а то био је јулиј, кад је цар Александар у сљедству Наполеонови побједа у Пољској позивао све Русе, који су за бој, да се дижу на оружје, дође на Цетиње енглески полковник Данез, послан од гори споменутога адмирала, да наговори владiku дићи се с Црногорцима на Французе у Боки (*). Није требало много наговарати владiku на то; он је срцем и душом мрзио на Французе и желио испод њихове власти ослободити Боку. Он се обећа Данезу, да ће са својом војском, кад дозна, да је Енглеска у сајзуз с Русијом, и кад види згodu, ударити на Боку и о томе благовремено извјестити контра-адмирала, да му овај пошаље своје убојне лађе у помоћ.

На свршетку 1812 године био је принуђен Наполеон бјежати из Русије с малим остатком своје потрвене војске. Цар Александар, наумивши ослободити Европу од Наполеонове тешке

(*) Грлица, 1838 год. стр. 56.

власти, објави 1813 године *свету војну*, па пошто је он са својима сајузницима одржао знатне побједе над непријатељем, тад и владика нађе да је згодно време испунити своју задану ријеч Енглезима, те 27 августа поменуте 1813 године изда прокламацију на свој народ, позивајући их да узму оружје против Француза у Боки, а г. Зифру, которског грађанина, пошаље на остров Вис, да о том извјести команданта од енглеске ескадре.

Црногорци радосно су примили позив свог владике и за тијли час буду готови против непријатеља, јер је њима на бој у питому и богату Боку, у помоћ својој браћи, све једно као и на свадбу поћи. Већ 9-га септ. крене се с Цетиња владика с једним дијелом Црногораца, те оисади град Будву, којим 11 га числа и завлада, нашавши у њему 6 топова и разне ђебане и хране и заробивши од Хрвата 49 момака и 1 официра, а од Француза 4 жандарма и 3 топиције. Чим Будва падне, тај час и њене околине драговољно пристану с Црногорцима (*).

Други днo војске црногорске под губернатором, кавалером Вуком Радонићем, 10 септ. опсади Котор и близу њега тврдињу Тројицу. Зором 12 септ. удари губернатор на Тројицу, којој истрче из Котора Французи у помоћ. Да би зава-рао непријатеља, вјешти боју губернатор изнајпре повуче се натраг, па онда снажно насрне на Французе изишавше из града, те их опколи и тако потуче, да их је пало мртви преко 100, осим заробљени 36, а једва их је нешто мало спасло се бјегством у град, да тамо кажу тужни глас о погибији своје дружине. За тим губернатор опет удари жестоко на Тројицу и премда је и с ње и с градиња извише Котора бранила је ватра из топова, али опет то јој ништа не помогне, већ непријатељ прсне куд је ко могао, а Тројицу,

(*) Грлица, 1838 год. стр. 56.

послије једног сата, развали лагум, што су Французи били закопали (*).

О овима побједама владика је 12 септ. из Будве писао команданту енглеском на Вису и генералу аустријском у Далмацији и искао је од њи да му пошаљу помоћ, с којом би кадар био наставити посао срећно започети. Док се та помоћ очекивала, међу тим 15 септ. удари једна чета Црногораца и Примораца на батерију француску код Верига, и не пазећи на то, што је и из ње и из друге према њој, из Св. Ђорђија, сипала ватра, тај исти дан отму је, гдје заробе 14 прости војника Италијана и узму три тона. Друга опет чета Црногораца и Примораца навали 18 септ. на батерију на Росама и њом завладају, наставивши у њој 4 заглављена тона, што су их солдати оставили и побјегли. Ове двије мале побједе биле су од велике важности за Црногорце, јер помоћ, којој су се од Енглеза или Аустријанаца надали, могла је слободно доћи до под сами Котор (**).

Овакови брзи успјеси морали су по нужди привући и остале општине у заливу которском на страну побједитеља, но док су се оне скањивале, владика пошаље подоста Црногораца са Савом Пламенцем, те 28 септ. стегну опсадом Нови и тврдињу Шпањолу и између ових и Дубровника пресијеку саопштење (**).

Први дан окт. мјесеца уђе у залив которски енглеска фрегата, бриг и неколике канонерске шалуне (топијске шајке) под командом капетана Хосте (†), с којим дође и абат Брунаци и донесе

(*) Грлица, 1838 год. стр. 56-57.

(**) Грлица, 1838 год. стр. 57.

(***) Грлица, 1838 год. стр. 57.

(†) Грлица, 1838 год. стр. 57-58. — У Грлици погрешно је наштампано, да је од ерцхерцега Естекскога писмо владика дошло 8-га окт. умјесто 1-га окт.

владички писмо од врховног војводе Естскога. То писмо преведено овако изговара :

„Високопреосвештени господине !

„Налазећи се послом овдје на Вису у оно исто време, кад се разнео весели глас, да је ваша војска завладала Будвом и узела тврдињу Тројицу близу Котора, опазим једно ваше писмо, на ком не стоји поименце, коме ће се предати, него с натписом на генерала аустријског, који био да био командант у Далмацији, па желећи разабрати подробније новости, а такођер и видјети, не би ли и ја могао одавде помоћи у чему год вашем дјелу, које смјера на ослобођење Боке од власти француске, под којом је стењала угњетена, а равним начином и по савјету г. Зифре, који се баш овдје налазио, ријешим се отворити ваше писмо и наћем у њему потврђене радосне гласове, који су се овдје разнели. Ја сам опет запечатно ваше писмо и послао га одма куд је опредјељено; али видећи да ви, високопреосвештени господине, иштете аустријске војске и муниције у помоћ, да с општим сагласијем ослободите са свим Боку, разговорно сам се одма с овим господином командантом енглеским на Вису и тако сам израдио, да се одма отпрати тамо једна војена лађа с неколико шалупа канонерски и да се отпрати на лађи неколико војске, муниције и праха. Без сумње, ако срећно пође за руком предузето дјело, доћи ће и више војске за овом, да помогне заједно с вашом војском ослободити Боку.

„С овом малом помоћи, које главна заслуга биће посијешност, наумио сам послати вама добро познатог г. абата Брунаци, који се овдје код мене налази и коме ћу предати ово писмо. Ја много полажем на вјештину и дјелатељност истог г. абата, који је свагда усрдно старао се за опште добро на тим крајевима и који је својом

ревношћу и карактером знао заслужити моје по-
вјерење.

„Вама дакле ја препоручујем га и наложио
сам му, да вам и устмено изјави моје отмјено
почитаније. Радујући се и опет вашима побје-
дама, које све више и више умножавају опште
почитаније спрема ваше особе, молим вас, да се
увјерите такођер и о мојем отмјеном почитани-
ју с којим јесам Вашегг Високопреосвјаштенства
на Вису 1 окт. (н. ст.) 1813. Ваш доброжелатељ
ФРАНЦ врховни војвода аустријски од Есте
с. р.“

Баш кад је 1-а окт. дошао у которски залив
капетан Хосте, тај исти дан пређу на владичи-
ну страну Доброта и Прчањ, а Пераштани ско-
че и јуначки истјерају Французе из свог гради-
ћа, па из њега заопуцају бити топовима батери-
ју на острову св. Ђорђија, те и њом завладају
и у њој узму 10 топова и заробе преко 80 сол-
дата, које поведу енглеском команданту. Одма
сутра-дан, 2-га окт., Црногорци и Приморци за-
једно с Енглезима ударе на град Нови и на гра-
дић Шпањолу, које послије јаког боја, који је
трајао два дана и двије ноћи, отму, гдје су на-
шли 33 топа и доста хране и цебане (*). За чу-
вање овн градова остало је у њима и неколико
Енглеза уједно с Црногорцима и Приморцима.

Сад је требало ослонити се највише на силу
и вјештину Енглеза. Непријатељ, опкољен и с
мора и са суха, сједио је затворен у Котору.
Њега је требало сад бити с брда Врмаца, да би
без сумње морао предати се; али ваљало је на
Врмац пзвући топове и ту намјестити батерију,
а то без Енглеза нити се знало, ни могло учи-
нити. У том капетан Хосте дигне неке топове с
острова Св. Ђорђија и с Новогг. На молбу Бо-

(*) Грлица, 1838 год. стр. 56.

кеља владика 11 окт. пише командангу енглеском, молећи га да речене топове врати на своје мјесто, примјетивши му, да топови дигнути с острова Св. Ђорђија, нису француски, него су од давни давнина сопственост Пераштана, који су доста помогли против непријатеља. Капетан Хосте на то одговори сљедујућим писмом !

„Високопреосвештени господине!

„Имао сам част примити ваше писмо писано јучер. Жао ми је, да су житељи узели за зло разорење тврдиње Св. Ђорђија, али то није ни за што друго учињено, него да се обезбједи ескадри енглеској пролазак кроз Вериге у случају какве неповољне промјене.

„Високопреосвештени господине, топови вратиће се житељима, али треба да знате, да сам ја наумио пренети те топове на брдо, па да из њи бијем Котор. Сад сам пак промишљенио мисао и не ћу блоковати обалу дубровачку и которску; у тој намјери скоро ћу изићи из залива да назим на непријатеља.

Част имам бити вашег високопреосвештенства близу Котора 24 окт. (н. ст.) 1813. покорни слуга

ХОСТЕ с. р.

„П. П. Абат Брунаци учинио је много квара. Његов начин поступања, показујући се, тако рећи, радан својима интригама, на штету и његовом цару и овога сајузницима, јер чини квар општем дјелу, за које смо се заузели “

Владика је рад био од предузете намјере капетана Хосте одвратити, па му је писао и доказивао, да одлазак енглеске ескадре из залива которскога уништио би у најбољу згуду жељу сајужни дворова, почем ни за чим другим није стајало, него узети Котор, па би онда Бока са свим очишћена била од општега непријатеља. Оставши

у својој намјери непоколебим, Хосте одговори владици овако: „Кад је Котор са свију страна опкољен, моје бављење овдје није од потребе. При свем том ја се не ћу одавде много удаљивати, него ћу поћи против непријатеља к Дубровнику и често ћу долазити у Боку, да се с вама састанем. Ја сам дао заповијед енглеској војсци, да изиђе из Новог и из Шпањоле. У ова два града, као и на острову Св. Ђорђија, има много барута, о чему јављајући, молим да ваше високопреосвештенство узме оне мјере, које паће у овом случају за нужне.“

Послије неколико дана кап. Хосте са својима лађама одједри из которскога залива, да чува обалу од Котора до Дубровника (*).

Ноћу између 16 и 17 окт. изиђу из Котора сви Хрвати, а било је њи у све 256 момака и 4 официра, који су се у француској служби налазили, и предаду се (**) на Прчању абату Брунаци, донесавши са собом 3 француска барјака и кључеве од градских врата, којима се излази на море у пристаниште и на јужну страну. Да је о том одма знао владика, који је сједио у Доброти, по сата далеко од Котора, могли су Црногорци и Приморци те исте ноћи ући у град и њим завладати, али абат јавно му је о том тек 17 окт. окт. око ручано доба.

Ползујући се поменутиим бјегством Хрвата, које је јако ослабило непријатеља и задао му жесток удар, владика тог истог дана понуди писмено команданта которскога, генерала Готије, да се преда на капитулацију; но командант за-

(*) Грлица, 1838 год. стр. 58.

(**) Грлица, 1838 год. стр. 58. — И на овом мјесту у Грлици погрјешно је штампано, да су се Хрвати предали 20-га окт., умјесто између 16 и 17 окт.

хвали владика на предложењу, а предати се не хтједне (*).

Кад види владика, да генерал Готије не мисли тако брзо предати се, а он сазове у Доброту на скупштину Бокеље и ту дешене Црногорце па им предложи, да би, по оном правилу: „у саједињењу јакота је“, најбоље било, да се Црна Гора и Бока саставе у једну провинцију (област). И Бокељи и Црногорци на то радо пристану и 29 окт. склопају узајмне сазвезе, обвезавши се о том писмено овако: „Двије пограничне провинције Црна Гора и Бока заклинају се узајамно Господом Богом, да ће бити вјерне и свагда у сваком случају и догађају остати уједно састављене. Како су се сада предале под високо и моћно покровитељство трију сајужни држава, Русије, Аустрије и Велике Британије, тако у име исти провинција њихови дотични главари изјављују, ако би игда политична опстојатељства принудила једну или другу провинцију подложити се једној понаособ буди којој од речених држава, да ће оба двије дијелити исту судбину, то јест да ће оба двије подложити се истој влади, на оне погодбе и с онима повластицама, које су уживале, и које надају се добити и унапред.“ Овај акт утврде својима потписима најпре владика и губернатор Вуко Радовић у име све Црне Горе и Брда, па онда представници општина бокељски: Будве, Рисна, Доброте, Прчања, Пераста, Паштровића, Грбља, Мајина, Побора, Брајића, Столива, Контада, Луштице, Кртола, Шкаљара и Мула (**), а најпослије потпише се Франо Љепопили, који је исти акт и написао на италијанском језику.

Одма послје тога заео је владика привремено прављење под именом *централне комисије*

(*) Грлица, 1838 год. стр. 58-59.

(**) Грлица, 1838 год. ст. 59.

у којој је предсједавао он исти а засједавали су девет депутата од разни бокељски општина и девет главара које црногорски, које брдски. Поме- нута комисија занимала се не само средствима нападаћелима против непријатеља, који је сје- дио затворен у Котору, већ и свим оним што је нужно за обезбјеђење безопасности и мира уну- трашњег и за обдржање прављенија (*).

Поставивши у добар поредак унутрашња дје- ла, владика достави извјестије руском двору о свему, што се догодило у Боки. За тим почне централна комисија договарати се да изберу два депутата, једног Црногорца и једног Бокеља, па да се пошаљу сајужним дворovima с прошенијем, макар који био господар над ове двије сад у једну провинцију састављење земље, да им буду сачуване исте старе повластице једној и другој. Много се о том избору депутата расуђивало, али није ни- шта закључено; јер се почело показивати неко неспоразумљење између општина римо-католички с једне и општина источне пркве с друге стране.

Кад владика види, да се депутати, о којима је ријеч, не могу изабрати с општом слогом цен- тралне комисије, онда он 8-га нов. сам од своје стране отпрати Саву Пламенца, свог повјерени- ка, к руском цару с писменом молбом, да њего- во величаство прими Црну Гору и Боку под сво- је моћно закриље (**), те да им буде отац, госпо- дар и благодјетел и да им дозволи ползовати се њиовима старима пренмућствима. Пламенац имао је од владике пуномоћије молити и друга два сајужна монарха, аустријског и енглеског, за по- кровитељство, ако се не би хтио примити руски цар. Том приликом писао је владика и руском министарству инострани дјела, да ће он званије предсједатеља комисије, које је за њега одвећ те-

(*) Грлица, 1838 год. стр. 59-60.

(**) Грлица, 1838 год. стр. 60.

шко и које ни мало не слаже се с његовим духовним чином, задржати јошт за које кратко време, докле сајужни монарси ријеше судбину Црној Гори и Боки.

Чим Пламенац пође из Боке, а поменуте римокатоличке општине, које живе само од мора, сумњајући да ће Русија, од њи тако удаљена, моћи заклањати њи и њинову трговину, отправе прошеније цару аустријском, да благоволи својим оружијем покрити Боку (*).

Око половине мјесеца дек. разнесе се глас, да се неколико војске аустријске приближује к Боки да је заузме. Како то чује владика, а он напише два писма и отправи једно генералу барону Томашићу, назначеном за губернатора у Далмацији, а друго генералу Милутиновићу, који је пред том војском ишао, молећи их, да војска аустријска не улази у Боку, док не дође одговор на његово прошеније од цара руског или аустријског (**). У поменутим писмима владика овако пише: „Народ црногорски, ком је како год и другом ма ком народу мила своја част, војујући заједно с Енглезима, рад је да с њима заједно и доврши започето дјело, па да получи ону награду, којој се може надати само од доброга мјенија у свијету, награду за толку крв, коју су његова браћа пролила, и за пожертвовање ма било и сиромашног имања, па у сљедству тога отправно је исти народ свог депутата к руском цару с прошенијем, да сајужни дворови ријеше будућу судбину Црној Гори и Боки, које су се узajмно обвезале, да ће унапред остати неразлучне и да ће, ако се која од њи подложи ма ком од сајужни монарха, обије заједно подложити се; зато вас молим, докле не дође то рјешеније од ви-

(*) Грлица, 1838 год. стр. 60.

(**) Грлица, 1838 год. стр. 60.

соки сајузни дворова, а аустријска војска не улази у Боку.“

Не знајући, да ли ће та молба, каја је само од његове стране писана, уважена бити, владика опет 23 дек. заједно с неким члановима централне комисије, писао је вишереченима генералима овако: „Ако имате налог од сајузни дворова, да заузмете војском обадвије провинције, Црну Гору и Боку, на она условија и са старима нашим повластицама, као што смо просили, то би управо увјенчало наше жеље и од туд би постала за нас најутјешитељнија епоха; иначе ако нећете за сад заузети обадвије провинције, ми вас усрдно молимо, не због шта другог, него за избјећи унутрашњи раздор, да обуставите пошљати војску на ове стране до одговора, коме се надамо час пре од сајузни дворова, којима смо послали нашег нарочитог човјека.“

Међу тим био се вратио капетан Хосте у которски залив и намјестио батерију на брду Врмцу, од куда је тукао из топова град. Не бивши кадар више држати се, генерал Готије 27 дек. преда се на капитулацију поменутом енглеском капетану, а кључеве од града приме два депутата централне комисије, губернатор црногорски и Виценцо Ловренчевић. Трећи дан послје тога изиђу Енглези са свим из Боке, предавши је владика, и пођу опет пут Дубровника да га обеједу, а за њима одма и генерал Милутиновић са својом војском, с којом је дошао био до Новог, отправи се к Дубровнику. Владика је послје тога посредством централне комисије управљао Бокм, очекујући, какав ће му одговор доћи од цара руског. Међу тим генерал Милутиновић, добивши заповијед од свога цара да заузме Боку, дође опет с војском до Новог, који му се 1814 године 27 маја преда, а 2-га јунија уђе у Котор,

те заузме сву Боку (*). И тако владика и по други пут остави Боку без икакве своје користи, којој се он надао.

Пошто је владика оставио Боку и вратио се у Црну Гору, у њу се вратио и Пламенац, донесавши са собом од цара рускога писмо, писано 20 маја поменуте 1814 године у Паризу. У том писму препоручује се владика да преда Боку Аустријанцима и да увјери Бокеле, да ће им права и преимћства, којима су се они од искона пользовали, бити сачувана потпуно.

Чим је владика вратио се у Црну Гору, одма је у њој поновно се стари немир и раздор, а послије кратког времена претворио се је у праву анархију, која је трајала за све време, док је владика живио. Није било нахије, ни Брда, ни у њима племена на миру, а мало се налазило и братства, која се нису међу собом била и крвила. Борили су се Катуњани с ријечком нахијом, а ова и с црничком, крвили су се Пипери с Бјелопавлићима, а ови и с Катуњанима; били су се Морачани с Ровчанима, а ови и с Бјелопавлићима и с Пиперима; убијали су се Дољнекрајци с Бајицама, а ови и с Његушима и с Цеклићанима; тукли су се Љуботињани с Цеклићанима, а ови и с Добрљанима и т. д. Па ако је кад и кад на неко време та међусобна борба престајала, те су или владика или врсни главари с великом молбом и муком међу закрвљенима вјеру хватали (примирије чинили), послије се борба јошт с већом силом понављала. Том својевољном злу придруживале су се често и гладне године, па тад је народ тражио себи спасенија у пресељавању у туђе земље. Неки су исељавали се у Русију, али већа чест од њи, приморани недовољнима околностима, враћали су се опет у своје неродне горе; неки су тражили себи нову домовину у са-

(*) Грлица, 1838 год. стр. 60-61.

дашњем кнежевству Србије, али су многи и одатле због нездравог ваздуха и од страха мацки по кратком времену трчали опет у свој завичај, а неки су најпослије тражили себи прибјежишта у Пуљи код народа од друге вјере и другог језика, па га нису могли наћи. Владика је с тужним срцем гледао биједу свога народа, али га није могао обавијестити, а још мање помоћи му; јер од како је 1807 године учињен мир у Тилзиту, од тада је цар Александар пресјекао давати Црногорцима по оно 1000 дуката годишњи, што им је цар Павао I био одредио, па још тада nestало је и сјенке суда и постало старо самовољство у Црној Гори. Залуду је молио владика Александра, да се настави предречена новчана помоћ давати, залуду је представљао, каква би од те мале помоћи велика корист била за Црну Гору. Александар није хтио ништа за то знати; он се врло добро сјећао, како су главари црногорски 1804 године непристојно његовом високом достојанству писали, па зато је он готово био дигао са свим руке с Црне Горе и оставио је њеној судбини.

Укоривши праведно Црногорце, што радо замеђу домаћи немир и покољ, право је казати и то, што им служи на велику част, да они у опасности свога отачаства заборављају личност, своју корист и домаћи рат, па храбро и сложено боре се против изванског непријатеља. То су они више пута, па и 1820 године засвједочили. Босански везир Џелалудин-паша, смиливши узбунтовану Босну, смисли окушати срећу, не ће ли и Црну Гору покорити, па у тој намјери помену-те 1820 године пошље свога делибашу с 12,000 војника Бошњака и Херцеговаца, да најпре погазе Морачу. Ова турска војска, пошто дође у Дробњаке и ту одмори се, удари 17 септ. на горњу Морачу и попали је готово сву. За тим нава-ле Турци на доњу Морачу и почну куће палити, по их ту Морачани и Пипери уједно дочекају ју-

начки, али их нису кадри били узбити. У том до-
трче Бјелопавлићи и Пјешивци, око хиљадак љу-
ди, те заједнички с осталом својом браћом Мо-
рачанима и Цинерима насрну на Турке и склеп-
тају их са свију страна. Турци сад обрну натраг
да траже себи спасенија у бјегству. Њима је ва-
љало проћи једним уским ждрелом, јер због ве-
лике тврђе гора нису могли другим путем вра-
тити се. Црногорски лакци претеку их и засјед-
ну им код извора Мораче, па кад Турци туда
поруљају, онда им Црногорци привруће огњем из
пушака тако, да су их, као што пјесна каже, 1500
мртви поваљали и узели им преко 1200 коња. Цр-
ногорци су многе Турке и живе довели у Мора-
чу и на гариштима своји кућа посјекли их (*).
Ово је за време владике Петра I Петровића био
последњи бој Црногораца с непријатељима хри-
стијанства.

Од овога времена, па за једно десетак годи-
на није ни било Турцима до Црне Горе, јер су
се они о свом домаћем јаду били забавили. Њи
су забунили и смели ратом најпре Грци, који су
1821 године устали на оружје за своју слободу,
а доцније Руси, који су послје многи и у Евро-
пи и у Азији одржали побједа, освојили Једрену
1829 године и у том граду Турцима мир пропи-
сали. Овим је миром руски цар обезбиједио бла-
гостање Молдавији, Влашкој и Србији, обвезавши
порту не мијешати се у послове њеног домаћег
управљања, већ задовољити се једним само умје-
реним данком. Побједама цара Николе васкрсну-
ла је и Грчка, која је 1830 године добила своје
независно краљевство. Како Црна Гора у овом
рату није узимала никаква учешћа, тако није ни
могла имати од њега никакве користи да распро-
страни своје границе, но међу тим и њу је утје-
шио руски цар.

(*) Грлица, 1838 год. стр. 61-62.

Јошт кад је цар Никола I, при концу 1825 године, ступио на престол руски, к њему се владика црногорски обратио с молбом, да се она повчана помоћ, што је цар Павло I одредио Црногорцима, настави давати, а тако исто и да се надокнади за они 17 година што је била прекинута. Ова молба није могла бити одма испуњена, па зато владика опуномоћи свог знанца Ивана Вукотића, родом Подгоричанина, а старином Црногорца, који је у то време сједио у Петербургу, да он настоји то изградити преко министарства. Послије неколике године цар Никола заповједи, да се од његова ступљења на престол унапред издаје Црногорцима по 1000 дуката на годину, која је сума уредно и пошљана владици на Цетиње, а остане за неко време јошт неријешено о накнади за пређашњи 17 година. Међу тим владика Петар преставио се у јесен 1830 године. Он је тог истог дана, кад ће се преселити у вјечност, а било је то лицем на Лучин дан (18 октобра), сједио послије подне у кухињи, гдје се, не имајући у кући ни једне фуруне, покрај ватре гријао и разговарао с неким земаљским главарима, који су били к њему дошли, да им он своје писмо даде, па да иду кроз народ, не би ли могли ухватити вјеру између неки завађени и закрвљени племена. Осјећајући се врло слаб, владика у разговору јави реченима главарима, да му се приближи последњи час, и препоручи им, да гледају извршити онако, како је он наредио у свом тестаменту, који је тај дан по његовој заповиједи написао његов секретар Симеон Милутиновић, па онда пође у своју ћелију, у којој је као прави пустиник живот проводио, те се спусти на постељу и разговарајући се с околостојећима, тихо, не осјећајући ни болести, престави се у 81-ој години свога живота (*).

(*) Montenegro und die Montenegriner, стр. 43-44
 — С. Милутиновић, стр. 120.

Главари ту дешени одма сутра-дан отворе поменути тестамент, у ком упокојени владика „препоручује свима Црногорцима и Брђанима и заклиње их свемогућим Богом, свега свијета творцем, и свом силом небесном, да испуне следејући његов аманет: а) да га у миру, тишини и љубави општенародној укопају и ожале, да не би ни крвник крвнику тада проговорио ни горке ријечи; б) да на његовим мртвим прсима вјеру зададу и утврде кроз сву Црну Гору и Брда, кроз све нахије, села и племена, да нико никогa ни за што не тиче до Ђурђева дне, а дотле, нада се, да ће им начин живљења бити доиста учињен и суд царски у свој земљи постављен, што је он у њи овог свагдашњег покровитеља рускога цара испросио и исплакао; в) да црквено добро и имуће не тиче нико, а да он на своје мјесто оставља насљедником својим и управитељем цркве и народа синовца свог, Рада Томова (који је јошт био мирјанин), којегa богу и цару руском, па и свему народу црногорском и брдском за свагда препоручује.“ Даље настави: „да од све руске лафе (плате), која иде народу и која је сва у готову и на гомили, није паре ни динара ни на што друго потрошио, него на кулук (суд, који је три пута у мало времена узалуд заводио), докле га опет силни и безумни људи не развргоше; да ће на његову молбу њиов покровитељ послати у Црну Гору свог чиновника, који ће те новце примити и трошити на суд, што ће тај исти чиновник поставити у Црној Гори.“ Најпослије „вјечном проклетству и анатеми предаје како онога, који не би овај тестамент послушао, него би какву смутњу и раздор међу народом усудио се чинити словом или дјелом, тако и оног сваког, који би се нашао да помисли одступити од покровитељства рускога.“ (*). Тај исти дан главари обу-

(*) Овај тестамент наведен је гори у изводу,

ку владичиног наслѣдника у свештеничке ризе и даду му у руку архијерејску штаку, па тако као господара покажу га народу на Иван-беговом гумну, гдје се јавно прочита и гори речени тестамент.

Чим се чуло, да је владика престабио се, тај час поврвили су на Цетиње многи Црногорци и Брђани, да ожале свог незаборављеног господара, који је међу њима готово за по стољетија, истина трудно и мучно, али мудро и срећно владао. У сљедству његовог тестаmenta главари од свију племена и братства ухватили су вјеру у манастирској цркви (*) преко ковчега свог у вјечни живот пресељеног владике, заклевши се, да ни крвник крвника не тиче до Ђурђевог дне.

Било је људи, који су на Цетињу по умовима тајно разговарали се и говорили, да је тај тестамент подметнут; било их је, који су својски настојали, да се наслѣдник владичин не потврди одма; али опет било их је, и то Станко Стијепов (отац садашњег кнеза црногорског), игуман Мојсеј из Ђурђеви Ступова и Симеон Милутиновић, који су се својски заузели, да се по сваки начин и без сваког одлагања прејемник владичин призна. Овима су, понајвише настојањем и вјештином поменутога Станка Стијепова, придружили се и неки други главари, као Михаил Бошковић, сердар бјелопавлићски, Стефан Вукотић, главар чевски, Филип Ђурашковић, сердар ријечке нахије, па су медали уразумити народ, доказујући,

а у цијелости је печатан у књизи А. Н. Попова Путешествије в Черногорију, стр. 302-306.

(*) У истој цркви и погребен је блаженопоч. владика Петар, но 18 окт. 1834 год., кад су хтјели да његове земне остатке из гроба изваде и на друго мјесто пренесу, нашли су га цјелокупна и света. Види *Montenegro und die Montenegriner*, стр. 44. и Грлицу за 1838 год. стр. 62.

да и вјера међу њима ухваћена не може опстати до рока, ако одма не буде наследник властичин признан и потврђен. Народ пристане уз ове наметније и добро мислеће главаре, те без сваког одлагања и растезања признаду и торжествено прогласе за свог господара и будућег владика Рада Томова, ком је тад било 17 година (рођен је 1 новембра 1813 године). Први приступи му к руци острошки архимандрит Јосиф Павићевић, за њим губернатор Вуко Радонић, па онда остали главари, а за њима народ ту десивши се.

Мало доцније, на предложење учињено скадарском везиру, дође владика призренски Хаци-Захарије на остров Ком, гдје у цркви успенској младог господара црногорског рукоположи за јерођакона и јереја и произведе га за архимандрита. Као што смо видјели, младом господару било је име Раде, а у духовном чину буде назван Петар, оног имена други, који је 1833 године 6-га августа у Петербургу у присуству и самог императора Николе посвећен за архијереја.

Дјела овог славног Србина, који је силом свог ума и рјешитељне воље знао у свом отачаству несложна и закрвљена братства, племена и окружија сложити и умирити их; њи, што ни једном владики пре њега није за руком изишло, својој власти са свим потчинити; унутрашњи ред завести и утврдити га постојаним правитељством, а тим своје земљаке од пропасти, која им је претила, спасти и уз то, колико је на оном крају за кратко време могуће, усрећити их, новим духом препородити и у ред европски народа довести; сва та и друга дјела, којима је владика Петар II, као господар народа, заслужио славно име, надам се, да ће скоро тко од Србаља описати и објелоданити.

ДОДАТАК

Да би боље позната била и она у овој књи-
зи споменута земљописна имена, за која не зна
сваки читатељ, како се зову на српском или на
италијанском језику, попис од њи на та обадва
језика прилаже се овдје, а уз нека и назвање
латинско или њемачко додаје се.

Авлон, Vallona.
Арбанија, Albania.
Бар, Antivari.
Бока, а говори се и Бо-
ка Которска, Bocche
di Cattaro.
Брач, Brazza.
Будва, Budua.
Вериге, најуже мјесто у
заливу которском,
Catene.
Вис, Lissa.
Грбаљ, Zuppa.
Груж, Gravosa.
Дан, Daino.
Драч, Durazzo (Dyracchi-
um).
Дривост, Drivasto.
Дринопољ, Adrianopoli.
Дубровник, Ragusa.
Задар, Zara, (Jadera).
Зета, Zenta.
Клис, Clissa.
Конавли, Canali.
Корчула, Curzola.

Костур, Castoria.
Котор, Cattaro.
Которски залив, canale
di Cattaro.
Ерк, Veglia.
Ерф, Corfù.
Ластово, Lagosta.
Локрум, остров пред
Дубровником, Lacro-
ma или S. Marco.
Љеш, Alessio (Lissus).
Млетци, Venezia, (Vene-
dig), а говори се и
српски Венеција.
Млетачки залив, golfo
di Venezia.
Млет, Meleda.
Морија, Morea.
Напуља, Napoli (Neapel).
Неретва, Narenta.
Нови, у Боки, Castelnu-
ovo.
Омиш, Almissa.
Пељешац, Sabioncello.
Пловдин, Filippopoli.

Пуља, Puglia (Apulien).

Прчањ, Parzagno.

Рат, penisola Ponta, Punta.

Рисан, Risano.

Росе, Portorose.

Скадар, Scuttari.

Скадарско језеро или
блато, lago di Scuttari.

Спич, Spizza.

Сплет, Spalato.

Стоц, Stagno.

Трогир, Traù.

Троица (Св.), forte S.
Trinità.

Уцин, а говори се и Ул-
цин, Dulcigno.

Филиба, види Пловдин.

Хвар, Lesina, а и српски
говори се Лезина.

Цавтат, Ragusa vecchia.

Црна Гора, Montenero
или Montenegro.

Шибеник, Sebenico.

Једрена, види Дринопол.

Јакин, Ancona.

